

ARCHIVNÍ ČASOPIS

1

ROČNÍK 68

ROK 2018

OBSAH

ČLÁNKY

- Mojmír Krejčířík: Příspěvek k věku a původu Boženy Němcové 5
Lucie Dorko – Branislav Dorko: Zátorská farní knihovna. Příspěvek k problematice
farních knihoven uložených ve státních archívech 41

ZPRÁVY

- Martin Nekola: Zpráva o archivních sbírkách Josepha S. 57
Věra Smolová: Zpřístupňování archiválií v Archivu Západního Fríska 71
Aleš František Plávek: Digitalizace v paměťových institucích 2017 74
Martina Pekařová: Vodní mlýny VI. 78
Daniel Doležal – Dalibor Státník: Konference k dějinám archivů 80

OSOBNÍ ZPRÁVY

- Jana Konvičná: Milada Hlochová pětasedmdesátiletá 85
Radoslav Daněk: K životnímu jubileu Antonína Barcucha 87
Jaroslava Hoffmannová: Renata Pisková jubilující 90
Ivan Hlaváček: Profesor Andrzej Tomczak, nestor polských archivářů
a náš velký přítel, zemřel (* 12. 9. 1922 – † 8. 2. 2017) 92
Dušan Janák: Mečislav Borák (* 31. 1. 1945 – † 15. 3. 2017) 97
Jozef Šerka: Blažena Przybylová (* 7. 3. 1952 – † 31. 10. 2017) 100
Jana Lískovcová: Žil a pracoval mezi námi
(nedožitá 60. narozeniny Jana Olejníka) 104

LITERATURA

- Irena Krčilová: Jiří Petráš – Libor Svoboda (eds.), *Předjaří. Československo 1963–1967*.
Praha, Ústav pro studium totalitních režimů a Jihočeské muzeum
v Českých Budějovicích 2016, 408 s. ISBN 978-80-87912-45-4 (ÚSTR),
ISBN 978-80-87311-74-5 (JČM) 106
Martin Dolejský: Jaroslav Miller – Jana Burešová – Miloš Trapl: *Český exil v Austrálii*
(1948–1989). Praha, Nakl. Lidové noviny 2016, 276 s. 109
Martin Dolejský: Blanka Jedličková, *Ženy na rozcestí. Divadlo a ženy okolo něj*
1939–1945. Praha, Academia 2016, 248 s. 110

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA 112

ARCHIVNÍ ČASOPIS ISSN 0004-0398

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakékoliv formě či jakýmkoliv způsobem, ať již mechanickým nebo elektronickým, včetně pořizování fotokopií, nahrávek, informačních databází na mechanických nosičích, bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv a vydavatelského oprávnění.

INHALT

ARTIKEL

- Mojmír Krejčířik:** Beitrag zum Alter und zur Abstammung
von Božena Němcová 5
- Lucie Dorko – Branislav Dorko:** Die Pfarrbücherei von Zátor (Seifersdorf
in Schlesisch-Mähren). Beitrag zur Problematik der Pfarrbüchereien,
die in den staatlichen Archiven eingelagert sind 41

NACHRICHTEN

- Martin Nekola:** Bericht über die Archivsammlungen des Joseph S. 57
- Věra Smolová:** Zugängliche Archivalien im Archiv Západní Frísko 71
- Aleš František Plávek:** Digitalisierung in den Erinnerungsinstituten 2017 74
- Martina Pekařová:** Wassermühlen VI. 78
- Daniel Doležal – Dalibor Státník:** Konferenz zur Archivgeschichte 80

PERSÖNLICHE NACHRICHTEN

- Jana Konvičná:** Milada Hlochová fünfundsiebzig 85
- Radoslav Daněk:** Zum Lebensjubiläum des Antonín Barcuch 87
- Jaroslava Hoffmannová:** Renata Pisková und ihr Jubiläum 90
- Ivan Hlaváček:** Professor Andrzej Tomczak, der Nestor der polnischen Archivare
und unser großer Freund ist gestorben (* 12. 9. 1922 – † 8. 2. 2017) 92
- Dušan Janák:** Mečislav Borák (* 31. 1. 1945 – † 15. 3. 2017) 97
- Jozef Šerka:** Blažena Przybylová (* 7. 3. 1952 – † 31. 10. 2017) 100
- Jana Lískovcová:** Er lebte und arbeitete unter uns (die nicht vollendeten
60. Jahre des Jan Olejník) 104

LITERATUR

- Irena Krčilová:** Jiří Petráš – Libor Svoboda (eds.), *Předjaří (Vorfrühling).
Československo 1963–1967*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů
a Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2016, 408 s. ISBN 978-80-87912-45-4
(ÚSTR), ISBN 978-80-87311-74-5 (JČM) 106
- Martin Dolejský:** Jaroslav Miller – Jana Burešová – Miloš Trapl:
Český exil v Austrálii (Das tschechische Exil in Australien) (1948–1989).
Praha, Nakl. Lidové noviny 2016, 276 s. 109
- Martin Dolejský:** Blanka Jedličková, *Ženy na rozcestí. Divadlo a ženy
okolo něj 1939–1945*. (Blanka Jedličková, *Frauen am Scheideweg. Theater und Frauen,
die mit ihm zu tun hatten 1939–1945*.) Praha, Academia 2016, 248 s. 110

- AUTOREN DIESER NUMMER** 112

CONTENTS

ARTICLES

- Mojmír Krejčířík:** Contribution to the Age
and Parentage of Božena Němcová 5
- Lucie Dorko – Branislav Dorko:** Zátor Parish Library.
Article on Issue of Parish Libraries Stored in State Archives 41

REPORTS

- Martin Nekola:** Report on Archival Collections of Joseph S. 57
- Věra Smolová:** Access to Archival Materials at West Friesland Archives 71
- Aleš František Plávek:** Digitisation in Heritage Institutions 2017 74
- Martina Pekařová:** Water Mills VI 78
- Daniel Doležal – Dalibor Státník:** Conference on History of Archives 80

INDIVIDUAL REPORTS

- Jana Konvičná:** Milada Hlochová Seventy-five Years Old 85
- Radoslav Daněk:** On the Personal Anniversary of Antonín Barcuch 87
- Jaroslava Hoffmannová:** Renata Pisková Celebrating her Birthday 90
- Ivan Hlaváček:** Professor Andrzej Tomczak, Doyen of Polish Archivists and Our Great
Friend, Has Died (* 12 September 1922 – † 8 February 2017) 92
- Dušan Janák:** Mečislav Borák (* 31 January 1945 – † 15 March 2017) 97
- Jozef Šerka:** Blažena Przybylová (* 7 March 1952 – † 31 October 2017) 100
- Jana Lískovcová:** He Lived and Worked among Us
(on What Would Have Been the 60th Birthday of Jan Olejník) 104

BOOK REVIEWS

- Irena Krčilová:** Jiří Petráš – Libor Svoboda (eds.), *Předjaří. Československo 1963–1967*
[*Pre-Spring. Czechoslovakia 1963–1967*]. Prague, Institute for the Study of Totalitarian
Regimes and the Museum of South Bohemia in České Budějovice 2016, 408 pp. ISBN
978-80-87912-45-4 (ÚSTR), ISBN 978-80-87311-74-5 (JČM) 106
- Martin Dolejský:** Jaroslav Miller – Jana Burešová – Miloš Trapl, *Český exil v Austrálii*
(1948–1989) [*Czech Exile in Australia (1948–1989)*]. Prague, Nakl. Lidové noviny 2016,
276 pp. 109
- Martin Dolejský:** Blanka Jedličková, *Ženy na rozcestí. Divadlo a ženy okolo něj*
1939–1945 [*Women at the Crossroads. Theatre and the Women Around It 1939–1945*].
Prague, Academia 2016, 248 pp. 110

- THIS ISSUE'S WRITERS** 112

ČLÁNKY ARTIKEL ARTICLES

Mojmír Krejčířík

PŘÍSPĚVEK K VĚKU A PŮVODU BOŽENY NĚMCOVÉ

„Božena Němcová, rozená Panklová, narodila se ve Vídni dne 5. února 1820“, těmito slovy začíná spisovatelka svůj životopis, zaslaný v dopise V. V. Tomkovi.¹⁾

V dopisech příbuzným pak opakovaně zmiňovala 4. únor jako den svých narozenin (následujícího dne byla pokřtěna).²⁾ Přesto se řada badatelů v poslední době pokoušela dokázat, že toto datum není správné. Na rozdíl od nich budu ve své úvaze, v níž se chci zabývat okolnostmi, souvisejícími s narozením a původem Boženy Němcové, vycházet z předpokladu, že datum jejího narození 4./5. února 1820 je správné.

Za její rodiče lze v tomto případě považovat Terezii Novotnou a Johanna Pankla. Zatímco o matce nemůže být pochybností, otec nemusí být zcela jistý, jak se mnozí autoři pokoušejí naznačit. Proč jsem přesvědčen, že Johann Pankl byl skutečným (tedy biologickým) otcem Barbory Panklové, aniž bych čekal na výsledky zkoumání pomocí DNA? Jednak proto, že jej sama Božena Němcová za svého otce považovala. Jak vyplývá z její korespondence i z některých jejích biograficky laděných próz, svého otce milovala a zřejmě i Johann Pankl měl svou dceru rád; o tom, že by nemělo být pochyb o jeho otcovství svědčí i to, že po jeho smrti si uložila odstřížek jeho vlasů (dnes v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici) s poznámkou „otcovy šediny“. Nicméně lze očekávat námitku: děti osvojené v raném věku mají tendenci považovat své adoptivní rodiče za vlastní, pokud jim někdo neodhalí jejich skutečný původ. Proti tomu však lze rovněž namítnout: Panklovi nemohli Barboru adoptovat – Terezie Novotná byla její matkou, což potvrzuje zápis v křestní matrice fary vídeňského předměstí Alservorstadt a v konskripčním archu domu čp. 183 (staré)/206 (nové) Alserského předměstí – a podle dekretu dvorské kance-

¹⁾ Vlastní životopis B. Němcové, sdělený v dopise V. V. Tomkovi. Zlatá Praha, 29, 1912, s. 210.

²⁾ Robert Adam, *Datum narození a původ Boženy Němcové ve světle její korespondence*. In: Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2007, s. 115–121.

láře z 28. 1. 1816 rodiče nesměli adoptovat své nemanželsky počaté děti. Ani Johann Pankl, pokud by nebyl otcem, nemohl Barboru adoptovat – všeobecný občanský zákoník (VOZ) z roku 1811 (§ 180) vyžadoval minimální věk adoptivních rodičů 40 let.³⁾

Podle matriky křtů farního úřadu předměstí Alser (*Alsergrund*) bylo dítě Barbora matky Terezie, dcery Jiřího Novotného, pokřtěno 5. února 1820 a zapsáno jako nemanželské.⁴⁾ Teprve sňatkem Johanna Pankla a Terezie Novotné 7. 8. 1820 v České Skalici bylo dítě legitimováno jako manželské. K otázce legitimace nemanželských dětí následným uzavřením manželství uváděl všeobecný občanský zákoník (VOZ) v § 161: „*Děti, které se narodí mimo manželství a skrze následně uskutečněný sňatek jejich rodičů vstoupí do rodiny, budou – stejně jako jejich potomci – počítány za manželsky zplozené.*“ Nezbytnou podmínkou, vyžadovanou zákoníkem pro prohlášení dítěte za manželské, bylo skutečné rodičovství manželů. Z toho podle mého názoru plyne, že Johann Pankl musel být biologickým otcem Barbory. V této věci tedy nemohu souhlasit s J. Šůlou, podle něhož „*legitimace nemanželského dítěte by se neměla zaměňovat s uznáním otcovství, přiznání k otcovství se neuskutečnilo automaticky svatbou. Kdo se hlásil jako otec k nemanželskému dítěti svobodné matky, musel vlastnoručně podepsat prohlášení a toto bývalo uschováno ve farním úřadu. ... A takový dokument v ruce nemáme.*“⁵⁾ Podle Šůly by se jeho nalezením vneslo jasno do otcovství nemanželského dítěte Barbory. S ohledem na výše citované ustanovení § 161 VOZ se domnívám, že uzavřením sňatku se Johann Pankl k otcovství přihlásil, aniž to bylo třeba činit dalším aktem. O přihlášení k otcovství, o němž hovoří Šůla, pojednávají § 163 a 164 VOZ a tento postup přicházel v úvahu, nehodlal-li se otec dítěte s jeho matkou oženit. Oba akty – legitimace následným sňatkem a přihlášení se k otcovství – však měly na status dítěte rozdílný dopad. V druhém případě zůstávalo i nadále nemanželským a jako takové nemělo nárok na otcovo příjmení ani jiné výhody (např. šlechtictví) rodičů a neslo příjmení své matky (§ 165 VOZ). Prohlášení o otcovství ze strany Johanna Pankla tedy v důsledku sňatku s Terezií Novotnou nebylo již nutné.

³⁾ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, vydaný císařským patentem z 1. 6. 1811, dostupné na <http://alex.onb.ac.at/>

⁴⁾ Alservorstadt-pfarre (Wien), Taufbuch 1816-1820 sign. 01-11, f. 192, dostupné na <http://icarus.eu/cooperation/online-portals/matricula/> (platí i pro všechny dále uvedené rakouské matriky).

⁵⁾ Jaroslav Šůla, *Sedm úvah historika o původu, datu a místu narození české spisovatelky Boženy Němcové aneb je „Babička“ rodopisným pramenem?* In: Božena Němcová – život, dílo, doba. Česká Skalice, Muzeum Boženy Němcové 2006, s. 229.

JOHANN PANKL

Pokud můžeme přistoupit k závěru, že skutečnými rodiči Barbory Panklové byli Johann Pankl a Terezie Novotná, pokusme se zjistit okolnosti, za nichž se seznámili. Zdá se, že nejasnosti kolem vzniku rodiny Panklových trápily i Boženu Němcovou, když nedlouho před svou smrtí začala psát novelu *Urozený a neurozený*, kterou však již nedokončila.⁶⁾ V dochovaném zlomku píše o tom, že Jan sloužil u vídeňského hraběte, jenž byl sice hodný, ale přijal jej za štolbu pod podmínkou, že se neožení. Když Jan poznal Terezkou, neteř hostinských, zalíbila se mu, nicméně nechtěl jí slíbit manželství, dokud by si nenašel jinou službu. Terezka si zoufala, že si ji Jan kvůli službě nemůže (či nechce?) vzít a hostinská i její muž Jana přemlouvali, aby si našel jinou službu, jež by mu dovolila s Terezkou se oženit, což on ale odmítal: „*Já nejsem ještě tak dlouho u pana hraběte, abych ho mohl prosit o odporučení, a kdybych mu řekl, že se chci oženit, nedal by mě dokonce žádné odporučení, ba vypověděl by mě ze služby. A kam bych potom šel? Kdy bych službu našel, když bych v tak krátkém čase od takového pána šel, u něhož služebníci léta jsou; žádný jiný by mne nepřijmul. ... Má-li mne Terezka opravdu ráda, tedy ať na mne tak dlouho čeká, až dostanu takovou službu, abych mohl ženu uživit a mně dovoleno bylo se oženit.*“ Hostinští mu nakonec navrhli – se souhlasem Janovy sestry a matky, aby se dal s Terezkou tajně oddat, aby o tom hrabě nevěděl. O tajných oddavkách „*v jednom starém kostele na Nové Vídni*“ se však hrabě dozvěděl a Jana ze služby propustil, ale doporučil ho jakési vídeňské kněžně, u níž se měl Jan přihlásit (zde torzo končí).

Myslím, že můžeme směle odmítnout tvrzení Miloslava Novotného, že „*podrobnosti jejího vídeňského narození byly B. Němcové jistě dobře známy*“. Jak by se je mohla dozvědět? Rodiče jí o nich stěží vyprávěli. Stejně tak odmítám názor J. Poláka,⁷⁾ který napsal: „*Němcová se ke konci života zajímala o prehistorii manželství svých rodičů, a proto podle otcova vyprávění pořídila dokumentární záznam Urozený a neurozený. Můžeme z něho uvážlivě čerpat, neboť jí nešlo o umělecké ztvárnění, ale o faktografické vyprávění*“.

Nevěrohodnost „*faktografického vyprávění*“ můžeme posoudit z několika málo konkrétních údajů, jež Němcová uvádí. Se skutečností se shodují jména obou hlavních postav, Jana a Terezky, i to, že Jan sloužil jako štolba u „*hodného*“ vídeňského hraběte a Terezčina matka byla vdovou (větu s touto informací však autorka při korekturách škrtila). V románu vystupuje Janova sestra Kateřina, provdaná ve Vídni, se synem Toníkem; Johann Pankl měl sice sestru Kateřinu, která se ve Vídni provdala, ale až v roce 1822 jako svobodná a neměla syna Toníka (alespoň v matrice fary sv. Štěpána, kde byla oddána, není jeho narození zaznamenáno).⁸⁾ Také

⁶⁾ Božena Němcová, *Básně a jiné práce*. Praha, 1957.

⁷⁾ Josef Polák, *Dětství a mládí Boženy Němcové*. Praha, 1996, s. 14.

další údaje o Johannově rodině již nesouhlasí nebo jen zčásti: jeho rodiče se nejmenovali Jan a Barbora, ale Ferdinand a Terezie, měl sice staršího bratra Michala, ale věk nesouhlasí: Kateřina měla být o 10 let starší než Jan (ve skutečnosti jen o dva roky), Michal dokonce o 25 let (ve skutečnosti o 5 let).⁹⁾

Zdá se, že v tomto románovém torzu se odrážejí pouze kusé informace, které Božena Němcová mohla pochytit z hovorů rodičů či náhodných poznámek jiných lidí a snažila se je doplnit tak, aby se okolnosti seznámení jejích rodičů jevíly v příznivém světle. Pokud by měl být její text dokumentárním záznamem, je s podivem, že neznala jména svých prarodičů z otcovy strany a měla jen torzovité informace o jeho sourozencích, jichž bylo celkem sedm. Lze proto souhlasit s badateli, kteří doporučují příliš zmíněnému úryvku nedůvěřovat.

Torzo novely *Urozený a neurozený* a údaj z alserské matriky o narození Barbory posloužily některým autorům k fabulování příběhu, který s oblibou a zcela nekriticky přejímali i někteří další. Podle Václava Tilleho „*Terezie sloužila v IX. okrese v Alservorstadt 206 ve vinárně Barbory Hauptmannové (kmotry novorozené Barbory)*“; Miloslav Novotný připojil, že Hauptmannová byla asi sestra Tereziiny matky Magdaleny Novotné (románové babičky).¹⁰⁾ Karel Pleskač v *Ratibořické idyle*¹¹⁾ napsal, že u „*Terezčiny tety, sestry Magdaleny Novotné, provdané za hostinského Hauptmanna, vrchnostenský kočí Jan Pankl poznal Terezku, ... a s ní se blíže seznámil*“. J. Polák zase uvěřil vyprávění o tajné svatbě, kterou klade do zimy roku 1819.¹²⁾ Nemá cenu rozebírat tyto domněnky, vydávané za fakta. Pokusme se raději zjistit, jak ve skutečnosti mohlo seznámení Barbořiných rodičů proběhnout.

Bohužel o Johannu Panklovi z doby před jeho sňatkem s Terezií Novotnou je k dispozici minimum informací. Narodil se 24. června 1794 ve vsi Gainfarn na panství Merkenstein v Dolních Rakousích, nedaleko Baden, jako páté z osmi dětí Ferdinanda Pankla a Terezie rozené Haindlové.¹³⁾ Kde se jeho životní dráha protнула s dráhou hraběte Karla Rudolfa von der Schulenburg (to byl onen hrabě, u něhož měl sloužit jako štolba Jan v *Urozeném a neurozeném*) již těžko zjistíme. Někteří autoři uvádějí, že hrabě přijal Johanna Pankla do služby jako kočího v roce 1819 po sňatku s vévodkyní Kateřinou Vilemínou Zaháňskou (majitelkou panství Zaháň v Pruském Slezsku a Náchod s Ratibořicemi a Chvalkovicemi v Čechách), aniž by však pro toto tvrzení uvedli nějaký doklad (např. H. Sobková¹⁴⁾). Osobně

⁸⁾ St. Stephanspfarre (Wien), Trauungsbuch 1821–1823, sign 02-85a, fol. 131.

⁹⁾ Pfarre Gainfarn, Taufbuch 1784–1805, sign. 01-05a; Taufbuch 1805–1823, sign. 01-6a.

¹⁰⁾ Helena Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*. Praha 1991, s. 92.

¹¹⁾ Karel Pleskač, *Ratibořická idyla*. Praha, 1920.

¹²⁾ Josef Polák, *Dětství a mládí Boženy Němcové*. Praha, 1996.

¹³⁾ Pfarre Gainfarn, Taufbuch 1784–1805, sign. 01-05a, fol. 71.

¹⁴⁾ Helena Sobková, *Tajemství Barunky Panklové – Portrét Boženy Němcové*. Litomyšl 2008, s. 115.

se domnívám, že Pankl vstoupil do Schulenburgových služeb dříve, možná již v roce 1816, jak se dále pokusím dovodit.

Ani o hraběti Schulenburgovi nemáme příliš mnoho zpráv. Narodil se v saském Baumersroda 2. ledna 1788 v hraběcí rodině Schulenburg-Vitzenburg, jejíž příslušníci působili často ve vojenských, úřednických a diplomatických službách.¹⁵⁾ Karel Rudolf pravděpodobně sloužil za napoleonských válek jako důstojník v saské armádě; můžeme předpokládat, že se zúčastnil bojů s Napoleonovou armádou v roce 1813, proti níž stála spojenecká vojska pod vrchním velením knížete Karla Schwarzenberga (bitvy u Drážďan, Grossbeeren, Chlumce u Teplíc a Lipska). Obdržel čtyři vyznamenání – ruský Řád sv. Jiří 4. třídy, pruský Vojenský záslužný řád, saský Jindřichův řád a bavorský Vojenský řád Maxmiliána Josefa. Polní maršál Schwarzenberg nabídl Schulenburgovi službu v rakouské armádě a funkci křídelního pobočníka s hodností majora (1814).¹⁶⁾ Po skončení napoleonských válek (1815) hrabě často doprovázel Schwarzenberga na jeho cestách s politickým či diplomatickým posláním. Když Schwarzenbergovi v lednu 1817 po mozkové mrtvici ochrnula ruka a noha, provázal ho hrabě při léčení v Karlových Varech, Mariánských Lázních a Teplicích a od podzimu do jara s ním pobýval ve Vídni, na jeho panství Orlík nebo v Postoloprtech na zámku jeho bratra knížete Josefa Schwarzenberga. K častým cestám po zemích monarchie i do Saska potřeboval hrabě dopravní prostředek, kočár včetně jeho obsluhy – štolby (podkoního) respektive kočího. Štolba (*Stallmeister*) měl na starosti pánovy koně, provázal pána při jízdách koňmo a řídil kočáry, kočí (*Kutscher*) se staral o kočáry a rovněž je řídil. O tom, že vyšší důstojníci měli k dispozici vlastní kočár s kočím, svědčí například zápis v chvalkovické křestní matrice, kde je v roce 1834 zaznamenán kočí dragounského podplukovníka Heinricha Bellegardeho. Výjimečné postavení měli osobní kočí (*Leibkutscher*), kteří byli svým pánům trvale k dispozici pro jejich cesty a obdobně, jako v dnešní době osobní řidiči politiků a manažerů, byli téměř jejich důvěrníky. Takové postavení měl u hraběte Schulenburga Johann Pankl: v matričních záznamech českoskalické fary byl důsledně označován jako „*osobní kočí jeho hraběcí milosti*“ a o přátelském vztahu hraběte k Panklovi svědčí i to, že jej oslovoval „*Hansel*“ (tedy „Honzíku“).¹⁷⁾

O tom, jak se Pankl dostal k této poměrně lukrativní službě, můžeme jenom spekulovat. Jediná informace, kterou o něm máme před rokem 1820, pochází z roku 1816. Tehdy byl „*Johann Bankl ze vsi Gainfarn č. 100, řeznický čeledín*“, spolu s dalšími mladými muži z merkensteinského panství, povinnými konskripcí nebo odvodem, hledán ediktem, uveřejněným ve vídeňských novinách Wiener Zeitung 10. 4. 1816, jako „*nepřítomný v místě svého bydliště bez povolení vrchnosti a plat-*

¹⁵⁾ Graf Karl Rudolf von der Schulenburg, www.geneagraphie.com

¹⁶⁾ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1815–1821.

¹⁷⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 1071.

něho pasu“. Všichni se měli do šesti týdnů přihlásit osobně u vrchnostenského úřadu, jinak jim hrozilo při zadržení okamžité předání k vojsku a ztráta možnosti získat usedlost, živnost a povolení k sňatku.¹⁸⁾ Zde se dozvídáme o původním zaměstnání Johanna Pankla – pracoval u řezníka jako čeledín, to znamená, že se stal mistrovi zejména o jeho povozy, koně a dobytek. Toto zaměstnání asi nebylo zcela náhodné: jeho dědeček Mathias byl v Gainfarnu řeznickým mistrem a řezníkem byl i Josef Egner, kmotr několika Johannových sourozenců. Protože Johannovi bylo v roce 1816 22 let, musel být již před čtyřmi lety konskribován, tedy zapsán do seznamů potenciálních rekrutů a mohl být kdykoliv povolán k odvodu. Zřejmě proto odešel – jako mnozí další – bez povolení z merkensteinského panství v bláhové naději, že by se tak odvodu mohl vyhnout. Pokud se po něm nyní jeho konskripční vrchnost sháněla, znamenalo to jediné – měl být odveden k vojsku na 10 až 14 let.

K tomu však nedošlo. Skutečnost, že v roce 1816 nebyl odveden, potvrzuje především zápis v gainfarnské křestní matrice, kde je uvedena u jeho narození poznámka: „*Na základě úředního certifikátu, vystaveného konskripčním panstvím Merkenstein 2. června 1820, že Johann Baptist Pankel není uprchlíkem před odvodem, byl témuž vystaven 3. června 1820 křestní list. Alois Stupfel, farář*“.¹⁹⁾ Za uprchlíka před odvodem (*Rekrutierungsflüchtling*) byl považován „*každý konskribovaný muž, který z příčiny odvodu se bez pasu vzdálí z domova, nebo když jsa nepřítomný bez pasu nebo vrchnostenského povolení se nedostaví na úřední výzvu*“.²⁰⁾ (Není tedy správný názor J. Poláka, že „*nemusil být zběhem, jenž se někde skrýval, prostě vojenská správa měla na něho právo*“.²¹⁾ Z citovaného zápisu vyplývá, že jednak se Johann na výzvu své vrchnosti k úřadu z dubna 1816 dostavil, jednak že nebyl odveden. Ostatně kdyby byl, musel by být při sňatku v roce 1820 jako voják zapsán.

Proč nebyl Johann odveden? Možná právě proto, že si jej major Schulenburg vybral mezi rekruty jako svého kočího a docílil tím jeho osvobození od vojenské služby. Nemohl to být pro něj problém: i když měl pouze hodnost majora, byl křídelním pobočníkem nejvýše postaveného muže v armádě – polního maršála Schwarzenberga, vrchního velitele rakouské armády a prezidenta dvorské válečné rady. (Tuto myšlenku, pokud vím, vyslovila poprvé H. Sobková: „*Není vyloučeno, že Schulenburg, sám ve službách polního maršála Karla Filipa Schwarzenberga a navíc oblíbenec tohoto významného vojenského pána, měl dovoleno si mezi odvedenými hochy vybrat*“.²²⁾ Rekruti z Gainfarn patřili do odvodního okrsku 4. pět

¹⁸⁾ Wiener Zeitung, 10. 4. 1816, s. 785–786.

¹⁹⁾ Pfarre Gainfarn, Taufbuch 1784–1805, sign. 01-05a, fol. 71.

²⁰⁾ Politische Gesetze in Fragen und Antworten, Wien 1839, s. 190, dostupné na <https://books.google.cz/books?id=ZStiAAAACAAJ>

²¹⁾ J. Polák, *Dětství a mládí Boženy Němcové*, s. 29.

šího pluku, jehož štáb sídlil v Alerských kasárnách, v sousedství Esterházyovského „Červeného domu“, kde Schulenburg za svých pobytů ve Vídni bydlel.

Za přijetí do Schulenburgových služeb a zachránění před vojenskou službou musel být jistě Pankl hraběti vděčný. Navíc, pokud by jej hrabě z jakéhokoliv důvodu ze služby propustil, hrozil by mu okamžitý odvod k vojsku. Zde se dostáváme k možnému vysvětlení poněkud zvláštní informace z novely *Urozený a neurozený*, kde si hrabě, u něhož Jan sloužil jako štolba, kladl za podmínku, že se nesmí oženit. Hrabě, jako křídelní pobočník nejvyššího vojenského velitele, neustále cestoval (což částečně dokládají údaje z tehdejších pražských a vídeňských novin o osobách, které do těchto měst přijely či je opustily a o místě jejich ubytování). Samozřejmě s hrabětem cestoval i jeho osobní kočí a pro takový kočovný život mohl být kočí těžko vázán na manželský, případně rodinný život. Navíc nepatřil hrabě k příliš zámožné šlechtě – žil pouze z vojenské gáže, takže ani mzda jeho služebníků nebyla zřejmě taková, aby si mohli dovolit založení rodiny.

TEREZIE NOVOTNÁ

Obraťme nyní pozornost k druhé protagonistce příběhu, Terezii Novotné. Byla dcerou Marie Magdaleny Novotné rozené Čudové z Křovic u Dobrušky a českého vojáka v pruském vojsku, Jiřího (Georga) Novotného z Dobrušky. Narodila se 8. listopadu 1797 v pruském královském městě Kladsku (německy Glatz, dnes polské Klodzko) a byla pokřtěná jako Marie Magdalena Terezie.²³⁾ O jejích osudech a pohybu v období 1805–1820 se badatelům (zejména J. Šůlovi) nepodařilo zjistit žádné spolehlivé údaje. Jistý je až záznam o narození její dcery Barbory ze 4. 2. 1820 ve Vídni a ze záznamu v konskripčním archu pro dům v předměstí Alsergrund čp. 183 (staré)/206 (nové), pořízeném krátce nato.

Tento záznam, který našel ve fondech Konskripčního úřadu v Zemském a městském archivu ve Vídni badatel Adolf Irmann, poprvé publikovala H. Sobková.²⁴⁾ Jedná se o významný dokument a je s podivem, že kromě samotné Sobkové mu žádný z badatelů nevěnoval (snad i záměrně) pozornost. Aby bylo možno údaje v něm uvedené správně interpretovat, je vhodné zmínit způsob, jakým konskripční archy vznikaly. Dovolím si proto malý exkurz.

²²⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové – Portrét Boženy Němcové*, s. 115.

²³⁾ Jaroslav Šůla, *Karel Kašpar Novotný. Syn „babičky“ a strýc spisovatelky Boženy Němcové: Životní příběh podorlického „hauzírníka“*. In: Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, 19, Hlinné 2011, s. 3–18.

²⁴⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*, s. 92–93; Wiener Stadt- und Landesarchiv, Konskriptionsbogen Alsergrund NC. 201-220, Sign. A 109/1, Schachtel Nr. 15.

Konskripční arch domu ve vídeňském předměstí Alservorstadt č. 206 (nové),
byt č. 1 (Stadt-und Landesarchiv Wien) Foto Jan Škoda

Záležitosti konskripce upravoval v době, o níž se nám jedná, Konskripční a odvodní patent (*Conscriptions- und Recrutirungs-Patent*) z 25. 10. 1804²⁵⁾ a jak vyplývá již z jeho názvu, účel byl především vojenský. Měl zachycovat mužskou populaci s ohledem na možnost jejího zařazení do základní vojenské služby, ale protože vedle mužů se zapisovaly i ženy a děti (ale i dobytek a koně), šlo v podstatě o průběžnou evidenci obyvatelstva. Zápis se prováděl každoročně počínaje 2. lednem (§ 31) a pokud šlo o Vídeň (která nás zajímá), probíhal následovně: majitel domů předložili konskripční komisi, tvořené důstojníkem, vojenským písařem, starostou městské části nebo pověřeným zástupcem, místním farářem případně učitelem, vyplněné konskripční karty. Karta musela obsahovat údaje o každém obyvatele bytu (jméno, povolání, rok a místo narození, stav, náboženství) a majitel domu odpovídal za jejich správnost, kterou ověřovali civilní členové komise. Ve

²⁵⁾ Sr. k. k. Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen, 1804, 23, III. část, str. 3 a n., dostupné na <http://alex.onb.ac.at/>

starších arších, pokud na nich bylo místo, se údaje pouze opravovaly nebo doplňovaly. Do konskripčního archu se zapisovala jména obyvatelů každého bytu, rok narození, povolání a u mužů jejich poměr k vojenské povinnosti.

O čem tedy vypovídá konskripční arch pro dům v Alservorstadt č. 206, založený roku 1806, s údaji z roku 1820? Především vyvrací zažitý omyl o domě samotném. Podle H. Sobkové²⁶⁾ měl stát v místě dnešní Sensengasse 1 a roku 1867 měl být zbořen. I když tyto informace, které se objevily již v roce 1912, dodnes opakují i někteří další badatelé, skutečnost je jiná. Vycházeli totiž z toho, že přecíslování domů proběhlo ve Vídni v roce 1821, takže čísla uváděná k roku 1820 jsou stará (podle číslování z roku 1795). Nová čísla platila skutečně od roku 1821, kdy bylo přecíslování ukončeno, probíhalo však postupně a v Alserkém předměstí k němu došlo (jak dosvědčují matriční zápisy) již na začátku roku 1819 (pro vnitřní město vyšla v roce 1820 příručka se starými a novými popisnými čísly). V konskripčním archu, na němž je zapsána Barbora Novotná, narozená v roce 1820, je přeškrtnuté staré číslo 183 a nahrazené novým 206. Majitelkou domu, který od roku 1817 vlastnila Anna Feichte, měl po zavedení orientačních čísel (1875) označení Lackierergasse 8. Dnes na tomto místě stojí apartmánový dům.²⁷⁾

Při soupisu v roce 1820 obývaly byt č. 1 kromě Terezie Novotné (s chybným datem narození 1799) a její dcery Barbory (1820) ještě dvě mladé ženy – Josefa Engisch, narozená 1796 a Josefa E(c)kard (1799). Nepodařilo se zjistit, kdy se do tohoto bytu přistěhovaly; před nimi je v konskripčním archu zapsán Friedrich Landerberger, který zde bydlel zřejmě od roku 1815 nejpozději do listopadu 1819, kdy se tento 43letý knihvazač oženil s o tři roky mladší Magdalenou Brunholzovou. V matrice oddaných je u něho uvedeno jako bydliště Alservorstadt čp. 210, shodně s jeho nevěstou, takže u ní zřejmě již nějaký čas před svatbou žil.²⁸⁾ Nevíme však, zda Terezie Novotná a její dvě spolubydlící žily v bytě č. 1 na Alservorstadt 206 společně s Landerbergrem, nebo se nastěhovaly až po jeho odchodu. Jisté však je, že nejen Terezie Novotná, ale i Josefa Eckardová byla již v roce 1819 v jiném stavu: podle matričního zápisu se jí 24. března 1820 v domě čp. 206 narodil nemanželský syn Josef.²⁹⁾

U všech tří mladých žen je v konskripčním archu uvedeno zaměstnání „*Handarbeiterin*“, podle Lexikonu vídeňských povolání dělnice, nejčastěji v textilním oboru. Textilní průmysl v Alservorstadt žádný nebyl, zato zde existovala velká c. k.

²⁶⁾ Helena Sobková, *Tajemství Barunky Panklové – Portrét Boženy Němcové*, s. 111, 145.

²⁷⁾ Häuserschematismen und Straßenverzeichnisse, www.digital.wienbibliothek.at. Adresu Lackierergasse 8 uváděli sice F. Kubka a M. Novotný již v roce 1941 (František Kubka – Miloslav Novotný, *Božena Němcová*. Praha 1941), H. Sobková však označila tento údaj za mylný!

²⁸⁾ Alservorstadtpfarre (Wien), Trauungsbuch 1818–1823, sign. 02-06, fol. 83.

²⁹⁾ Alservorstadtpfarre (Wien), Taufbuch 1816–1820, sign. 01-11, fol. 202.

zbrojovka (k. k. *Gewehrfabrik*), v níž se vyráběly ruční palné zbraně pro celou rakouskou armádu. Lze předpokládat, že všechny tři mladé ženy pracovaly v této továrně. Tuto domněnku podporuje ještě následující zjištění: Barbora Hauptmanová, kmotra Barbory Novotné, byla o dva roky dříve kmotrou dítěte, které se narodilo v domě č. 178 (nové čp. 201), což byla právě c. k. zbrojovka a zaměstnání otce je uvedeno jako *Munitionär*, vyšší poddůstojník dělostřelectva.³⁰⁾ Za pozornost také stojí, že objekt továrny se nacházel ve stejném bloku domů jako dům č. 206.

Skutečnost, že v tomto konskripčním archu je zapsána dcera Terezie Novotné Barbora s rokem narození 1820 vyvrací hypotézy některých badatelů, kteří se snaží hledat dřívější datum narození Barbory Novotné, později Panklové. J. Šůla³¹⁾ věří v existenci dvou nemanželských dcer Terezie Novotné, z nichž starší se mohla jmenovat Alžběta nebo Barbora (to měla být pozdější Božena Němcová) a měla se narodit v roce 1818 na neznámém místě, mladší se pak narodila ve Vídni 4. února 1820 a zemřela asi o rok později na neznámém místě v Čechách. Tuto poněkud fantaskní, ničím nepodloženou hypotézu zápis v konskripčním archu vyvrací, neboť s matkou je zde zapsána pouze jediná dcera, narozená roku 1820. Podle ustanovení konskripčního patentu se „*nemanželské děti zapisují do konskripčního archu své matky*“ (§ 6) a „*nepřítomné dcery uvádějí při svých rodičích*“ (§ 27).

H. Sobková je rovněž přesvědčena o dřívějším datu narození Barbory Panklové, přičemž se opírá především o zápisy v knihách českoskalické farní školy, zatímco pravost zápisu v křestní matrice z 5. 2. 1820 zpochybňuje. K zápisu v konskripčním archu uvádí: „*Za povšimnutí stojí i to, že u Barunky je zde vyznačený rok narození 1820, tedy rok souhlasící se zapsaným rokem křtu, rok, který však v nejbližších letech nemohl být běžně používán, protože dítě bylo příliš vzrostlé.*“³²⁾ Znamená to snad, že při soupisu obyvatel v roce 1820 by ještě příliš vzrostlé nebylo? I kdyby nákrásně byl zápis v křestní kronice zfalšován (což dosti přesvědčivě vyvrací J. Škoda³³⁾), těžko si představit, že by Tereziina domácí Feichtová, v jejímž domě prožila těhotenství a porod Barborky, zapsala do konskripční karty rok jejího narození 1820, pokud by šlo o dvouleté dítě. Za správnost údajů v kartě před zákonem zodpovídala a navíc je podle matriky kontroloval farář. Sobková však způsob, jakým by zfalšování zápisu mohlo proběhnout, zcela pomíjí. Těžko lze proto obhájit názor, že 5. února 1820 šlo o křest děvčátka asi dva roky starého. Porodní bába Regina Gurtmannová, vlastnoručně v zápisu podepsaná jako osoba, která dítě pomohla přivést na svět, by musela být uplacená a stejně tak i farář Praxmarer, aby do ma-

³⁰⁾ Alservorstadtpfarre (Wien), Taufbuch 1816-1820, sign. 01-11, fol. 114.

³¹⁾ J. Šůla, *Sedm úvah historika o původu, datu a místu narození české spisovatelky Boženy Němcové aneb je „Babička“ rodopisným pramenem?*

³²⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové – Portrét Boženy Němcové*, s. 112.

³³⁾ Jan Škoda, *Barunka Panklová: Na stopě podvodu anebo čtyři roky ve škole stačí*. In: Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, 22, Hlinné 2014, s. 47–48.

triky nezapsal skutečný věk dítěte. Pokud totiž výjimečně křtil dítě starší, vždy tuto skutečnost v matrice pečlivě poznamenal.

SEZNÁMENÍ

O tom, jak a kdy došlo k setkání Johanna Pankla s Terezií Novotnou, můžeme pouze spekulovat. Mnozí badatelé se snažili tento problém osvětlit, přičemž ve větší či menší míře vycházeli z díla Boženy Němcové, především z nedokončeného románu *Urozený a neurozený*. Domnívám se, že v některých bodech text mohl odrazet, byť ne zcela přesně, skutečnost, ale při jeho hodnocení je třeba jej konfrontovat s fakty.

Především můžeme předpokládat, že nejméně od jara roku 1819 Terezie Novotná žila ve Vídni, v domě č. 183/206 na Alserském předměstí a pracovala jako dělnice v c. k. zbrojovce.³⁴⁾ Z data narození dcery Barbory vyplývá, že k jejímu početí došlo s největší pravděpodobností začátkem května 1819. V té době se tedy musela stýkat s Johannem Panklem. Zda šlo o krátkou známost nebo se již znali i z dřívější doby nevíme, stejně jako nevíme, jak došlo k jejich seznámení. Jisté indicie zde však jsou. Z novinových zpráv o příjezdech a odjezdech vídeňských hostů vyplývá, že hrabě Schulenburg při svých návštěvách Vídně bydlel v Alserském předměstí, v rozlehlém domě knížete Esterházyho v dnešní ulici Schwarzschanerstrasse. Zde býval zřejmě ubytován i jeho kočí Pankl. Ulice Lackierergasse, v níž stál dům č. 183/206, se nacházela v těsném sousedství c. k. zbrojovky i Esterházyovského paláce.³⁵⁾

Museli bychom ale uvěřit vyprávění Boženy Němcové, že k seznámení jejich rodičů došlo ve vinárně, údajně – podle některých badatelů – patřící Barboře Hauptmannové, pozdější kmotře Barbory. H. Sobková marně hledala ve vídeňských archívech hostinskou koncesi Barbory Hauptmannové³⁶⁾. Je však otázka, jaké bylo ve skutečnosti její povolání, zapsané v křestní matrice jako *Gastgeberin*, což se překládá jako hostinská. V tehdejší terminologii to znamenalo poskytování krátkodobého i dlouhodobého ubytování hostům, případně i s podáváním stravy. Nešlo

³⁴⁾ Okolnosti, že měla stálé, nikoliv příležitostné zaměstnání, nasvědčuje to, že do konskripčního archu byla zapsána jako „domáci“ (*Einheimisch*), protože pro „cizí“ se pořizovaly zvláštní seznamy. Za domácí pak byli podle konskripčního patentu považováni ti, kteří se v místě narodili, nebo byli „naturalizováni“, čímž se rozuměl buď nejméně „10letý pobyt v konskripčních dědičných zemích mocnářství, nebo zakoupení domu či pozemku, získání městského nebo mistrovského práva, služba a jiná stabilní obživa.“ (§ 27 Konskripčního a odvodního patentu).

³⁵⁾ Byl to rozsáhlý obytný komplex, zvaný Červený dům, postavený roku 1803; se čtyřmi dvory a více než 50 byty patřil k největším obytným domům ve Vídni; zbořen 1889. Hned vedle něj pak byly c. k. pečotní kasárny, kde si hrabě Schulenburg pravděpodobně mohl vybrat z rekrutů svého kočího).

³⁶⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*, s. 93.

však o provozování hospodské (či restaurátorské) živnosti, pro niž se ve Vídni užívalo označení *Gastwirth* nebo jen *Wirth*. Pokud však byla vdaná, mohla být spíše manželkou hostinského, což se nakonec potvrdilo.

Někteří badatelé považovali Barboru Hauptmannovou za příbuznou Terezie Novotné, to je však pouhá fikce. Ve skutečnosti neměla s rodinou Novotných, ale ani Panklových, nic společného. Byla dcerou Johanna Georga Schaida, vídeňského mydláře a jeho ženy Elisabeth, rozené Thumové, jejím manželem byl Franz Hauptmann, syn vídeňského vinárníka (*Weinwirth*) Johanna Hauptmanna a Elisabeth rozené Fritschové. Dne 20. 11. 1821 se jim narodila dcera Elisabeth, 25. 10. 1822 Karolina.³⁷⁾ Jako bydliště je uveden Alservorstadt č. 26, což byl dům na rohu Schloßelgasse a Alsergasse (Hauptstrasse), téměř naproti alserským kasárnám. Povolání otce je v prvním případě uvedeno jako *Holzschreiber* (podle Lexikonu vídeňských povolání³⁸⁾ správní úředník při prodeji a distribuci dřeva), v druhém *Gastgeber*, čili hostinský. Co nás v první řadě zaujme, je povolání Hauptmannova otce. Byl-li vinárníkem, pak jeho snacha Barbora mohla v podniku pomáhat, a vyprávění Boženy Němcové o seznámení štolby Jana a Terezy by tak mohlo dostat zčásti reálnou podobu. Johann se mohl u vinárníka setkat s Terezií samozřejmě zcela náhodně, ale není vyloučeno, že zde byly určité vazby. Franz Hauptmann měl být povoláním „*dřevní písař*“, mohl tedy pracovat na blízké městské a vojenské skládce dřeva, kam formani z širokého okolí přiváželi dřevo. Z několika záznamů v křestních matrikách vyplývá, že Johannův otec Ferdinand Pankl se živil v této době jako povozník a dodavatel dřeva, takže musel s Franzem Hauptmannem přicházet do styku. Navíc Johannova vzdálená příbuzná Terezie (nar. 1791) pravděpodobně pracovala rovněž ve zbrojovce spolu s Terezií Novotnou, takže příležitosti k seznámení obou budoucích manželů zde byly. Další takovou příležitost by mohl případně naznačovat matriční záznam, podle něhož 21. 2. 1820 zemřel v domě č. 206 „*Franz Bangel, dvouletý syn panského kočího*“.

Vraťme se teď na začátek května roku 1819, kdy Johannova a Tereziina známost vyvrcholila početím Barbory. Schulenburgova šéfa, knížete Schwarzenberga, který se postupně zotavoval z postižení mrtvicí, jmenoval 9. ledna 1819 císař ministrem, takže se zdržoval ve Vídni. Noviny sice zaznamenaly Schulenburgovu krátkou cestu z Vídně přes Prahu do Saska a zpět na konci dubna, ale jinak pobýval hrabě Schulenburg i se svým kočím Panklem ve Vídni. Až 1. června 1819 Schwarzenberg odcestoval z Vídně na opětovné léčení do Karlových Varů a s ním tam odjíždí i jeho křídelní pobočník, samozřejmě se svým kočím. Tak se stalo, že Johann Pankl patrně opustil Terezií, aniž tušil, že ji přivedl do jiného stavu a neměl ani možnost se to dozvědět, protože do Vídně se vrátil až v lednu následujícího roku. V Karlových Varech se totiž vévodkyně Zaháňská rozhodla pro sňatek se Schulenburgem

³⁷⁾ Alservorstadtpfarre (Wien), Taufbuch 1820–1824, sign. 01-12, fol. 89 a 185.

³⁸⁾ Wiener Berufe-Lexikon, <https://www.familia-austria.at/>

(o němž uvažovala již v březnu 1819 v Ratibořicích po Metternichem vynuceném rozchodu s dosavadním milencem knížetem Pálem Esterházym),³⁹⁾ oba kvapně – uprostřed lázeňské sezóny – Vary opustili, aby se 17. července 1819 dali oddat v Löbichau, zámku Kateřininy matky Dorothey Kuronské.⁴⁰⁾ Po svatbě strávili novomanželé líbánky na Orlíku, kam je pozvali Schwarzenbergovi v polovině srpna. Když Schwarzenbergovi začátkem října Orlík opustili a po dvoutýdenním pobytu v Praze odjeli do Postoloprť, rozloučili se s nimi novomanželé a odebrali se do Záháně. Krátce po svatbě hrabě von der Schulenburg se Schwarzenbergovým svolením požádal císaře o propuštění z armády; císař mu na začátku roku 1820 vyhověl a propustil jej do civilu s hodností podplukovníka.⁴¹⁾ V lednu 1820 se Schulenburg vrátil do Vídně, zatímco jeho manželka se jela do Lipska léčit spolu se svou přítelkyní kněžnou Schwarzenbergovou u vyhlášeného lékaře-homeopata, doktora Hahnemanna.⁴²⁾ Teprve teď, v lednu 1820, se tedy Johann Pankl mohl dozvědět, že se zakrátko stane otcem.

K tomu došlo v prvních únorových dnech. Podle záznamu v knize křtů alserské fary Nejsvětější trojice je ke dni 5. února 1820 zapsán křest Barbory, matky Terezie, dcery Georga Novotného. Křtícím knězem byl Hermann Praxmarer, dítě ke křtu přinesla jeho kmotra Barbora Hauptmannová, „*městská hostinská*“ (*bürgerliche Gastgeberin*), porodní bábou byla Regina Gurtmannová.⁴³⁾ Dítě bylo zapsáno jako nemanželské. Všeobecně se předpokládá, že k samotnému porodu došlo o den dříve, tedy 4. února, a toto datum většinou uváděla ve své korespondenci Božena Němcová. Jak však upozorňuje Jan Škoda,⁴⁴⁾ mohlo ke křtu dojít ještě v den narození dítěte, což nelze nijak ověřit. Zabránit odnesení novorozence do kostela ještě v den narození mohlo například mimořádně nepříznivé počasí. To však nebyl případ oněch dnů – podle vídeňských novin se teploty vzduchu pohybovaly 4. února 1820 od 0 do 3° C, vál mírný vítr, bylo pod mrakem, následujícího dne kolem bodu mrazu. Rozhodný byl spíše čas narození – pokud to bylo k večeru nebo v noci, konal se křest zcela jistě až následujícího dne. Zda byl otec dítěte, Johann Pankl, v té době ve Vídni, nevíme. Podle značně neúplných novinových zpráv jeho pán, hrabě Schulenburg, měl odcestovat 27. 1. z Vídně do Uher, 29. 1. přijel z Prahy do Brna, což zřejmě nejsou údaje příliš spolehlivé, nicméně lze předpokládat, že oba, pán i jeho kočí, v lednu a únoru pobývali nějaký čas ve Vídni. Začátkem března 1820 však již byli v Ratibořicích.

³⁹⁾ Clemens Brühl, *Die Sagan*. 1941, s. 229.

⁴⁰⁾ Gothaischer genealogischer Hof-Kalender auf das Jahr 1829.

⁴¹⁾ Wiener Zeitung, 15. 1. 1820, s. 1.

⁴²⁾ Miroslav Ivanov, *Zahrada života paní Betty (později Boženy N.)*. Praha 1992, s. 42.

⁴³⁾ Alservorstadt-pfarre (Wien), Taufbuch 1816–1820 sign. 01-11, f. 192.

⁴⁴⁾ J. Škoda, *Barunka Panklová: Na stopě podvodu anebo čtyři roky ve škole stačí*, s. 49–50.

SVATBA

Není-li o běhu událostí příliš jasno, je třeba si klást otázky a pokoušet se hledat na ně odpovědi. Podle mého názoru je důležitá zejména odpověď na otázku, proč si Johann Pankl vůbec Terezii Novotnou vzal? V dokumentech zřejmě takovou odpověď nenajdeme, nezbyvá proto než pátrat v románovém torzu Boženy Němcové *Urozený a neurozený*, a to i s vědomím, že se jedná o literární, nikoliv faktografické dílo, a že se v něm řada věcí odchyľuje od skutečnosti.⁴⁵⁾

Pokud by se Pankl nechtěl s Terezii Novotnou oženit, těžko jej k tomu mohl někdo přinutit. Ostatně i románovému Janovi vložila Němcová do úst otázku: „*Ale kdopak mě může nutit, abych se s ní dal oddat?*“, na což mu jeho sestra odpověděla: „*Nemohl by tě nikdo nutit; kdybys jí nedal slovo, že si ji vezmeš, když dostaneš jinou službu. ... Jim jde jen o to, aby měla muže, aby si tě pojistili*“. Po Vídni (ale i jinde) běhaly stovky, možná tisíce, svobodných matek, k jejichž dětem se otcové nikdy nepřihlásili. Možnosti, jak mohla svobodná matka přimět otce jejího dítěte k tomu, aby si ji buď vzal za manželku, nebo se alespoň oficiálně přihlásil k otcovství (což bylo spojeno s určitými výdaji – takový otec musel uhradit náklady, spojené s porodem a postarat se o výživu dítěte) byly velmi omezené. Matka měla sice možnost otce svého dítěte žalovat, ale pokud se sám nepřiznal, bylo soudní dokazování značně obtížné. A která svobodná matka si mohla dovolit pouštět se do nákladného soudního procesu s velmi nejistým výsledkem? Podle ustanovení Všeobecného občanského zákoníku (§ 163) „*komu bude v soudním řízení předepsaným způsobem dokázáno, že s matkou dítěte v období 180 až 302 dnů před porodem tělesně obcoval, nebo kdo to i mimo soud přizná, o tom se bude předpokládat, že dítě zplodil*“. K dokazování mohly posloužit jedině svědecké výpovědi, jenže kdo si k „*tělesnému obcování*“ bere svědky? Snad jedině, kdyby byli milenci přistiženi „*in flagranti*“, nebo kdyby někdo byl ochoten pod přísahou dosvědčit, že se mu k otcovství dočasně přiznal.

Tento právní exkurz jsem si dovolil proto, aby bylo zřejmé, že bez ochoty Johanna Pankla vzít si Terezii Novotnou by k jejich sňatku těžko mohlo dojít. Nechtěl-li si ji vzít hned od počátku sám, mohla jej k tomu přemlouvat sama Terezie, ale také kmotra jejího dítěte Barbora Hauptmannová, svou roli mohla sehrát i již zmíněná Johannova sestra Kateřina či jeho sestřenice Terezie, o níž byla také zmínka.⁴⁶⁾

⁴⁵⁾ Helena Sobková (H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové – Portrét Boženy Němcové*, s. 22) například upozornila, že v románu vystupuje Panklova sestra, „*jíž se Terezie nelíbila a bratra od sňatku odrazovala a Pankl se hospodskému a jeho ženě, kteří na svatbu naléhali, vymlouval, že mu hrabě nedá svolení ke sňatku*“. Přitom Panklova sestra měla být tehdy vdaná, zatímco skutečná sestra Kateřina sice žila v té době ve Vídni, ale vdala se až dva roky po narození Barbory.

⁴⁶⁾ Terezii Panklovou objevil v alserské křestní matrice Jan Škoda (*Nečekáný objev na Alserské faře*).

Pokud muselo okolí na Johanna Pankla naléhat, zřejmě to nedalo příliš námahy, alespoň pokud vezmeme v potaz jeho povahu. Karel Pleskač v Ratibořické idyle podle vzpomínek pamětníků popisuje Pankla jako muže pořádného, šetrného a přívětivého. Ale ať se již Johann Pankl rozhodl ke vstupu do manželství s Terezií Novotnou z jakéhokoliv důvodu, musel k tomu získat povolení od svého pána, o němž Němcová v románu *Urozený a neurozený* píše, že byl hodný. Zdá se, že v tomto bodě se rovněž příliš neodchýlila od skutečnosti. O Schulenburgovi jako o nastávajícím manželovi Kateřiny Vilemíny Zaháňské prohlásil totiž její bývalý milenec kníže Metternich: „Ze všech mužů, které znám, je on tím nejméně vhodným, aby mohl jen jediný rok zůstat manželem vévodkyně. Je měkký, dobrý, trpělivý a oddaný...“⁴⁷⁾ Když se mu jeho osobní kočí během ledna nebo února roku 1820 svěřil se svou situací, dal mu souhlas ke sňatku s Terezií Novotnou. Dosavadní podmínka, podle níž se Johann v hraběcích službách nesměl oženit, Schulenburgovým sňatkem s vévodkyní Kateřinou Zaháňskou a odchodem do civilu již padla, takže hrabě mohl nyní přislíbit manželům byt v letním sídle své manželky, Ratibořicích, a jeho nastávající i zaměstnání.

Proč se však svatba konala až půl roku po narození Barbory? Na tuto otázku se pokusil J. Polák⁴⁸⁾ odpovědět tak, že se svatbou se muselo čekat, až Pankl dovrší věk 26 let (26. 4. 1820), kdy bude propuštěn z vojenské evidence a nebude spadat do věkového údobí 18–26 let, v němž byli muži odváděni k vojsku. Tento názor podle mne nelze přijmout. Nehledě na to, že podle Kanskripčního a odvodního patentu z roku 1804 podléhali muži vojenské evidenci až do věku 40 let (pouze pro mírové období měli být přednostně odváděni ve věku 18 až 26 let), ale právě naopak sňatek mohl Johanna před vojenskou službou ochránit: podle ustanovení § 13 patentu byli služebníci, čeledíni nebo tovaryši osvobozeni od vojenské služby,

In: Rodným krajem, 2014, č. 14). Je uvedena v zápisu z 27. 2. 1820 jako kmotra nemanželské dcery 20leté Josefy Kleebergerové (chybný zápis, správně mělo být Fleebergrová nebo Flehbergrová). Dítě se narodilo v domě č. 208 (který ležel v Lackierergasse naproti domu 206) a Terezie Panklová je zapsána jako „Handarbeiterin“, tedy opět zřejmě dělnice z blízké zbrojovky, stejně jako Terezie Novotná. Škoda se ovšem mylně domníval, že se jednalo o Terezii Novotnou, která v očekávání sňatku s Panklem již uvedla své příjmení jako Panklová. Ve skutečnosti však šlo o Johannovu vzdálenou sestřenicí z Gainfarn, protože otcem dítěte Josefy Fleebergerové byl mladší bratr Johanna Pankla Ferdinand (nar. 28. 1. 1797). Ferdinand šel zjevně ve šlépějích svého staršího bratra – s Josefou se teprve rok po narození dítěte oženil. Další dítě, syn Ferdinand, se pak narodilo pouhých šest měsíců po svatbě. Ostatně fenomén nemanželských dětí nebyl v rodině Panklových výjimečným jevem. Nejstarší dcera Ferdinanda Pankla Magdalena měla dvě nemanželské děti, stejně jako nejmladší Regina. Ferdinand, stejně jako starší bratr, byl povoláním panský kočí (někdy je uváděn jako pacholek ke koním, *Reitknecht*).

⁴⁷⁾ M. Ivanov, *Zahrada života paní Betty (později Boženy N.)*, s. 40.

⁴⁸⁾ J. Polák, *Dětství a mládí Boženy Němcové*, s. 14.

ale *jen pokud byli ženatí*. Je tedy zřejmé, že důvody opožděné svatby byly jiné (ostatně Johannův bratr Ferdinand si vzal matku svého prvního dítěte dokonce až po roce, a to ještě když byla již tři měsíce znovu v jiném stavu. Přitom se ženil ve věku 24 let, takže evidentně nemusel čekat na „ukončení rekrutského věku“).

Nevíme, zda hrabě von der Schulenburg svoji manželku, paní náchodského panství, o záměru oženit Pankla s Novotnou v dopisech informoval, je to ale dost pravděpodobné. Kateřina v té době pobývala buď ještě v Lipsku, nebo v Zahání a oba zřejmě předpokládali, že záležitost vyřeší při svém setkání v Ratibořicích, kam vévodkyně přijížděla každoročně na jaře, obvykle kolem Velikonoc. V roce 1820 k jejich setkání došlo již na začátku března, téměř měsíc před velikonočními svátky. Důvodem byl křest třetího dítěte vévodkyniny bývalé první komorné, Anny Hochové, která požádala vévodkyni o kmotrovství. Syn Hochových se narodil začátkem března a s křtem v českoskalickém farním kostele Nanebevzetí Panny Marie se muselo několik dní, snad i týdnů, čekat na příjezd panstva (narození i křest se odehrály mezi začátkem března a 21. březnem, data nejsou bohužel v matrice čitelná). Opakovala se situace z předchozího roku, kdy manželé Hochovi čekali s křtem své dcery Kateřiny, narozené 28. 1. 1819, na příjezd vévodkyně dokonce až do 1. dubna.⁴⁹⁾ Kmotry novorozeného Karla Hocha se tedy stali „*Karl Graf von der Schullenburg, k. k. Obristlieutenant a Katharina Wilhelmina Herzogin von Sagan, Gräfin von der Schulenburg*“ (Karel hrabě ze Schullenburgu, c. k. podplukovník a Kateřina Vilemína vévodkyně Zaháňská, hraběnka ze Schulenburgu). Jejich vlastnoruční podpisy v matrice svědčí o tom, že tehdy již oba pobývali v Ratibořicích.⁵⁰⁾

Nyní tedy mohl hrabě projednat s vévodkyní záležitost svého kočího a zamilovaná novomanželka mu zřejmě ochotně vyhověla. Johanna Pankla musela znát už z předchozích let, takže jeho budoucímu sňatku s Terezií Novotnou nestálo nic v cestě. Bylo však třeba vyřešit některé administrativní záležitosti a také bydlení a zaměstnání Terezie. Pankl byl zcela určitě se svým pánem již od začátku března

⁴⁹⁾ H. Sobková (H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové – Portrét Boženy Němcové*, s. 146) objevila dopis přechovávaný u potomků Augustina Hocha, který mu napsala vévodkynina schovanka Emilie von Gerschau z Vídně 2. 2. 1819. Reagovala tím na narození dcery a na přání jeho paní, Anny Hochové, aby Kateřina Zaháňská byla i tomuto dítěti kmotrou. Schovančin dopis v překladu z němčiny zní: „Milý Hochu, vévodkyně děkuje za Váš dopis a upřímně se těší, že se Nanni a její dceruše vede dobře, a také já připojuji své blahopřání. Vévodkyně bude začátkem března v Náchodě, pokud by mohlo dítě se křtem počkat, bude jí to velmi milé, jestli to však nechcete riskovat, máte si zvolit někoho z vašeho města, kdo ji v kmotrovství zastoupí. Bylo by moc milé, kdyby se křest mohl posunout, protože pak bychom se mohli všichni u toho setkat. Řekněte milé Nanni, že rozhodnutí záleží pouze na ní.“ Netřeba připomínat, že jak datum narození, tak křtu jsou v matrice řádně zapsány.

⁵⁰⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sbirka matrik Východočeského kraje, inv. č. 1045, sign. 21-06, fol. 165.

1820 v Ratibořicích, nemyslím si však, že by s ním tehdy přicestovala i Terezie s malou, sotva dvouměsíční Barborkou.

Mezitím dostal náchodský vrchní úřad pokyn k vystavení svatebního povolení. V květnu 1820 si proto vyžádal od gainfarnské farnosti Johannův křestní list. Než ho tamní farář mohl vystavit, musel se obrátit na Johannovu konskripční vrchnost, hospodářský úřad panství Merkenstein zu Gainfarn, o potvrzení, že Johann není zběhem před konskripcí.⁵¹⁾ Příslušný certifikát úřad vydal 2. června 1820 a následujícího dne mohl farář odeslat do Náchoda požadovaný křestní list. Jakým osobním dokladem se vykazovala Terezie Novotná nevíme, musela však nějaký mít, nejspíše pas nebo povolení k odchodu z Vídně, vystavený radnicí Alsterského předměstí. Ke sňatku potřebovala povolení vrchnosti mimo jiné proto, že do plnoletosti jí chyběly podle matriky tři roky (ve skutečnosti jen jeden rok) a zákonný souhlas otce, který již nežil, musel nahradit souhlas vrchnosti. Toto povolení, jak zjistil J. Šůla,⁵²⁾ udělil snoubencům náchodský vrchní úřad 27. 7. 1820. Krátce předtím, 3. 7. 1820 vyhotovil úřad také rozhodnutí o zaměstnání Terezie Panklové.⁵³⁾

Jeho text v českém překladu zněl: „*Žena kočího Johanna Pankla bude napříště pod dohledem správcové v Ratibořicích jako panská prادلena. Za roční mzdu bude jí a jedné jí povolené služebné od 1. dne měsíce předepsáno na penězích 100 zlatých*“. Následovalo vyčíslení deputátu v pšenici, žitě, ječmeni, hrachu, máslu, soli, zelí, řepě, bramborách, tvrdém a měkkém dříví a černém uhlí a další podmínky: měla prát a udržovat v dobrém stavu veškeré ložní, stolní a osobní prádlo vrchnosti, při pobytu zámeckých hostů za úhradu i jejich prádlo, mýdlo ke každému praní si měla vždy vyzvednout u zámecké kastelánky a rozumně s ním hospodařit.⁵⁴⁾ Jejím pracovištěm byla panská prádelna, nacházející se u strouhy, vedoucí od mlýnského náhonu k bývalému bělidlu. Zde, v jedné ze dvou budov někdejšího panského bělidla s čp. 6, dostala rodina Panklových přiděleno bydlení.⁵⁵⁾ Diskuse badatelů vzbudil v uvedeném textu výraz „*žena kočího*“ (v originále *Weib des Kutschers*), neboť

⁵¹⁾ Bez tohoto potvrzení nebylo možné konskribovaným mužům ve věku 18–40 let, poddaným cizích vrchností, udělit povolení k sňatku. Vyplývá to např. z výše citovaného ediktu merkensteinského hospodářského úřadu, podle něhož s hledanými muži, zdržujícími se mimo své bydliště bez pasu či povolení vrchnosti, kteří se na výzvu nedostaví, bude jako se „zběhy před odvodem“ jednáno podle vystěhovaleckého patentu z 10. 8. 1784: jejich jmění bude zabaveno, při zadržení budou dodáni bezodkladně k vojsku a nebudou smět nastoupit do vlastního hospodářství nebo životnosti a ani neobdrží povolení k sňatku (Wiener Zeitung, 10. 4. 1816, s. 785).

⁵²⁾ Jaroslav Šůla, *Dvojí svatba manželů Panklových: (první: tajná ve Vídni, druhá: veřejná v České Skalici)?* In: Panorama Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, 19, 2012, s. 37–44.

⁵³⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*, s. 17.

⁵⁴⁾ Státní oblastní archiv v Zámruku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 1071.

⁵⁵⁾ Běžně se uvádí, že bydlištěm Panklových byla budova umístěná v místě nedaleko dnešního skle-

dokument byl vydán měsíc před svatbou. Podle mého názoru v tom není třeba hledat záhadu, termín *Weib* nemusí znamenat doslovně manželku (i když i tak to mohlo být myšleno, dokument byl vystaven v době, kdy již byly v běhu kroky k vydání svatebního povolení), ale také jen partnerka, snoubenka, budoucí manželka apod. Navíc, soudě podle pozdějšího podobného rozhodnutí z roku 1827, byl jeho autorem hrabě Schulenburg, který svému kočímu sňatek s Terezií Novotnou přislíbil.⁵⁶⁾

Ke sňatku tedy došlo 7. srpna 1820 v chrámu Nanebevzetí Panny Marie v České Skalici; snoubence oddával kaplan Václav Vít, ženich je zapsán v matrice oddaných českoskalické farnosti jako Jan Pankl, manželský syn Ferdinanda Pankla, hraběcí osobní koči z Dolních Rakous, věk 26 let, nevěsta Theresie, manželská dcera po zemřelém Georgu Novotném soukeníku z Dobrého panství Rychnov, věk 21 let (tento nesprávný údaj koresponduje s rokem narození 1799, uvedeným ve vídeňské konskripci). Vrchnost se svatebního obřadu nezúčastnila: svědky byli panský podkovář a zvěrolékař Josef Steidler a řemenář Josef Mikš. Zatímco data ženicha jsou správná, u nevěsty překvapují. Vyplývá z nich, že Terezie neměla v době svatby správné informace o svém narození.⁵⁷⁾ Teprve od narození syna Jana v červnu následujícího roku byla do matriky zapisována jako „*dcera po zemřelém Jiřím Novotném, soukeníku z Kladska č. 33, královského města ve Slezsku*“, od roku 1827 navíc „*matky Magdaleny rozené Čudovy z Dobrušky*“, od 1830 „*matky Magdaleny po Janu Čudovi, tesaři z Dobrušky*“. Tyto údaje mohla získat od svých bratrů Josefa a Kašpara, kteří pravděpodobně od roku 1821 pobývali v Ratibořicích (jak zjistil J. Šůla), snad i s jejich matkou.

Pozoruhodný je však údaj o Dobrém. Protože otec Jiří Novotný nebyl z Dobrého, ale z Dobrušky, mohlo by buď jít o omyl pisáře (až na to, že Dobruška patřila k panství Opočno), nebo můžeme zápis (v němž chybí interpunkce) číst takto: „*Dcera po zemřelém Georgu Novotném, soukeníku, z Dobrého panství Rychnov*“. Z Dobrého by tedy byla Terezie, nikoliv její otec. Podobnou formu zápisu můžeme najít i ve snubním protokolu Tereziina bratra Kašpara, pořízeném na faře v Dobrém 13. 1. 1825: „*Kašpar vlastní syn po zemřelém Jiříku Novotný, tkalcovi z Ratibořic panství náchodského...*“; zde však Ratibořice někdo později škrtnul a nahradil (jiným inkoustem) Dobruškou, náchodské panství však zůstalo.⁵⁸⁾ Kašpar tehdy

níku (současné čp. 6) poblíž hospodářského dvora. Zde skutečně stávalo panské bělidlo (čp. 5) a mandl (čp. 6). Zatímco budovu mandlu vévodkyně Zaháňská nechala při zřizování zámeckého parku v roce 1814 zbořit (Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 16349-16353), bělidlo bylo dočasně upraveno na prádelnu. Bydliště Panklových v letech 1820–1827 v domě čp. 6 (staré) dokládají zápisy v matrikách a školních knihách.

⁵⁶⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 1071.

⁵⁷⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sbírka matrik Východočeského kraje, inv. č. 1053, sign. 21-18, fol. 26.

přišel na rychnovské panství z Ratibořic s povolením náchodské vrchnosti. Nabízí se tedy otázka: nebyla Terezie vybavena dokumentem vystaveným rychnovskou vrchností pro její odchod do Vídně? To by ovšem znamenalo, že Magdalena Novotná se svými (alespoň některými) dětmi mohla pobývat před rokem 1819 na rychnovském panství. Již Bohumil Kulíš v roce 1912 napsal, že podle vyprávění Kašpara Novotného žili matčini rodiče (Čudovi) nějaký čas v doberské farnosti v Osečnici, kterou Božena Němcová v „*Babičce*“ zaměnila za Olešnici.⁵⁹⁾

ŠKOLNÍ LÉTA BARBORY PANKLOVÉ

Problém školní docházky Barbory Panklové je neuralgickým bodem všech sporů o datu jejího narození. Údaje ve školní dokumentaci jsou skutečně rozporuplné, takže si z nich může každý vyvodit vlastní hypotézu, kvůli níž ovšem musí určitou část údajů ignorovat. Jaké údaje tedy poskytují školní knihy českoskalické triviální farní a městské školy?⁶⁰⁾

Především jsou to dvě třídní knihy (tzv. *Fleisskatalogy*, první z období 1817–1827, druhý z let 1827–1837), do nichž se denně zaznamenávala přítomnost žáků ve vyučování (vyučovalo se denně mimo čtvrtky, neděle a církevní svátky, od začátku září do konce července). Barbora Panklová je vedena v katalogích ze čtyř školních roků 1826/1827–1829/1830. Dalším dokumentem je přehled celkové školní docházky („*Sčet žáků ku škole českoskalické patřících 1816–1868*“), v němž je Barbara Panklová opět vedena ve čtyřech školních rocích od 1826/1827 do 1829/1830. Ve všech uvedených knihách je uváděn její věk, až na jedinou výjimku nesouhlasící s rokem narození 1820. Nicméně z těchto knih vyplývá, že Barbora Panklová navštěvovala školu v České Skalici od září 1826 do konce července 1830. Tyto doklady lze považovat za autentické – do katalogů se zapisovalo denně, do „*sčetu*“ každoročně. Seznam se zpravidla pořizoval vždy před začátkem školního roku, na jeho konci se pak zapisovaly údaje o jednotlivých žácích – zda za ně rodiče platili školné, jaký byl jejich celkový prospěch a zda vyučování navštěvovali

⁵⁸⁾ Jaroslav Šůla, *Karel Kašpar Novotný, syn „babičky“ a strýc spisovatelky Boženy Němcové: Životní příběh podorlického „hauzírníka“*. Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, 19, 2011, s. 3–18.

⁵⁹⁾ Bohumil Kulíš, *Reální podklad povídek Boženy Němcové z Náchodska*. In: Božena Němcová 1820–1862. Sborník statí o jejím životě a díle, 1912, s. 16–53.

⁶⁰⁾ Jedná se o následující knihy vedené v českoskalické škole v první polovině 19. století, uložené v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici: *Fleisskatalog 1817–1827*, sign. 2 (F/1, V1); *Fleisskatalog der Pfarrschule zu Skalitz auf der Herrschaft Nachod, 1827–1837*, sign. 3 (F/2, V2); *Sčet žáků ke škole českoskalické patřících, 1816–1868*, sign. 4 (F/3, P2); *Schulmatrik bei der Pfarrschule in Städtchen Böhmisches Skalitz, 1811–1827*, sign. 7 (M/1, M2); *Matrika farní a měšťanské školy českoskalické, 1827–1848*, sign. 7 (M/2, M/3).

pravidelně, občas nebo vůbec ne (za pravidelnou se považovala nejméně pětíměsíční docházka).

Posledním relevantním dokumentem jsou školní matriky, uvádějící souhrnné přehledy o školní docházce a celkovém prospěchu všech žáků na základě údajů v třídních knihách. Ve starší matrice, ukončené školním rokem 1826/1827 (č. 1), Barbora zapsaná není (ač je zde např. její o rok mladší bratr Jan, který začal školu navštěvovat v roce 1827), nacházíme ji až v novější matrice z let 1827–1848 (č. 2). Na str. 18 je úhrnný zápis o školní docházce Barbory Panklové, a to za třemi dětmi ze vsi Spyta narozenými 1821–1822. Za ní pak následují zápisy tří dalších ratibořických dětí, které začaly chodit do školy v roce 1827. Zápisy do této matriky tedy zjevně nebyly prováděny průběžně, ale zpětně, takže je nelze podle mého názoru považovat za zcela věrohodné, o čemž svědčí i neshody s údaji z třídních knih. V následující tabulce uvádím významné údaje Barbory Panklové ze školní matriky, doplněné o údaje z ostatních dokumentů (sloupce A, B, C):

Věk žáka ^{a)}	A	B	Den a rok začátku školní docházky	Co se dítě do konce školního roku naučilo ^{b)}	Počet vyuč. dnů ve škol. roce	Počet zameškaných dnů ve škol. roce	C
6	–	–	1824	Slabikovat trochu psát	221	65	–
7	–	–	Na konci školního roku 1825	Předměty I. třídy slabě	220	28	–
8	–	–	dtto 1826	dtto dobře	219	36	–
9	7	8	dtto 1827	Předměty II. třídy středně	222	21	44
10	10	10	dtto 1828	dtto dobře	228	19	67
11	11	11	dtto 1829	dtto dobře	229	52	52
12	12	12	dtto 1830	dtto velmi dobře	225	59	59
					1564	280	

A – věk Barbory Panklové podle třídních knih

B – věk Barbory Panklové podle „sčtu“ žáků, kde je navíc u školních roků 1828/1829 a 1829/1830 poznámka, že školu navštěvovala od roku 1823

C – počet zameškaných vyučovacích dnů podle třídních knih

^{a)} V záhlaví zápisu stojí u jména Barbory Panklové: *Geboren am 1828* (osmička je přepsána z původní čtyřky)

^{b)} Klasifikace: velmi dobře – 1, dobře – 2, středně – 3, slabě – 4

V matrice č. 2 je pro každého žáka předepsáno sedm řádků (od 6 do 12 let), i když školní docházka trvala pouze šest let. Důvodem byla okolnost, že dítě mělo nastoupit do školy v den svých šestých narozenin, tedy i během školního roku, ale zpravidla zahajovalo docházku až se začátkem následujícího školního roku.⁶¹⁾

Existuje ještě kniha, obsahující seznam mládeže, navštěvující nedělní opakovací hodiny při škole v České Skalici. (Toto „nástavbové“ vyučování bylo určeno pro mládež od 13 do 15 let po absolvování povinné šestileté školní docházky. Vyučovalo se zpravidla o nedělích odpoledne dvě hodiny.) Do těchto opakovacích hodin docházela Barbora Panklová v letech 1830–1833, přičemž byla vedena jako 13 až 15letá. Tento údaj byl však zřejmě mechanicky převzat z faktu, že podle školní matricy skončila základní školu jako dvanáctiletá, takže odvozovat z něho její narození v roce 1817 není podle mého názoru na místě.

Údaje v uvedené školní dokumentaci podle H. Sobkové dokazují přesvědčivě, že se Barbora Panklová musela narodit v roce 1818 (nebo dokonce 1817) a nemohla být tudíž dcerou Terezie a Johanna Panklových, přičemž „otázky, kdo byli její rodiče, kdy se narodila a kde strávila léta života do své adopce, jsme schopni zodpovídat jen na základě nepřímých důkazů, hypoteticky“.⁶²⁾ Zápis o křtu Barbory Novotné v alserské matrice považuje Sobková za podvrh, údaje ve školních knihách pak vysvětluje tak, že v roce 1824 zahájil její soukromou výuku učitelský pomocník Augustin Purm, který měl podle K. Pleskače⁶³⁾ docházet v letech 1824–1826 do Ratibořic soukromě Barboru vyučovat.⁶⁴⁾ Z uvedeného pro Sobkovou „jednoznačně vyplývá, že Barbora Panklová nedocházela do školy v České Skalici od roku 1824, ale že sem začala docházet až od začátku školního roku 1826/1827. Jak se dá usoudit z úhrnného školního zápisu v matrice, započítaly se doma odučeného hodiny a sumárně se vykazovaly. Nemohly se však vykazovat průběžně v knihách zachycujících každodenní přítomnost žáků přímo ve škole.“⁶⁵⁾ Pleskačova zpráva se ovšem nezdá být příliš přesvědčivá; nejen, že necituje zdroj, ale uvádí ji slůvkem „asi“.

⁶¹⁾ „Před dokončením 12. roku věku dítěte nesmí být vystoupení ze školy dovoleno. Dítě, které dovrší 6. rok během školního roku, avšak teprve později, se začátkem nového školního roku do školy nastoupí, musí i tehdy, jestliže dovrší svůj 12. rok během školního roku, navštěvovat školu až do konce školního roku“. Dekret Studijní dvorské komise ze 4. 3. 1814. In: Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten, 5. Auflage, Wien 1821, XV., § 6, s. 136, dostupné na <https://books.google.cz/books?id=OXo4dm6V92EC>

⁶²⁾ Helena Sobková, *Nová fakta o školní docházce Boženy Němcové*. In: Česká literatura, 1989, č. 37, s. 89.

⁶³⁾ Karel Pleskač, *Ratibořické kapitoly*. In: Božena Němcová 1820–1862. Sborník statí o jejím životě a díle, 1912, s. 57–69; totéž publikoval v knize *Ratibořická idyla*, 1920).

⁶⁴⁾ H. Sobková, *Nová fakta o školní docházce Boženy Němcové*, s. 89.

⁶⁵⁾ H. Sobková, *Nová fakta o školní docházce Boženy Němcové*, s. 89.

Naproti tomu J. Polák⁶⁶⁾ je přesvědčen o správnosti data narození Barbory Panklové v roce 1820, rozporné údaje ve školní dokumentaci považuje za administrativní chyby a dospívá k závěru, že Barbora Panklová začala docházku do česko-skalické školy jako šestiletá od školního roku 1826/1827 a docházela tam pouze čtyři roky. Aby splnila požadavek na šestiletou školní docházku, „*chodila pravděpodobně další dva školní roky (1830/31 a 1832/33) do druhé třídy chvalkovické školy. Tato docházka nemusela být evidována, neboť při nástupu do Chvalkovic měla školní věk 12 let, ale jen na papíru. Zároveň navštěvovala v letech 1830–1833 nedělní (opakovací) školu v České Skalici. ... Barbara Panklová není sice ve chvalkovické školní dokumentaci (zachované) registrována (ratibořická školačka do ní nepatřila, neboť Ratibořice byly přiškoleny do Skalice), ale její docházku do chvalkovické školy v období 1830–1832 zaznamenal Vincenc Vávra.*“ K tomu lze uvést, že Vávra nehovoří o návštěvě chvalkovické školy, pouze napsal: „*Od roku 1830 si doplnila vzdělání v Chvalkovicích. V prázdniny 1830 se stěhovala 10letá Barunka do Chvalkovic. Její učitel Aug. Purm přišel do Chvalkovic rovněž 1830 ze Studnice.*“⁶⁷⁾ Barunku rodiče skutečně poslali na doplnění vzdělání a výchovu na chvalkovický zámek do rodiny obročního a správce Augustina Hocha a zřejmě skutečně docházela i k učiteli Purmovi (podle vlastních slov Boženy Němcové na hodiny píána a němčiny), ale s největší pravděpodobností tam nechodila do řádné výuky. Polákův pokus o řešení je sice zajímavý, ale postrádá reálný základ. Navíc nezní příliš věrohodně, že by Barbora navštěvovala základní školu v Chvalkovicích a současně i opakovací hodiny v České Skalici, když při chvalkovické škole se opakovací hodiny rovněž konaly.

K Polákově hypotéze se kriticky vyjádřil J. Šůla,⁶⁸⁾ sám však přišel s jinou hypotézou, jíž se pokouší vyřešit rozpor mezi křestním zápisem z roku 1820 (který na rozdíl od Sobkové jako historik nezpochybňuje) a údaji ve školní dokumentaci. Ačkoliv o knize „*Sčet žáků...*“ napsal, že „*je vedena průběžně, nikoliv ex post, čili není zfalšovatelná*“, ve svých závěrech k ní nepřehlídí stejně jako k třídním knihám, protože „*při střízlivém vyhodnocení zápisů je nutno považovat za klíčovou „Matriku při škole Č. Skalické“, která je významná pro určení data narození/křtu (a tím i stáří) školačky Barbory Panklové. Záznamy této knihy, ač všem autorům známé, nebyly správně analyzované, a proto různí autoři docházeli k zavádějícím závěrům. Já docházím k následujícím závěrům, které považuji za jediné správné.*“ Podle Šůly se měla Barbora Panklová narodit v roce 1818 (jak údajně vyplývá ze zápisů ve školní matrice), v roce 1824 dovršila šest let, ale do konce školního roku nechodila do školy (jako i některé další děti) a učitel zapisoval dny absence počínaje

⁶⁶⁾ J. Polák, *Dětství a mládí Boženy Němcové*.

⁶⁷⁾ Vincenc Vávra, *Božena Němcová. Pokus životopisný*. Praha 1895.

⁶⁸⁾ J. Šůla, *Šedem úvah historika o původu, datu a místu narození české spisovatelky Boženy Němcové aneb je „Babička“ rodopisným pramenem?*

dnem dovršení šesti let. Těch dnů bylo 65, školní rok končil 31. července 1824, přičemž oněch 65 dnů absence představovalo 65 vyučovacích dnů od 3. května do 31. července, od kdy měla Barbora chodit do školy (ale nechodila). Z toho odvodil Šůla datum jejího narození 2. května 1818 „na zatím neznámém místě“. Aby vyhověl křestnímu zápisu v alserské matrice, vytvořil Šůla hypotézu výše zmíněnou, totiž že Barbora pokřtěná 5. února 1820 byla již druhým nemanželským dítětem Terezie Novotné, které později, snad během roku, zemřelo na neznámém místě a Panklovi na ni z neznámého důvodu převedli jméno starší dcery („v různých situacích jí byla přidělována identita vídeňského novokřtěňátka“). Šůla se ovšem nepokouší svůj názor podepřít důkazy ani (stejně jako Polák) vysvětlit údaje o absencích Barbory Panklové ve školních rocích 1825/1826 a 1827/1828.

K mnohem strážlivějšímu řešení dospěl historik Jan Škoda. Akceptuje křest Barbory Panklové 5. 2. 1820 ve Vídni a hodnotí zápisy ve školní dokumentaci takto: před květnem 1824 zapsána do českoskalické školy s falešným datem narození 2. 5. 1818. Dnem 2. 5. 1824 formálně zahájila školní docházku, fyzicky (jako čtyřletá) je jí ale neschopná, tudíž až do července 1826 je sice formálně vedena ve školní evidenci, do školy však nechodila. Teprve 11. září 1826 zahájila školní docházku, kterou 31. července 1830 ukončila papírově jako dvanáctiletá, ve skutečnosti desetiletá. „To tedy znamená, že nejvyšším vzděláním této nejslavnější české spisovatelky byly pouhé čtyři roky triviální školy!“⁶⁹⁾

Nemohu zcela souhlasit ani s jedním z uvedených názorů. Jak tedy ale vysvětlit rozporuplné okolnosti školní docházky Barbory Panklové? Na základě publikovaných údajů a výsledků vlastního pátrání jsem se pokusil o nové vysvětlení nesrovnalostí ve školní dokumentaci Barbory Panklové. Ve druhé kapitole své silně autobiograficky laděné novely *Pan učitel* píše Božena Němcová: „*Neboť když mi byly čtyři léta, přinesla mi matka z jarmarku tabulku, na níž byl lístek, potištěn černými literkami...: Tu máš tabulku, když si pamatuješ písničky, můžeš si pamatovat i písmenka, pravila mi matka*“. S touto tabulkou pak chodila ke „strýčkovi“ v sousedství, který ji měl zaučovat ve čtení, psaní a počítání. Podle některých životopisců Němcové šlo o panského zahradníka Karla Bindera nebo jeho údajného pomocníka Gottlieba Bosseho. I když mnozí současní badatelé této informaci přikládají váhu, skutečnost je jiná. Binder totiž musel opustit Ratibořice na příkaz vévodkyně již v roce 1817 a Němec Bosse přišel do Ratibořic až roku 1825; mezitím v Ratibořicích působil jako dvorní zahradník Skot John Taylor, který stěžl mohl Barboru učit.⁷⁰⁾ Je proto pravděpodobné, že zájmu zvědavé dcery Panklových o čtení a psaní si spíše povšimnul ratibořický hospodářský písař František Prokeš, který tehdy vyučoval několik dětí panských zaměstnanců. Vyplyvá to alespoň ze

⁶⁹⁾ J. Škoda, *Barunka Panklová: Na stopě podvodu anebo čtyři roky ve škole stačí*, s. 47–52.

⁷⁰⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 1001, 1002.

Ich bin in der Verwaltung in Ratiboritz anwesend
 zu sein, bitte gegenwärtig für die Oberamt
 in dem vorgenannten Falle dem gütlichen die gefällige
 Befehle beste zum Fortschritte zu bringen zu
 veranlassen.

Die bestimmten Individuen sind als:

N° 2. Jos: Josef Wäpfer seiner Tochter Josefa } 2/4 Fr
 Elma }

& Jos: Regine für ihren Sohn Wilhelm 1/4 48 Fr

N° 3. Elst: Mojžiš Wäpfer Tochter Francisca 4/4 12 Fr
 Tama 8/4 24 Fr

Daß diese angeführten Individuen das Pfuldgeld
 nicht annehmen, ist die Ursache; was in Ratiboritz
 dem Frau Probst in fernstehender Gebäude bei
 dem Wäpfer Eheleuten zu sehn ist.

Die unterzeichnete bitte gegenwärtig für die Oberamt
 geruhsam die in dem vorgenannten Individuen zum Fort-
 schritte ihren Befehl gefälligst zu veranlassen.

Sigg: Augustin Šmída
 am 2. May 1824.

Augustin Šmída
 Wäpfer

Dopis českoskalického učitele Augustina Šmída z 2. května 1824
 náhodskému vrchnímu úřadu se stížností na Františka Prokeše v Ratiborících (2. strana)
 Státní oblastní archiv v Zámrsku

stížnosti českoskalického učitele Augustina Šmída náhodskému vrchnímu úřadu z 2. května 1824: „*Aby mohl být školní pořádek v Ratibořicích napraven, prosím poslušně slavný vrchní úřad, aby laskavě přiměl tamní rodiče k uhrazení dlužného školného podepsanému. Josef Sochor, šafář, dluží za dcery Josefu a Annu 2 zlaté 24 krejcarů, Josef Kaplan za syna Viléma 1 zlatý 48 krejcarů a Antonín Mojžíš, ovčák, za dceru Františku 4 zlatých 48 krejcarů. Příčina, proč tyto osoby neplatí školné, je tato: ve vrchnostenské budově v Ratibořicích drží František Prokeš u ovčáka pokoutní školu.*“⁷¹⁾ Nebyl to tedy zřejmě učitelský pomocník Augustin Purm, kdo v letech 1824–1826 mohl vyučovat Barboru Panklovou. Měl na starosti výuku v „menší“ třídě, což vyžadovalo téměř každodenní přítomnost ve škole a těžko by tedy mohl docházet do Ratibořic vyučovat Barboru Panklovou.

Pokoutní vyučování, které podle Šmída Prokeš v Ratibořicích provozoval, bylo ovšem zakázáno. Školské zřízení z roku 1805 k tomu uvádělo: „*I když je rodičům dovoleno dát děti vyučovat doma od zkoušeného učitele, nesmí nikdo bez dovolení úřadů shromáždit děti z více rodin a nechat je společně vyučovat. Taková osoba je považována za pokoutního učitele, kterého musí po obdržení udání místní vrchnost předvolat, potrestat jej pokoutou ve výši vybraného školného a v případě opakování pohrozit citelným trestem, případně i vězením.*“⁷²⁾

Nicméně Prokeš měl k vyučování potřebné oprávnění a snad i souhlas vrchnostenského úřadu (o němž ve škole nemuseli vědět). Jeho výuka se totiž mohla opírat o dekret dvorské studijní komise z 11. 10. 1811, podle něhož v řídkěji obydlených oblastech, kde děti nemají k dispozici školu s řádným učitelem v odpovídající vzdálenosti, lze zřídit bližší místnost pro vyučování docházejícím učitelským pomocníkem.⁷³⁾

V následujících stížnostech učitele Šmída se již Prokešovo jméno nevyskytuje a podle školních knih se od roku 1824 začala platební morálka ratibořických rodičů i školní docházka jejich dětí postupně zlepšovat. Pokud jde o Prokeše, zřejmě žádný vážnější postih nenásledoval, protože jinak by si těžko mohl dovolit o dva roky později, když Šmíd zemřel, žádat o jeho místo v České Skalici.⁷⁴⁾ Prokešova žádost, z níž bychom se o něm mohli dozvědět něco bližšího, se bohužel v archivu nedochovala. Jeho jmenování nicméně náhodský vrchní úřad nedoporučil a správa zaháňských statků ve Vídni zamítnutí potvrdila. V rozhodnutí ze 4. dubna 1826 je zdůvodnila takto: „*Tomuto člověku musí vrchní úřad vysvětlit, že pro hospodář-*

⁷¹⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 25947.

⁷²⁾ Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten, 5. Auflage, Wien 1821, XVII., § 10, s. 159, dostupné na <https://books.google.cz/books?id=OXo4dm6V92EC>

⁷³⁾ Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten, 5. Auflage, Wien 1821, XVII., § 7, s. 158, dostupné na <https://books.google.cz/books?id=OXo4dm6V92EC>

⁷⁴⁾ Augustin Šmíd vedl správu českoskalické školy od roku 1795, zemřel 18. 3. 1826 ve věku 71 let.

ského písaře a úředníka mu chybí potřebná studia a znalosti, neměl by se proto nechat šálit nadějí, hledat u hospodářského úřadu svůj další postup, musí se tedy snažit nastoupit jako praktický učitelský pomocník, a získat si ještě chybějící znalosti, aby jednou při školství mohl nalézt svou obživu.⁷⁵⁾ Jak rozumět těmto slovům? Pochopil jsem jejich význam, teprve když jsem Prokešovo jméno objevil v katalogích učitelů hradecké diecéze z let 1832 až 1842, kde je uváděn jako pomocný učitel v Brzicích, vsi severně od Chvalkovic.⁷⁶⁾ Narodil se ve Starém Plesu u Jaroměře 2. září 1798 a v roce 1815, ve svých 17 letech, získal oprávnění k výkonu učitelského povolání.⁷⁷⁾ Učitelskou praxi však nevykonával (nebo jen krátce) a přijal zaměstnání v Ratibořicích jako pomocný hospodářský písař. Nyní je tedy srozumitelné rozhodnutí správy zaháňských statků: pro funkci hospodářského úředníka neměl dostatečné vzdělání, a proto mu bylo doporučeno ucházet se o místo učitelského pomocníka, k němuž potřebnou kvalifikaci měl.

Barboře Panklové byly v únoru 1824 čtyři roky, a protože podle Šmídovy stížnosti Prokeš v Ratibořicích vyučoval ještě v květnu téhož roku, lze předpokládat, že ke čtyřem dětem panských zaměstnanců si v té době přibral i čtyřletou dcerku kočího Pankla. V jejím domácím vyučování pak mohl pokračovat bez konfliktu se zákonem i po případném zákroku vrchnosti, protože jednak ještě nedosáhla školního věku, jednak domácí výuka oprávněným učitelem byla povolena. Je také dost možné, že dvouletou výuku dcery osobního kočího manžela majitelky panství uvedl na podporu své žádosti o učitelské místo v České Skalici.

Domněnku o Prokešově učitelském působení v Ratibořicích, ať již s povolením vrchnosti nebo bez něho, podporují i další zápisy v českoskalických školních knihách. Tak u Marie Ludrové (nar. 1815), dcery mlynáře Antonína Ludra (Mančinky ze mlýna v „Babičce“) najdeme ve starší matrice českoskalické školy poznámku: „Nenavštěvovala školu, drží bez povolení domácího učitele“. Školní docházka ratibořických dětí nebyla nijak valná a požadavek učitele Šmída zavést v ní pořádek byl evidentně zcela na místě. Soudě podle každoročních soupisů žáků až do roku 1820 totiž nechodily děti z Ratibořic do školy vůbec. Výkaz školou povinných dětí pro školní rok 1821/1822 uvádí z Ratibořic celkem deset dětí, z nichž u devíti je vyznačeno, že školu nenavštěvují a jejich rodiče neplatí školné, zatímco třídní kniha

⁷⁵⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 25 955.

⁷⁶⁾ Katalog des gesammten an den Volksschulen der königgrätzer Diözes angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1832/1842, Hradec Králové 1832/1842. Národní knihovna České republiky, signatura 4 D 000042/R.1832, dostupné na <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/12093038>

⁷⁷⁾ Pro funkci učitele na triviálních školách dostačoval 6měsíční kurz, zakončený zkouškou s hodnocením „může být použit jako pomocník“. Kandidát musel absolvovat alespoň 3. třídu hlavní školy s prospěchem dobrým. Pokud působil nejméně jeden rok jako učitelský pomocník a bylo mu alespoň 20 let, mohl se ucházet o funkci učitele. Jan Šafránek, *Vývoj soustavy obecného školství v království Českém od roku 1769 do 1895*. Praha, 1897.

pro tento školní rok neuvádí ani jediného žáka z Ratibořic. Situace se začala postupně měnit až od školního roku 1822/1823 (s výjimkou toho následujícího), jak je zřejmé z ročních výkazů a třídních knih (byť značně rozporných) pro následujících sedm roků:

Školní rok	Docházka podle sčtu žáků					Docházka podle třídních knih			
	Celkem	Pravidelně	Občas	Nechodí	Platí za školu	Celkem	Pravidelně	Občas	Nechodí
1822/23	10	4	4	2	6	8	0	4	4
1823/24	6	0	0	6	3	7	0	1	6
1824/25	6	1	0	5	5	8	0	4	4
1825/26	9	0	5	4	7	7	0	5	2
1826/27	10	5	5	0	8	6	6	0	0
1827/28	9	6	2	1	7	9	7	0	2

Pokud bychom se spolehnuli na údaj o 65 dnech absence ve školním roce 1823/1824, pak Barbořina výuka písařem Prokešem mohla začít zhruba tři měsíce po jejích čtvrtých narozeninách, tedy začátkem května 1824. V únoru 1826 dovršila šestý rok života a objevuje se proto poprvé ve „sčtu“ pro školní rok 1826/1827 (kdyby se narodila dříve než v roce 1820, musela by v něm být zapsána již v předchozích letech). Dnem 11. září 1826 začala navštěvovat českoskalickou školu, což potvrzují záznamy o její docházce v třídních knihách. Proč ji však učitelé ve „sčtu“ zapsali jako osmiletou a v následujícím roce dokonce jako desetiletou?

Jedním z důvodů mohly být personální změny ve škole po smrti dosavadního učitele Šmída 18. března 1826. Učitelský pomocník Augustin Purm nejprve nakrátko převzal jeho funkci, ale již 4. dubna 1826 správa zaháňských statků propůjčila uprázdněné učitelské místo 57letému úpickému „vzornému učiteli“ Viktorinu Kejzlarovi (Geislerovi).⁷⁸⁾ Dosavadní pomocník Purm byl krátce po zahájení školního roku přeložen na lokální školu ve Studnici a na jeho místo přišel 23. září 1826 učitelský pomocník Jan Smetana.⁷⁹⁾ V tomto období Barbořina nástupu do školy,

⁷⁸⁾ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod (neuspořádaný fond), inv. č. 25 955. Tímtož rozhodnutím byla zamítnuta Prokešova žádost a dalším dvěma uchazečům – chvalkovickému učiteli Františku Černému a bývalému učiteli a současnému prvnímu bernímu písaři náchodského panství Václavu Řepkovi přidělena nová působiště (Černému Úpice, Řepkovi Chvalkovice).

⁷⁹⁾ K. Pleskač, *Ratibořické kapitoly*, s. 30–31.

při předávání dokumentace za současné výuky a navíc i oprav interiéru školní budovy, se mohlo snadno stát, že informace o jejím věku se k novým učitelům Kejzlarovi a Smetanovi od Purma nedostaly. Protože třídní knihu pro školní rok 1826/1827 začal vést v září 1826 ještě Purm (který zřejmě jediný znal datum jejího narození), zapsal do ní Barbořin věk správně – sedm let (při nástupu do školy jí bylo 6 let 7 měsíců, což učitel zaokrouhlil na sedm).

Proč je však ve „sčtu“ pro tento školní rok zapsána jako osmiletá? Bylo by to možné, pokud zápis nepořídil na začátku školního roku Purm, ale vzhledem k personálním změnám až na jeho konci Smetana. K ověření tohoto předpokladu jsem porovnal věk ratibořických dětí podle „sčtu“ pro školní rok 1826/1827 s jejich skutečným věkem k začátku a konci tohoto školního roku:

Jméno žáka	Datum narození	Věk podle „sčtu“(roků)	Věk k 1. 9. 1826 (roků-měsíců)	Věk k 31. 7. 1827 (roků-měsíců)
Kristina Celbová	4. 5. 1815	12	11–4	12–3
Marie Ludrová	7. 5. 1815	12	11–4	12–3
Františka Mojžíšová	6. 6. 1815	12	11–3	12–2
Karel Celba	4. 11. 1817	10	8–2	9–8
Barbora Panklová	4. 2. 1820	8	6–7	7–5
Johana Sedláčková	28. 7. 1820	7	6–1	7–0
František Menzel	25. 9. 1820	7	5–11	6–10

Z uvedeného přehledu jednoznačně vyplývá, že zápis do „sčtu“ pořídil až na konci školního roku učitel Smetana. Protože u Barbory Panklové, kterou Purm zapsal na začátku školního roku jako sedmiletou, neznal datum narození, přidal jí na konci školy jeden rok.

Podle záznamu ve školní matrice uměla Barbora Panklová před vstupem do školy – na rozdíl od ostatních prvňáčků – slabikovat a trochu i psát, což byl zjevně důsledek předchozí domácí výuky. Díky tomu, a také díky svému nadání, mohla již v následujícím školním roce 1827/1828 přejít do druhé, vyšší, třídy. (Postup z první do druhé třídy nebyl automatický, ale v závislosti na zvládnutí učiva první třídy. Podle údajů v českoskalických školních knihách řada dětí přecházela do vyšší třídy až v deseti letech, po absolvování čtyř roků v první třídě.) Kdy přesně k tomu v případě Barbory Panklové došlo, není ze školní dokumentace příliš jasné. V třídní knize 1827/1828 je uvedeno, že to bylo 2. května 1828, tedy ke konci školního roku, ale v třídní knize byla již od začátku školního roku vedena jako žákyně druhé třídy. Navíc existuje ještě kniha prospěchu žáků druhé třídy, v níž je Barbora vedena dokonce již od školního roku 1826/1827. Podle záznamu v matrice dokončila školní rok 1827/1828 s „prostřední“ znalostí předmětů II. třídy, tedy se známkou tři. To nepřekvapuje, předcházela-li pouze jedno až dvouletá, zřejmě jen občasná, domácí

výuka a jeden rok nižší třídy. Ale již v následujících dvou školních rocích ve druhé třídě měla známku „dobrou“ (dvojkou) a v posledním roce 1829/1830 dokonce velmi dobrou. Navíc byla na konci školního roku 1828/1829 mezi osmi nejlepšími žáky druhé třídy, zapsanými do „*Zlaté knihy školy v České Skalici*“.⁸⁰⁾ Oproti některým autorům se proto domnívám, že Barbora Panklová musela být ne-li mimořádně, tedy určitě velmi nadané dítě. A právě to mohlo svést učitele ve druhé třídě Kejzlara k tomu, že ji považoval za starší, než ve skutečnosti byla, a na začátku školního roku 1827/1828 zvýšil její věk z osmi let, zapsaných Smetanou před prázdninami, o dva roky, tedy na 10 let. Tento údaj zanesl jak do třídní knihy, tak do „*sčtu*“, kde – na rozdíl od ostatních ratibořických dětí – nevyplnil u Barbory Panklové datum nástupu do školy. Neznal tedy ani datum jejího narození, ani historii její předchozí školní docházky. Od tohoto okamžiku pak již administrativní cestou údaj o jejím věku každoročně mechanicky zvyšoval, takže školu Barbora ukončila sice v 10 letech a 5 měsících, ale podle zápisů jako dvanáctiletá. Úředně tím dokončila školní docházku, navíc patřila k nejlepším žákům, zvládla „*velmi dobře*“ učivo vyšší třídy a nebyl důvod, proč by školu neměla ukončit.

Problém však měl vzorný učitel Kejzlar při pořizování souhrnného údaje ve školní matrice, do níž měl v sedmi předepsaných řádcích zaznamenat průběh Barbořiny školní docházky od šesti do dvanácti let. S pomocí třídní knihy pro druhou třídu mohl bez potíží vyplnit poslední čtyři řádky (i když s několika chybami v absencích), ale pro vyplnění prvních tří řádků neměl oporu ani ve „*sčtu*“, ani v třídní knize. Přesto v nich údaje o prospěchu i absencích Barbory Panklové nacházíme. Kde je Kejzlar vzal? Podle mého názoru přicházejí v úvahu dvě možnosti. Mohl je získat od Františka Prokeše, s nímž jako s uchazečem o místo učitele jistě přišel do styku. Pokud ne, doplnil první tři řádky fiktivními údaji. Důvod? Jinak by se totiž při pravidelné kontrole knih okresním školním dozorcem, náchodským děkanem Kašparem Lukavským, musel zodpovídat, proč v rozporu se zákonem nechal Barboru Panklovou předčasně ukončit školu po absolvování pouhých čtyř let.

Školní vzdělání Boženy Němcové tedy zahrnovalo dva roky domácí výuky, jeden rok v nižší a tři roky ve vyšší třídě triviální školy, tři roky opakovací školy a soukromé vzdělávání ve Chvalkovicích.

V souvislosti s neshodami ve školní dokumentaci Barbory Panklové si H. Sobková položila tři otázky (volně cituji): 1. I kdyby Barbora byla mimořádně nadané dítě, vyžadující vzdělávání s větším časovým předstihem, proč by učitelé klamali úřady a falšovali v dokladech údaje o jejím stáří? 2. Jak by mohlo tak malé dítě zvládat obtížnou cestu a denně docházet do školy vzdálené hodinu cesty? 3. Mohla matka obelstít učitele a vydávat čtyřleté dítě za šestileté, aniž by to učitelé nerozpoznali? Domnívám se, že výše uvedenou úvahou jsem na tyto otázky nabídl odpovědi.

⁸⁰⁾ Miloslav Novotný, *Život Boženy Němcové, dopisy a dokumenty I. Do roku 1848*. Praha 1951, s. 29.

Navíc po prohlédnutí českoskalických školních knih musím konstatovat, že na jejich často nepřesných, rozporuplných a někdy i protichůdných údajích lze jen těžko stavět jakoukoliv hypotézu o jiném datu narození a původu Boženy Němcové, než poskytují nezpochybnitelné matriční zápisy.

CHVALKOVICKÝ POBYT

Vedle údajů ze školních knih je jedním z dalších argumentů, kterým někteří badatelé podírají svůj názor, že Barbora Panklová byla nejméně o dva roky starší, než udává její křestní zápis i věk 17 let, zapsaný v oddací matrice při její svatbě roku 1837, citát z dopisu, který údajně Božena Němcová napsala (asi v roce 1854) svému příteli Hanuši Jurenkovi, a v němž popisuje dosti důkladně své mládí: „*Tu dobu, nebylo mi ještě zcela třináct let, přišla jsem do Chvalkovic... k správcům do stravy, k učitelce do šití a k učitelovi, abych se učila fortepiánu a němčině*“.⁸¹⁾ Protože v době, kdy psala tento dopis (o jeho autenticitě se vedou spory, neboť je znám pouze z fragmentů, které v roce 1862 publikoval Jan Erazim Sojka)⁸²⁾ znala datum svého křtu 5. února 1820 (ve své korespondenci i v pokusu o vlastní životopis jej běžně užívala), lze usoudit, že Barbora Panklová přišla do Chvalkovic nejdříve koncem roku 1832. (Kdyby to mělo být v roce 1830, musela by napsat, že jí tehdy bylo 10 let.) Jenže všichni její životopisci a badatelé již nejméně 130 let kladou příchod Panklové do Chvalkovic do roku 1830. Např. Sobková píše: „*Když Barunka dokončila triviální školu v České Skalici, zavezl ji otec začátkem srpna 1830 na vychování do nedalekých Chvalkovic*“.⁸³⁾ Je podivuhodné, že mnozí autoři vědí dokonce, že to bylo začátkem srpna, aniž by pro to uvedli nějaký důkaz. Stejně tak se domnívám, že neexistuje ani žádný důkaz o tom, že by to měl být rok 1830. Můžeme jej nalézt např. ve stati Aloise Jiráska Z krajiny Babičky: „*Sem do chvalkovického zámku přivezl roku 1830 J. Pankl z Ratibořic svou desetiletou Barunku*“.⁸⁴⁾ Jirásek tento údaj převzal nejspíš od již zmíněného Vincence Vávry:⁸⁵⁾ „*v prázdniny 1830 stěhovala se 10letá Barunka do Chvalkovic*“ (tehdy se ještě nepochybovalo o datu jejího narození). Nepodařilo se mi nalézt starší zprávu, takže nevím, odkud ji měl Vávra, on sám se na žádný pramen neodvolává. Je sice možné, že by se mohlo podařit nalézt doklad o správnosti tohoto data, jsem však názoru, že rok 1830 byl zvolen jen volnou úvahou v návaznosti na ukončení pravidelné školní docházky 31. července 1830 a nemá žádné opodstatnění. Nicméně po Vávrovi a zejména Jiráskovi jej další autoři již zcela nekriticky přejímají, aniž by pátrali po jeho správnosti. Jediný z ba-

⁸¹⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*, s. 30.

⁸²⁾ R. Adam, *Datum narození a původ Boženy Němcové ve světle její korespondence*, s. 115–121.

⁸³⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*, s. 30.

⁸⁴⁾ Světozor, 31, 1897, č. 13 a 14.

⁸⁵⁾ V. Vávra, *Božena Němcová. Pokus životopisný*.

datelů, Jan Škoda, klade období Barunčina chvalkovického pobytu do období 1833–1836, které mnohem lépe odpovídá jejím pubertálním zážitkům, jak je později sama vylíčila.⁸⁶⁾

Za odchodem na chvalkovický zámek do rodiny tamního správce Hocha stáli bezpochyby Barbořini rodiče Johann a Terezie, nikoliv vévodkyně Zaháňská, jak usuzují někteří badatelé. Kromě doplnění dceřina vzdělání a osvojení vybraného chování měli ještě jeden závažný důvod. Němcová v dopise, údajně adresovaném Jurenkovi, napsala „*ačkoliv jsem tak mladinká dospělá již byla*“, čímž nepochybně narážela na svou biologickou zralost. Ve svých třinácti letech se již Barunka začala proměňovat v pohlednou dívku a rodiče se o ni začali strachovat. Miloslav Novotný dokládá na základě spisovatelčiných vzpomínek „*jak Barunka Panklová byla už tenkrát obletována všemi mládenci i muži svého okolí, ať to byli vesničtí hoši, studenti, vrchnostenští úředníci, šlechtici a důstojníci z kněžniny společnosti*“. Profesor Václav Tille poznamenal: „*Vpodvečer nepouštěli ji ani z domu z obavy před dotěrnými zálety lokajů, úředníků, důstojníků i mladých šlechticů. ... Koketovala ráda, nevyhýbala se malým dobrodružstvím, dostaveníčkům v zámeckém parku, kradným, ostýchavým polibkům, nic si nedělaje z ostrých výčitek rodičů.*“⁸⁷⁾ Podobně to vyjádřil Karel Pleskač: „*Barunčini rodiče vidouce jak rychle dospívá a rozkvétá jejich nejstarší dcera, již dvořil se a lichořil kdekdo, trnuli vždy strachem před každým příjezdem vrchnosti a záletného panstva na léto. Pozorovali s nelibostí honbu různých šlechticů, úředníků a lokajů za vzácnou laňkou. ... Betty putovala před příchodem panstva na delší návštěvy do Chvalkovic.*“⁸⁸⁾ Pleskač možná poněkud přeháněl, nicméně i z matrik lze doložit, že obavy o dceřinu pověst nebyly ze strany rodičů neoprávněné. V Chvalkovicích se Barunka přátelila s Marií Šimkovou, dcerou šafáře z Miskolez, která sloužila v chvalkovickém dvoře. V létě roku 1833 přišla Marie do jiného stavu a 27. března následujícího roku porodila chlapečka. Za kmotry mu byli Jan Pankl a jeho sestra Betty (jak se Barboře Panklové za chvalkovického pobytu začalo „*po pansku*“ říkat a jak se i sama v matrice podepsala). Dítě bylo sice nemanželské, ale Marie jako otce udala Ignaze Pauera, kočího hraběte Heinricha Bellegardeho, podplukovníka dragounského pluku č. 6, který byl předchozího roku hostem vévodkyně Zaháňské v Ratibořicích. Protože šlo o dceru panského zaměstnance, vévodkyně zřejmě – snad na prosby Šimkovy – přiměla hraběte, aby záležitost vyřídil, a tak se Pauer 1. ledna 1835 přihlásil k otcovství a o rok později si Marii vzal za ženu.⁸⁹⁾ To byl ovšem výjimečný případ. I Tereziina

⁸⁶⁾ J. Škoda, *Barunka Panklová: Na stopě podvodu anebo čtyři roky ve škole stačí*, s. 50.

⁸⁷⁾ M. Ivanov, *Zahrada života paní Betty (později Boženy N.)*, s. 127.

⁸⁸⁾ H. Sobková, *Tajemství Barunky Panklové. Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*, s. 30–31.

⁸⁹⁾ Státní oblastní archiv v Zámruku, Sběrka matrik Východočeského kraje, inv. č. 3697, sign. 63-4, fol. 91; inv. č. 3708, sign. 63-9, fol. 27.

mladší sestra Johana se přiřadila k „*padlým ženám*“ (jak faráři v matrikách svobodné matky označovali). Údajně sloužila jako kuchyňská pomocnice v Ratibořicích, v prosinci 1829 přišla do jiného stavu a 6. srpna 1830 se jí v Chvalkovicích narodil nemanželský syn Josef, jemuž za kmotru byla právě Marie Šimková.⁹⁰ Žádný otec se však nepřihlásil. To Marie Kremlová, 17letá dcera skalické podruhně, nechala do křestní matriky zapsat jako otce své nemanželské dcery Vilemíny, narozené 13. 7. 1824 ve Zlíči, panského zahradnického pomocníka Josefa Malého. Jenže Malý se odmítl k dítěti (jemuž byl za kmotra dvorní zahradník John Taylor) přihlásit a faráři nezbylo, než údajného otce v matrice přeškrtnat.⁹¹ Ostatně česko-skalické křestní matriky potvrzují, že nemanželských dětí se v této době narodilo v Ratibořicích a okolí více.

Je tedy zřejmé, že odeslání Barbory do Chvalkovic, pod stálý dohled rodiny Hochovy, mělo své opodstatnění. Nedomnívám se však, že snad šlo o iniciativu věvodkyně. Jako pravděpodobnější se jeví, že se nešťastný otec obrátil s prosbou o pomoc na hraběte Schulenburga, který pro svého „*Hansla*“ našel vyhovující řešení. Ostatně stejné důvody nakonec vedly Johanna a Terezii Panklovou k provdání Betty za Josefa Němce v jejich pouhých sedmnácti letech.

ZÁVĚR

Ve své studii jsem se pokusil opravit nebo vyvrátit některé dosavadní závěry o původu, věku a mládí Boženy Němcové, k nimž dospěli dřívější badatelé. Svě nejdůležitější poznatky mohu shrnout do následujících bodů:

1. Božena Němcová se narodila 4./5. února 1820 ve Vídni.
2. Jejími skutečnými rodiči byli Johann Pankl a Terezie Novotná.
3. Rodný dům Boženy Němcové byl v IX. vídeňském okrese, v dnešní Lackierergasse 8.
3. Kmotra Barbory Novotné (Panklové, později Boženy Němcové) Barbara Hauptmannová byla Vídeňankou a nebyla v žádném příbuzenském vztahu k rodině Panklových a Novotných.
4. Johann Pankl nebyl odveden k vojsku.
5. Barbora Panklová absolvovala šest roků školní výuky v letech 1824–1830, přičemž první dva roky ji pravděpodobně vyučoval v Ratibořicích tamní písař a pozdější učitel František Prokeš. Pochybnosti ohledně jejího věku, vyplývající

⁹⁰) Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, inv. č. 3697, sign. 63-4, fol. 89.

⁹¹) Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, inv. č. 1053, sign. 21-18, fol. 69.

z údajů v dokumentaci českoskalické školy, které vedly některé badatele k nej-různějším úvahám o jejím původu, byly důsledkem její předškolní soukromé výuky, organizačních změn ve škole v době zahájení školní docházky a chybně zapsaných údajů o jejím věku.

6. Doba pobytu Barbory Panklové v Chvalkovicích, obecně uváděná mezi lety 1830–1833 a mnohými autory považovaná za doklad dřívějšího data jejího narození, spadá nejspíše do let 1832/3–1836.

ZUSAMMENFASSUNG

BEITRAG ZUM ALTER UND ZUR ABSTAMMUNG VON BOŽENA NĚMCOVÁ

Zu den Fragen über das Geburtsdatum und -ort der Schriftstellerin Božena Němcová (Mädchenname Barbora Panklová) wurde besonders in letzter Zeit eine Reihe von Arbeiten veröffentlicht, deren Verfasser bemühen sich mehr oder weniger seriös die damit verbundenen „Geheimnisse“ oder „Rätsel“ zu lösen. Nach der Art, wie sie zur Bewertung von Quellendaten (manchmal widersprüchlichen oder nicht eindeutigen), herantreten, gelangen sie zu unterschiedlichen Schlussfolgerungen, die der Verfasser kritisch betrachtet und aufgrund der eigenen Archivforschung versucht er den neuen Anblick auf diese Problematik zu formulieren.

In der Einleitung anzweifelt er mit Hilfe der Rechtsargumente die Hypothesen über ein anderes als im Matrikelbuch eingetragenen Geburtsdatum und -ort von Božena Němcová (den 4./5. Februar 1820 in Wien), und über ihre andere Eltern als Johann Pankl und Theresie Novotná. Weiter widmet sich der Verfasser diesen Eltern und versucht, aufgrund der Archivdokumente und teilweise die Verweise auf literarische Werke der Němcová, das mögliche Szenario ihrer Begegnung und Hochzeit vorzustellen. In den Wiener Matrikelbüchern hat er die nähere Angaben über Barbara Hauptmann, Božena Němcová's Patin erörtert und damit die Behauptungen mehrerer Forscher über ihre Verwandtschaft mit der Familie der Großmutter der Němcová widerlegt. Der Verfasser hat auch die Lage des Geburtshauses der Němcová präzisiert, das in heutiger Lackiergasse in IX. Wiener Bezirk lag.

Den Hauptteil der Studie stellt die Analyse der Schulbücher der Trivialschule in Česká Skalice vor. Die Eintragungen in diesen Dokumenten, manchmal unklaren, widersprüchlichen und deshalb unverlässlichen führte einige Forscher zum Suchen einen früheren Geburtsdatum der Božena Němcová, Bestreiten das Elternschaft von Johann und Theresia Pankl und Suchen anderen Eltern. Gegenüber diesen Forschern, die sich nur auf die Auftragungen über Barbora Panklová orientierten, hat der Verfasser die Eintragungen betreffend alle Schulkinder aus Ratibořice untersucht. Das ermöglichte ihm die widersprüchlichen Angaben zu erklären und eine Lösung zu finden, die die Richtigkeit des Němcová Geburtsdatum in Wiener Matrikelbuch bestätigt. Darüberhinaus der Fund eines Dokumentes über die Tätigkeit des Wirtschaftsschreibers (später des Lehrers) Franz Prokeš als Hauslehrer von einigen Kindern aus Ratibořice ermöglichte die Überzeugung auszudrücken, dass Božena Němcová vor dem Schuleintritt in ihrem sechsten Lebensjahr etwa zwei Jahre

des Privatunterrichts absolvierte, was dann wegen der organisatorischen Veränderungen in der Schule während ihres Schuleintritts im Herbst 1826 zur Missbildung ihres Lebensalters und Beendigung ihres eigentlichen Schulbesuchs nach vier anstatt vorgeschriebener sechs Jahre führte. Endlich bekommt der Verfasser zum Schluss, dass der Aufenthalt der Božena Němcová im Schloss Chvalkovice nach Beendigung ihres Schulbesuchs erst etwa zwischen Jahren 1833–1836 verlief und nicht um drei Jahre früher, als allgemein behauptet wird; auch diese Angabe hat manchen Forschern als Beweis eines früheren Geburtsdatum der Němcová gedient.

■ Překlad Mojmír Krejčířík

SUMMARY

CONTRIBUTION TO THE AGE AND PARENTAGE OF BOŽENA NĚMCOVÁ

To the questions concerning parentage, date of birth and birthplace of the writer Božena Němcová has appeared, especially in recent time, a lot of studies, the authors of which have been attempting to solve less or more seriously the „mysteries“ or „puzzles“ connected with those questions. According to their method of evaluation of source data (sometimes inconsistent or ambiguous) their research leads to different results, which are critically treated by the author. Based on the analysis of existing knowledge and results of his own archival research he attempts to formulate a new glance at these questions.

At the beginning the author, using legal arguments, throws doubt on hypotheses concerning other birthdates and birthplaces of Božena Němcová than those stated in the church record (February 4./5, 1820 in Vienna) and other parents than Johann Pankl and Theresie Novotná. Further he focuses at these parents and on the basis of archival documents and partially of references to her literary work he makes attempt to disclose a possible scenario of their encounter and marriage. Moreover, the author discovered some data on Božena Němcová's godmother Barbara Hauptmann in Vienna church records, which undermine a presumption of some researchers about her relationship to the family of Němcová's grandmother. He also precises the location of the Němcová's house of birth which stood in the Lackierergasse in the IXth District of Vienna.

The meat of the study presents the analysis of the school records of the elementary school in Česká Skalice, containing sometimes fuzzy or inconsistent and therefore untrustworthy entries which led some researchers to the search for a sooner birth date of Božena Němcová, to denying the Pankls' parentage and search for other parents. Contradictory to these researchers, who had focused solely at the entries concerning Barbora Panklová, the author investigated entries of all schoolchildren from Ratibořice, which enabled him to explain inconsistent data and find a solution, confirming the rightness of Němcová's birth date according to the entry in the Vienna church record. Moreover, finding of a document concerning the private teaching of some children from Ratibořice by the clerk (and later teacher) František Prokeš enabled to express the belief, that Božena Němcová had finished two years of private lessons before she started her full-time

schooling at the age of 6 years, which then, due to organisation changes in the school at that time as well as due to incorrect entries on her age led to the finishing of her full-time schooling after four years instead of six as was the law.

At the end the author shows that Němcová's stay at the castle in Chvalkovice after her schooling took place in the period 1833–1836 a not three years sooner as generally assumed, what served some researchers as a proof for a sooner birth date of Božena Němcová.

■ Překlad Mojmír Krejčířík

Lucie Dorko – Branislav Dorko

ZÁTORSKÁ FARNÍ KNIHOVNA. PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE FARNÍCH KNIHOVEN ULOŽENÝCH VE STÁTNÍCH ARCHIVECH

Předkládaný příspěvek si klade za cíl přiblížit historii a obsah poměrně rozsáhlé farní knihovny, která se nacházela na farním úřadě v Zátoru a jejíž část nyní spravuje Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově. Přestože se dané téma může jevit jako zcela marginální, jsou autoři přesvědčeni, že může sloužit jako modelový příklad poukazující na daleko širší a složitější problematiku, která se tak či onak dotýká mnoha – ne-li většiny – státních archivů.

Na rozdíl od zámeckých či klášterních knihoven představují farní bibliotéky ne příliš probádanou oblast výzkumu, a to i přesto, že tvoří patrně nejčastější typ dochovaných historických knižních fondů na našem území.¹⁾ Zájem o tyto knihovní fondy vzrůstá teprve v posledních letech, a to bohužel především v souvislosti s jejich zásadním ohrožením. Kořeny stávající neutěšené situace lze sice spatřovat už v poválečném období po odchodu původního německého obyvatelstva z českého pohraničí, s ještě větší naléhavostí však hrozba jejich zániku vyvstává v současnosti, a to mimo jiné díky rušení farností, nezájmu odpovědných osob, prodejům farních budov či jejich stavebním rekonstrukcím.

V posledních letech se na církevní knihovny včetně farních biblioték cíleně zaměřuje především Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, jejíž pracovníci se snaží o dlouhodobější a prakticky zaměřený kontakt posluchačů s historickými knihami. Bylo zde za spolufinancování Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky vytvořeno několik typově rozdílných seminářů, v nichž si studenti zkouší různé práce spojené se zpřístupňováním historických knižních fondů a rovněž jsou za tímto účelem organizovány i celoroční odborné praxe.²⁾ Dále zde bylo realizováno i několik projektů za podpory studentského grantu s názvem Záchrana a katalogizace historických knihoven litoměřické diecéze, FF_2011_041.³⁾ Pro oblast ostravsko-opavské diecéze, pod

¹⁾ Jana Oppeltová, *Historické farní knihovny: Historie, pořádání a katalogizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 14.

²⁾ Blíže viz studijní opora vydaná v rámci projektu Jana Oppeltová, *Historické farní knihovny: Historie, pořádání a katalogizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 6–10.

³⁾ Stav výzkumu a publikované výsledky shrnují následující příspěvky: Jana Oppeltová, *Záchrana, pořádání a inventarizace písemností římskokatolické církve studenty katedry historie Filozofické fa-*

níž náleží i zátorská farnost, zatím žádná taková spolupráce s vysokou školou nevznikla, přestože Slezská univerzita v Opavě na rozdíl od Univerzity Palackého v Olomouci vzdělává studenty přímo v oboru knihovnictví a ohrožených historických farních knihoven je v tomto regionu rovněž velké množství. Většina těchto knihoven je svou velikostí i skladbou přitom vhodná pro zpracování právě studenty. Vedle spolupráce se vysokou školou by řešení stávající situace navíc nepochybně přispělo také zřízení diecézní knihovny.

Pomineme-li pochybné firmy, které objíždějí fary a nabízí duchovním služby v podobě „vyčištění půd“ nebo „výkupu a odvozu nepotřebných věcí“, přicházejí do kontaktu s faráři poměrně často archiváři. Množství tisků z farních knihoven je díky tomu uloženo ve státních archivech, neboť jejich pracovníci by z titulu své profese měli mít pochopení pro záchranu ohroženého historického materiálu, i když se nejedná vyloženě o archiválie. V možnostech ani v kompetenci archivářů však není komplexní řešení této problematiky.

Archiválie církevních institucí jsou ve státních archivech uloženy vyjma postátněné agendy pouze jako depozitum a zpravidla zůstávají nadále majetkem církve.⁴⁾ Podle pokynu ředitele Zemského archivu v Opavě mají být farní knihovny uloženy v archivech ponechány jako dílčí celky v rámci archivní knihovny. Současně mají být veškeré bližší informace o dané farní knihovně zaznamenány ve spisu o fondu příslušného farního úřadu. V rámci archivů tvořících součást Zemského archivu v Opavě byla větší pozornost dosud věnována jen několika zde uloženým farním knihovnám, a to především farní knihovně z Žulové uložené v SOKA Jeseník⁵⁾ a přerovské farní knihovně deponované v SOKA Přerov,⁶⁾ kde je navíc uložena také cenná piaristická knihovna.⁷⁾

Vzhledem k plánované rekonstrukci fary i kostela v Zátoru se tamní farář v červnu 2007 obrátil na Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově s žádostí

kulty Univerzity Palackého v Olomouci. In: Výuka archivnictví – vývoj, úkoly a perspektivy. Mezinárodní konference 14.–16. 3. 2012. České Budějovice. Archivní časopis (dále AČ), 64, 2014, suppl., s. 139–146; Martin Barus, *Chotětovská farní knihovna – nástin vývoje a stav dochování jejího historického fondu.* In: Porta Bohemica: sborník historických prací. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích 2013, s. 44.

⁴⁾ K problematice církevních depozit ve státních archivech viz např. Karel Řeháček, *Církevní depozita ve Státním oblastním archivu v Plzni a archivní fond Biskupství plzeňské.* In: AČ, 66, 2016, s. 5–14; Karel Müller, *Depozitní smlouvy s církvemi v Zemském archivu Opava. Zkušenosti s jejich uplatňováním v posledním desetiletí.* In: Tomáš Černušák – Jiří Mihola (ed.), *Církevní archivy a fondy v České republice.* Brno: Masarykova univerzita 2007, s. 16–18.

⁵⁾ Markéta Poskočilová, *Dějiny a katalog farní knihovny Žulová uložené v SOKA Jeseník.* Bakalářská práce. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, katedra historie a archivnictví 2014. Vedoucí práce Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.; Markéta Poskočilová, *Vhled do farní knihovny v Žulové.* In: Jesenicko, 2017, 18 s. 8–13.

o provedení výběru archiválií mimo skartační řízení. Dne 27. června 2007 proběhlo na farním úřadě jednání, při kterém byl do okresního archivu předán soubor archiválií, které byly následně začleněny do již existujících archivních fondů farních úřadů Zátor, Lichnov, Sosnová a Brantice. Současné převzaté matriky byly předány do Zemského archivu v Opavě a přiřčeny k fondu Sběrka matrik Severomoravského kraje. Během uvedeného jednání byl přítomný zástupce okresního archivu dotázán, zda by nebylo možné do archivu předat i obsáhlou farní knihovnu, které během stavebních prací hrozila faktická likvidace. Přesto, že byl okresní archiv v tomto ohledu vstřícný, nedisponoval tak velkou volnou úložnou kapacitou, aby mohl celou farní knihovnu převzít. Knihovna, čítající odhadem více než tisíc svazků, byla z větší části umístěna v prostorách kostela, a to jednak ve skříních a na policích v sakristii a na kůru, ale dokonce i volně na zemi. Po dohodě s farářem archivář přímo na místě bez podrobnějšího zkoumání vybral jako vzorek 385 svazků, které byly současně s archiváliemi převezeny do archivu. Hlavním kritériem při tomto víceméně namátkovém výběru bylo, aby tituly bylo možno využít při historickém bádání, nebo aby byly jinak obsahově zajímavé. Zcela opomenuty tedy vesměs zůstaly tituly čistě liturgické. V neposlední řadě pak byla limitujícím faktorem skutečnost, že tato přejímka se musela vměstnat do jednoho služebního osobního vozidla. Knihy byly společně s archiváliemi depositně uloženy v krnovském sídle archivu a tvoří přílohu archivního fondu Farní úřad Zátor. Fyzicky byly knihy bez jakékoli další evidence umístěny jako oddělený celek v jednom z depotů, v němž se nachází také archivní knihovna. Zcela neevidovaných zde zůstává mimoto i dalších několik stovek svazků knih, které byly do archivu předány z různých farních úřadů v rámci přejímek v druhé polovině padesátých let 20. století. U těch však již není možné ani dodatečně určit, z kterých konkrétních far byly vůbec převzaty. Obdobná situace panuje i v jiných okresních archivech náležících pod Zemský archiv v Opavě, z čehož je jasné patrné, že otázka zde uložených celků farních knihoven by si zasluhovala větší pozornost.⁸⁾

Knihy převzaté ze Zátoru v krnovském archivním depotu nerušeně odpočívaly až do roku 2014, kdy archiv nabídl Slezské univerzitě v Opavě jejich katalogizování v rámci diplomové práce, z níž vychází i tento příspěvek.⁹⁾ Teprve v průběhu zpra-

⁶⁾ Kateřina Hausnerová, *Historie a katalogizace fondu farní knihovny v Přerově deponované v SOKA Přerov*. Bakalářská práce. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, katedra historie a archivnictví 2009. Vedoucí práce Mgr. Jana Opletová, Ph.D.

⁷⁾ Jiří Lapáček, *Osudy knihovny piaristů v Lipníku nad Bečvou po roce 1884*. In: Piaristé v Příboře. Sborník příspěvků z odborného symposia. Nový Jičín, 1995, s. 273–282.

⁸⁾ Lucie Dorko, *Knihovny Zemského archivu v Opavě*. Bakalářská práce. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta 2012. Vedoucí práce PhDr. Libuše Foberová, Ph.D.

⁹⁾ Lucie Dorko, *Problematika farních knihoven uložených ve státních archivech na příkladu zátorské farní knihovny uložené ve Státním okresním archivu Bruntál se sídlem v Krnově*. Diplomová práce.

cování tohoto knižního fondu vyšlo najevo, že jádro farní knihovny vytvořil jako svou soukromou bibliotéku kněz Michael Scharabatke (* 1768–† 1848), který však v Zátoru působil jako kooperátor pouze v letech 1800–1805 a převážnou část svého života strávil jako duchovní správce v nedaleké Sosnové, kde také zemřel. Jeho knihovna se pak do Zátoru dostala až řadu let po jeho smrti.

Vzhledem k této skutečnosti je na místě uvést základní informace týkající se církevní správy oblasti – jak zátorská, tak i sosnovská farnost v minulosti náležela a stále náleží ke krnovskému děkanátu. Ten byl původně součástí olomouckého biskupství (respektive arcibiskupství), od roku 1996 tvoří součást nově založené Diecéze ostravsko-opavské. Obvod krnovského děkanství ve sledovaném období – tedy v první polovině 19. století – zahrnoval oblast Krnovska a částečně i Bruntálska.

Obec Sosnová se nachází v podhůří Jeseníků zhruba uprostřed mezi městy Bruntálem, Krnovem a Opavou. V minulosti byla středně velkou obcí s místním průmyslem a malým velkostatkem, v polovině 19. století zde žilo více jak 900 německy hovořících obyvatel. V obci byla obecná škola, jejíž počátky spadají před rok 1690, česká menšinová škola zde vznikla teprve v roce 1927. Nejstarší zmínka vztahující se k faře v Sosnové spadá do roku 1478. Počátkem 16. století byla Sosnová stejně jako široké okolí protestantská, teprve po roce 1622 zde měla fungovat filiálka fary v Brumovicích. Roku 1727 byl na místě původního dřevěného kostelíka sv. Kateřiny vystavěn nový kostel a tehdejší majitel panství zřídil nadaci pro exozita podřízeného faráři v Brumovicích a postavil mu přízemní obydlí se třemi místnostmi a zahrádkou. V roce 1784 pak bylo toto beneficium povýšeno na samostatnou lokálii s kongruou ze strany náboženského fondu. V roce 1845 byl sice tehdejšímu lokálnímu kaplanovi Michaelu Scharabatkemu přiznán titul faráře, nicméně sosnovská lokálie byla povýšena na faru teprve v roce 1873. Po druhé světové válce byla Sosnová spravována *excurrento* z Velkých Heraltic. K Velkým Heralticím byla Sosnová přifařena až do října 1948, kdy Sosnovou převzal lichnovský provisor. V současnosti je farnost spravována *excurrento* farářem z Neplachovic. Neudržovaná a sešlá budova fary byla v polovině osmdesátých let 20. století prodána soukromé osobě jako rekreační objekt.

Zhruba 8 km severozápadně od Sosnové se nachází menší obec Zátor. Také v tomto případě se dříve jednalo o čistě německou obec zemědělského charakteru, která měla v polovině 19. století zhruba 700 obyvatel. O vzniku zátorské farnosti a kostela není nic známo, má se však za to, že kostel tu byl již v 15. století. Po rozšíření luterské konfese zde byl ustanoven pastor, jenž však musel po roce 1622 s nástupem protireformace svůj úřad opustit. Následovala řada místních duchovních správců, z nichž Florian Hanel byl roku 1847 jmenován krnovským děkanem, ale

své sídlo ponechal v Zátoru. Jeho nástupcem se roku 1877 stal dosavadní kooperátor Augustin Scholz, jenž byl v roce 1895 jmenován krnovským viceděkanem a posléze děkanem, přičemž tento úřad v Zátoru zastával až do své smrti v roce 1917. Zátorská fara byla spolu s hospodářskými budovami postavena v roce 1783, stávající jednolodní barokní kostel Nejsvětější Trojice byl postaven na místě původního svatostánku v letech 1753–1755.

Křesťanské bohoslužby byly již v dávné minulosti vždy spojeny s liturgickými knihami a také christianizace (nejen) našeho území byla spojena s pronikáním a uplatňováním knižní kultury. Vznik prvních církevních knihoven sice souvisel s nejvýznamnějšími církevními institucemi, ale postupem času i jednotlivé fary měly k dispozici alespoň základní liturgickou a církevně správní literaturu. Existenci liturgických knih uložených většinou v příslušném kostele však nelze dávat do přímé souvislosti s farní knihovnou. Příruční bibliotéky farářů, kaplanů a kooperátorů, které se ve větší míře začínají objevovat od 17. století, jim měly pomáhat s přípravou kázání a s orientací v církevně právní či správní problematice. Od 19. století dochází k rozkvětu farních knihoven, pro jejichž budování byl silným impulzem také zájem státních a církevních úřadů. Zcela novým jevem se v první polovině 19. století navíc stalo zakládání děkanských (vikariátních) knihoven.¹⁰⁾ Kněží tedy obvykle přicházeli do styku s třemi či čtyřmi typy knižních souborů. Prvním typem byly tzv. liturgické knihy, které obvykle zůstávaly v kostele, případně na faře a neovlivňovaly je výměny duchovních, nýbrž opotřebování knih či úpravy liturgie. Jednalo se především o misály, rituály, evangeliáře, žaltáře, liturgické kalendáře, liturgické předpisy a podobně. Druhý typ knižních souborů představovaly osobní kněžské knihovny, které putovaly se svým majitelem po různých farech. Po smrti vlastníka pak mohly být tyto bibliotéky odkázány farnosti či jiným církevním institucím, příbuzným, přátelům, ale mohly být také například vydraženy během vykonávání poslední vůle. Třetím typem pak byla samotná farní knihovna, která mnohdy plnila také funkci veřejné knihovny.¹¹⁾ Zvláštním typem pak jsou děkanské (vikariátní) knihovny, jejichž fondy sloužily výhradně k půjčování kněžím a bývaly trvale umístěny v sídle děkanství či v některé z jeho významných far.¹²⁾

Většina titulů zátorské farní knihovny, které byly převzaty do okresního archivu, byla vydána v průběhu první poloviny 19. století, tudíž se dalo předpokládat, že knihovna byla postupně vytvářena právě v tomto období. Jak již bylo výše zmí-

¹⁰⁾ Jana Oppeltová, *Historické farní knihovny: Historie, pořádání a katalogizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 15–22.

¹¹⁾ Blíže k tématu viz Jana Oppeltová – Věra Slavíková, *Od bibliotéky faráře ke knihovně pro farníky – proměny zaměření a skladby farních knihoven římskokatolické církve*. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010, s. 149–159.

¹²⁾ M. Barus, *Chotětovská farní knihovna – nástin vývoje a stav dochování jejího historického fondu*, s. 44–104.

něno, během zpracování knižního fondu bylo možné hned z několika vlastnických poznámek jednoznačně identifikovat jako původního majitele knihovny kněze Michaela Scharabatkeho. Archivní fond Farní úřad Zátor o Scharabatkem bohužel poskytuje jen minimum informací, přičemž jeho jméno není uvedeno ani v seznamu pomocných kněží. Základní údaje k jeho osobě se nachází pouze na poslední straně knihy kostelních účtů, kde je v rámci soupisu kooperátorů farnosti Scharabatke zmíněn s tím, že do Zátoru nastoupil 18. července 1800 a 6. května 1805 byl ustanoven kaplanem lokálie v nedalekém Býkově.¹³⁾ Výše uvedená zmínka o vlastnických poznámkách, které se v několika knihách objevují, si vynutila podrobnější průzkum archivního fondu Farní úřad Sosnová, který o dotyčném duchovním poskytuje poněkud více údajů než archiválie zátorské farnosti. Důležitý je v tomto směru především inventář kostela sepsaný Scharabatkem, jehož součástí jsou i základní životopisné údaje o autorovi.¹⁴⁾ Další informace pak nabízí archivní fond Děkanství úřad Krnov, v němž lze nalézt rukopisný katalog kléru děkanství a souhrnný přehled kléru děkanství.¹⁵⁾

Z uvedených zdrojů se dozvídáme následující: Michael Scharabatke se narodil 28. září 1768 v Ketři (německy *Katscher* – dnešní *Kietrz* v Polsku) v tehdejší pruském Slezsku, teologická studia absolvoval ve Vratislavi (německy *Breslau* – dnešní *Wrocław* v Polsku), 24. května 1792 byl vysvěcen na kněze a 3. června 1792 proběhla jeho primice. Od 17. října 1792 do 6. září 1794 byl kooperátorem v Plšti (německy *Piltsch* – dnešní *Pilzsch* v Polsku), poté byl farářem v Dětřichově (*Dittersdorf*), od 6. září 1799 se na základě povolení pruského krále stal farářem v Jindřichově, od 18. července 1800 byl administrátorem v Zátoru, od 10. června 1804 administrátorem v Sosnové, avšak již 28. září téhož roku byl povolán na místo kooperátora zpátky do Zátoru. Dne 10. listopadu přešel jako administrátor do Býkova, kde se od 6. května 1805 stal lokálním kaplanem. Od 17. dubna 1817 více jak tři desetiletí působil v Sosnové, kde byl nejprve kaplanem lokálie, od roku 1845 titulárním farářem a kde také 7. dubna 1848 ve svých 79 letech zemřel. Tyto údaje potvrzuje rovněž německá kronika Farního úřadu v Sosnové, jejíž český překlad je zveřejněn na internetu stejně jako zátorská farní kronika.¹⁶⁾ Z vlastnické poznámky na přídeštní knihy *Die Psalme Davids* se kromě toho navíc dozvídáme, že 26. března 1784 Michaelu Scharabatkemu zemřela matka a 23. května 1794 mu zemřel otec. Zaznamenány jsou rovněž informace dokreslující profil Scharabatkeho osobnosti, takže v katalogu kléru děkanství se o dotyčném uvádí: „*Horlivý kaplan, velmi se-*

¹³⁾ Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, fond *Farní úřad Zátor*, inv. č. 14.

¹⁴⁾ Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, fond *Farní úřad Sosnová*, inv. č. 67.

¹⁵⁾ Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, fond *Děkanství úřad Krnov*, inv. č. 4 a 25. Za překlad velmi špatně čitelného rukopisu náleží poděkování Mgr. Zdeňku Kravarovi, Ph.D.

¹⁶⁾ Pavel Doležal, *Vesnice: Sosnová – farnost* [online]. [cit. 2017-10-10]. Dostupné z: <http://brantice.unas.cz/>

čtělý, milující vědu a obzvláště teologická studia. Dobrý muž, mravně žijící, farníky oblíbený.“ Zajímavá je informace, že ovládal také slovanský jazyk. Ještě podrobnější charakteristiku poskytuje souhrnný přehled kléru děkanství z roku 1837, v němž se v rubrice věnované dalšímu vzdělávání kněží můžeme dočíst, že Scharabatke, jemuž tehdy bylo 65 let, se „*pilně stará o své vzdělávání, ... čte a neustále se dále vzdělává, má významnou sbírku knih nejlepších teologických děl a sám si píše svá kázání*“. Další rubriky katalogu nás informují, že jeho chování na veřejnosti bylo poněkud povýšené, ale uctivé a zbožné. Ze strany okolí byl vážený, nevyhledával společnost, většinou pobýval doma a zabýval se školním vyučováním a svými kázáními, nebyl rozhazovačný, byl vždy slušně oblečen. Při každé příležitosti prokazoval slovy i činy svou zbožnost, byl zdravý a silný, ve vztahu k vrchnosti ve svých kázáních vždy vyjadřoval nejlepší vztah a plnou loajalitu. Podobně jako většina ostatních kněží děkanátu byl i Scharabatke členem děkanské knihovny, z níž děkan kněžím zapůjčoval teologické časopisy a knihy.

Scharabatke svou knihovnu budoval jako čistě soukromou, což kromě výše uvedeného vyplývá také z toho, že se o ní v inventářích kostela ani v účetních knihách nenachází žádná zmínka, a také z jeho testamentu, v němž odkázal „*všechny své knihy ve čtyřech skříních*“ sosnovské lokálii s tím, aby jeho duchovní nástupci ve svých modlitbách pamatovali na jeho „*ubohou duši*“.¹⁷⁾ Scharabatkeho pozůstalostní spis, v němž by se daly očekávat bližší informace o knihovně, se bohužel nedochoval. Ani protokol o převzetí fary sepsaný 4. května 1848 – tedy měsíc po Scharabatkeho smrti – se o jeho privátní knihovně vůbec nezmiňuje, podrobně řeší účetní záležitosti a jen velmi obecně vlastní inventář kostela a fary. Teprve v příloze protokolu z roku 1871, kdy Scharabatkeho nástupce Anton Kaminke předával faru administrátorovi Johannu Kutschkerovi, se objevuje kusá zmínka o „*domácí knihovně s 1 135 svazky ve třech skříních včetně katalogu*“.¹⁸⁾ Ve fondu olomoucké konzistoře se mezi vizitačními protokoly nachází podrobný soupis osobní knihovny Antona Kaminkeho čítající 58 titulů (celkem 150 svazků) a vedle toho soupis „*knihovny lokálie v Sosnové*“, který obsahuje 517 titulů o celkové počtu 1 135 svazků. Oba soupisy jsou datovány k 3. červnu 1856, přičemž druhý z nich poskytuje naprosto jedinečný celkový přehled o původním obsahu Scharabatkeho knihovny.¹⁹⁾

Během svého dlouhého života Michael Scharabatke budoval vlastní knihovnu s mimořádným zájmem o knižní kulturu, o čemž svědčí vedle neobvykle velkého rozsahu knihovny také skutečnost, že převážná část titulů je druhotně svázána do

¹⁷⁾ Zemský archiv v Opavě, fond *Velkostatek Sosnová*, sign. A 44-11, inv. č. 10.

¹⁸⁾ Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, fond *Farní úřad Sosnová*, inv. č. 67.

¹⁹⁾ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond *Arcibiskupská konzistoř Olomouc*, karton č. 1236, inv. č. 2746. Kopie tohoto soupisu Scharabatkeho knihovny tvoří jednu z příloh výše citované diplomové práce.

jednotné, velmi atraktivní celokožené nebo polokožené vazby s ornamentálně zlačeným hřbetem a zlatě raženými hřbetními názvy knih na barevných štítcích.

Z dochovaných archivních pramenů obou farních úřadů se bohužel nepodařilo zjistit, kdy a proč byla Scharabatkeho knihovna přemístěna ze Sosnové do Zátoru. Odpověď na tuto otázku se nepodařilo dohledat ani ve fondu krnovského děkanství, ani ve vizitačních protokolech z obou farností, které jsou uloženy ve fondu Arcibiskupská konzistoř Olomouc. Víme pouze to, že knihovna byla přemístěna do Zátoru někdy po roce 1871. Bylo by teoreticky možné, že kdyby některý z farářů přešel ze Sosnové do Zátoru, mohl si vzít knihovnu s sebou, ale toto vysvětlení nemá oporu, srovnáme-li jmenné přehledy farářů v obou farnostech. Nabízí se proto hypotéza, že knihovnu z titulu své funkce převzal krnovský děkan Florian Hanel, případně jeho nástupce děkan Augustin Scholz, neboť oba měli své sídlo právě v Zátoru.

Vzhledem k nedostatku informací nelze stejně tak říci nic bližšího o tom, jaké byly osudy Scharabatkeho knihovny po jejím přemístění do Zátoru, nevíme nic o jejím využití ani o jejím uložení. Poté, co bylo torzo knihovny deponováno v krnovském archivu, začaly být v roce 2014 převzaté tituly průběžně zpracovávány zapisovány do elektronické databáze prostřednictvím katalogizačního programu Bach, konkrétně modulu „*Staré a vzácné tisky*“. Přestože bylo do archivu oficiálně převzato pouze 385 svazků, nebyly katalogizovány všechny. Do elektronického katalogu nebyla zahrnuta svázaná periodika, jejichž katalogizace je značně specifická. Jednalo se například o 18 svazků časopisu *Neues Magazin für katholische Religionslehrer* vydávaného v Landshutu F. K. Felderem z let 1810–1823, dále *Quartalschrift für Praktisches Schulwesen* vydávaný v Augsburgu z roku 1838 tři svázané ročníky (1835) katolického měsíčníku *Chrystosomus* vydávaného ve Vídni, či tři ročníky katolického konzervativního periodika *Eos – Münchener Blätter für Poesie, Literatur und Kunst*. Dále pak nebyly katalogizovány knihy vydané až po Scharabatkeho smrti, neboť evidentně netvořily součást jeho knihovny.

Při osobní návštěvě na faře v září 2015 bylo zjištěno, že zde zůstaly dochovány pouze tři svazky jediného titulu (*Katolische Religions-Unterricht*), které lze vzhledem k provedení jejich vazby jednoznačně považovat za součást někdejší Scharabatkeho bibliotéky. Zbytek stávající farní knihovny je tvořen víceméně jen nevelkým množstvím současné česky psané produkce. O osudu zbývajících částí někdejší Scharabatkeho knihovny, z níž byl v roce 2007 do archivu převzat jen vzorek, není nic známo. V té souvislosti připomeňme, že od roku 2007 se na zátorské faře vystříдалo hned několik kněží, nějaký čas byla fara neobsazena, uskutečnila se celková rekonstrukce kostela a dílčí opravy farní budovy. O stavu, v jakém se během té doby fara nacházela, svědčí i to, že v celém objektu musela být provedena náročná desinsekce. Převážná část této kdysi s nesmírnou láskou a péčí vytvářené knihovny, tedy evidentně nakonec skončila na skládce nebo ve sběrných surovinách.

Předjeme nyní k vlastnímu popisu dochované části někdejší Scharabatkeho knihovny. Použitý „původní“ systém signatur je velmi nejasný. Signatury se totiž

nacházejí pouze u 102 svazků, a to vždy na přední předsádce vpravo nahoře, jsou psány jednotným rukopisem tužkou. Skládají se vždy s velkého písmene „A“, „B“ nebo „C“ a čísla, v případě vícesvazkových děl pod lomítkem následuje číslo svazku. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o běžně používaný systém, kde majuskula značí formát svazku (A = folio, B = kvart, C = oktáv a menší), nicméně reálné rozměry svazků tomu neodpovídají. Víme, že Scharabatkeho bibliotéka byla v době jeho smrti uložena ve čtyřech skříních a nejpozději od roku 1871 ve třech skříních a byl k ní pořízen katalog, který se zjevně nedochoval a není o něm nic bližšího známo. Možné vysvětlení je tudíž takové, že počáteční písmeno signatury označovalo konkrétní skříň a následující číslo bylo pořadovým číslem. Fakt, že signatury obsahuje jen část titulů, by se dal objasnit tím, že se takto označily pouze tituly zapůjčené mimo faru a signatura tak mohla po jejich vrácení usnadnit zpětné uložení na správné místo. Použitý systém signatur pravděpodobně nevytvářel Scharabatke, ale byl vytvořen později.

Soupis z roku 1856 žádné signatury neobsahuje, jednotlivé tituly nejsou nijak členěny, a to ani tematicky, podle autorů či názvů, ani podle data vydání či jakkoli jinak. Ani pokud vyhledáme tituly označené signaturou v uvedeném soupisu, nenacházíme mezi soupisem a systémem signatur bohužel vůbec žádnou souvislost. Přestože si knihovna snad i díky atraktivní druhotné knižní vazbě zachovávala v průběhu let svou celistvost i rozsah, došlo k několika manipulacím, při nichž byl zjevně porušován předchozí systém uložení.

Během elektronické katalogizace dochované části Scharabatkeho knihovny byly všechny knihy označeny novými signaturami, jež jsou zapsány tužkou na přední předsádce vpravo nahoře a pro větší přehlednost jsou tyto signatury napsány na barevných samolepících štítcích, které jsou do knih vloženy tak, že z jednotlivých svazků vyčnívají. Nové signatury se skládají z kódu knižního fondu „FKZ“ (Farní knihovna Zátor), pomlčky a pořadového čísla knihy. V případě vícesvazkových titulů následuje za pořadovým číslem lomítko a číslo svazku (dílu). Pokud jsou jednotlivé díly ještě dále členěny na části, následuje za číslem dílu rovněž malé písmeno značící část daného dílu. Pokud jsou v jednom svazku svázány různé tituly, jsou tyto odlišeny velkým písmenem uvedeným za pořadovým číslem. Stavění knihovního fondu bylo prováděno formálně dle pořadového čísla, jak byly knihy postupně brány z regálů. Zkompletovány a vedle sebe pak byly stavěny vícesvazkové tituly.

Katalogizovaná část Scharabatkeho knihovny obsahuje 365 titulů, z toho 21 starých tisků, pouze šest knih není datováno. Nejstarší knihou ve zkoumaném souboru je dvousvazkové dílo clermontského biskupa Jean-Baptisty Massillona *Reden, von den vornehmsten Pflichten der Geistlichen, welche in den Conferenzen gehalten worden* vydané v Praze roku 1757. Tento významný francouzský teolog byl mimo jiné dvorním kaplanem Ludvíka XIV., kázal i pro Ludvíka XV. a byl považován za jednoho z nejlepších kazatelů a řečníků své doby. Druhou nejstarší knihou je dvoudílný anonymní soubor kázání pro mládež *Predigten für Kinder von reiferem Alter* vydaný v Lipsku roku 1771. Naopak nejmladším tiskem v souboru je anonymní

knihy úvah a rad, jak být dobrým zpovědníkem *Heiligung des Priesters durch die rechte, liebevolle und kluge Auspendung des Sakramentes der Buße* vydaná v Landshtutu roku 1846. Zajímavostí je, že tehdy 77letý Scharabatke si na předešlé knihy zapsal svým typickým rukopisem krátkou modlitbu: „*Pracuji pro větší slávu Boha a pro spásu mně svěřené mysli. Ó Bože, smiluj se, ať jsem každým okamžikem svého života připraven stát před Tvou soudcovskou stolicí...*“

Téměř všechny katalogizované tituly jsou psány v němčině, jež byla Scharabatkeho mateřským jazykem. Přestože ovládal i češtinu (možná polštinu), působil celou svou kariéru duchovního správce pouze na německém jazykovém území. Jako vzdělaný kněz nutně uměl také latinsky a latinské tisky byly poměrně hojně zastoupeny i v jeho bibliotéce. Do archivu však bylo převzato pouze 29 svazků latinsky psaných děl. U 49 katalogizovaných titulů se objevuje místy nebo souběžně s němčinou latina, u pěti titulů se vedle němčiny objevuje také řečtina.

Dochovaný vzorek titulů Scharabatkeho knihovny a zvláště pak její soupis z roku 1856, dávají nahlédnout do myšlenkového světa tohoto konkrétního kněze. Třebaže byl Scharabatke svým mimořádným zájmem o knižní kulturu přinejmenším v rámci krnovského děkanátu jednoznačně výjimečný, lze předpokládat, že do značné míry reprezentoval obecný intelektuální obzor slezského venkovského duchovenstva v první polovině 19. století. Těžiště knihovny obsahově spočívá zcela logicky v dílech náboženské povahy. Ostatně všechny důležité události v životě člověka tehdy měly náboženský ráz. Farář díky každodennímu styku s farníky dobře znal místní poměry, měl být vzorem a současně autoritou. Mohl tak účinně působit na obyvatelstvo a byl jedním z hlavních zdrojů pro utváření světonázoru svých farníků.

Hlavním úkolem farního kléru byla péče o duše obyvatel. Vedle konání pravidelných bohoslužeb bylo povinností duchovního pronášet kázání, jejichž smyslem bylo posluchače nejen poučit, ale i pobavit a přivést k pohnutí. K přípravě kázání existovala bohatá literatura i vzorová kázání, nacházíme je tudíž i v Scharabatkeho bibliotéce. Zmínit můžeme několikrát kázání jeho oblíbeného autora J. M. Sailera, starý tisk z roku 1771 *Predigten für Kinder von reiferem Alter, knihu J. B. Bossueta Erläuterungen einiger Schwierigkeiten, welche aus den Gebeten der heiligen Messe hergenommen werden, či Predigten abgehalten in der Hauptpfarrkirche zu St. Leopold in der Leopoldstadt*. Velké množství dalších tiskem vydaných kázání navíc obsahuje i soupis Scharabatkeho knihovny.

K důležitým úkolům duchovního patřilo vzdělávání místních obyvatel – zvláště mládeže – v základech víry a poslušnosti vůči Bohu. V tomto směru existovalo velmi úzké sepětí mezi duchovní a školskou správou. Scharabatkeho blízkým „kolegou“ a současníkem byl místní učitel Wilhelm Matzke, jenž zde působil v letech 1811–1850. Je nepochybné, že činnost katechety Scharabatke vykonával s velkou zodpovědností, neboť se zabýval nejen praktickou, ale i teoretickou stránkou výuky. Závažné jsou v té souvislosti například výše zmíněné nekatalogizované časopisy *Neues Magazin für katholische Religionslehrer*, jichž měl Scharabatke původně 24 ročníků, nebo čtyři ročníky periodika *Quartalschrift für Praktisches Schulwe-*

sen. Z kalogizovaných děl jsou to především knihy významného pedagoga J. H. Campeho, obsahující mimo jiné rozbor Rousseauova pedagogického polorománu *Emil*, dále například kniha F. Probsty *Katholische Glaubenslehre*, dílo reformátora německého vzdělávacího systému F. Oberthüra *Entwurf eines auf Menschen-Natur und Menschen-Bestimmung gegründeten vollständigen Erziehungs-Systems* či kniha *Christkatholischer Religions-Unterricht nach Anleitung des Diözesan-Katechismus des Bisthums Würzburg*.

Cesta k hlubšímu pochopení biblických textů byla pro každého zodpovědného kazatele a učitele víry vždy spojena s celoživotním samostatným studiem. Velká část titulů Scharabatkeho bibliotéky tak byla věnována biblistice, což dokumentují například díla G. M. Wittmanna *Über den Pentateuch Moses*, slovník J. F. Alliolioho *Allgemeines Wörterbuch der heiligen Schrift*, dále několiksvazkové dílo F. X. Maßla *Erklärung der heiligen Schriften des Neuen Testaments*, nebo trojsvazková příručka A. Sandbichlera *Besondere Einleitung in die Bücher des neuen Bundes*. S biblistikou úzce souvisí díla zabývající se biblickou historií, jako například J. J. Steiner *Geschichte des alten Testaments a Geschichte des neuen Testaments*, či Ch. Schmid *Biblische Geschichte des alten und neuen Testaments*. Samotná Bible, respektive Nový zákon, je v souboru zastoupena třemi exempláři.

Především církevní, ale i obecné dějiny tvořily velmi významnou součást Scharabatkeho zájmů. Z dochovaných titulů lze zmínit například neúplnou řadu monumentálního Stolbergova díla *Geschichte der Religion Jesu Christi*, dvousvazkové Goldmannovy dějiny nazvané *Triumph Der Christkatholischen Religion. Von der Geburt unsers göttlichen Herrn und Heilandes Jesu Christi bis zum Jahre 1829*, nebo tři dochované svazky původně devítisvazkových církevních dějin A. H. Bérault-Bercastela *Geschichte der Kirche in einem getreuen Auszuge*. Kromě obecně historických titulů si Scharabatke do své knihovny pořídil i díla úzce zaměřená na historii jezuitského řádu, klášterů, významných chrámů či lokalit a zemí. Zdůraznit je přitom nutno neúplně dochovanou řadu historické topografie Rakouska a zajímavou historicko-topograficko-statistickou ročenku pro Franky a Würzburg. Za pozornost stojí také velmi podrobné osmidílné dějiny Tridentského koncilu P. Sforza *Geschichte des Tridentinischen Conciliums*, či Bucholtzův obsáhlý devítisvazkový přehled dějin vlády Ferdinanda I. *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*. Knihovna obsahuje rovněž biografická díla o významných historických osobnostech, světcích, biskupech a papežích. Za pozornost stojí také 20 dochovaných svazků původně 23svazkového díla A. Butlera *Leben der Väter und Märtyrer nebst anderer vorzüglichen Heiligen*.

Mezi témata, o něž se Scharabatke prokazatelně hluboce zajímal, patřil protestantismus a anglikánství, respektive vztah katolické církve k reformním náboženským hnutím. Dokladem tohoto zájmu je řada titulů jako například: J. B. Balzer *Beiträge zur Vermittlung eines richtigen Urtheils über Katholizismus und Protestantismus*, J. A. Möhler *Neue Untersuchungen der Lehrgegensätze zwischen den Katholiken Und Protestanten*, H. J. Schmitt *Versuch einer philosophischhistorischen Darstellung der Reformation in ihrem Ursprunge*, M. Prechtl *Friedensworte an die*

katholische und protestantische Kirche für ihre Wiedervereinigung, Ch. Robelot *Ueber den Einfluß der Reformation Luthers auf die Religion, die Politik und die Fortschritte der Aufklärung*, W. Cobbett *Geschichte der protestantischen Reform in England und Irland*, Le Pape de Trevern *Freundschaftliche Erörterung über die Kirche von England und die Reformation überhaupt*. Kromě dvou posledně jmenovaných titulů dokládá zájem o historii Anglie také úctyhodné desetisvazkové dílo J. Lingarda *Geschichte von England seit dem ersten Einfalle der Römer*. To, že se Scharbatke vedle hlubšího promýšlení víry zaobíral také otázkou možného sjednocení katolické a protestantské konfese, dokládá i zařazení knihy významného německého filozofa a polyhistora G. W. Leibnize *System der Theologie*.

Dalším okruhem zájmů reprezentovaným hned několika tituly byla Velká francouzská revoluce, jíž bylo věnováno například dvousvazkové dílo A. Mazase *Geschichte der französische Revolution*, dále kniha *Die christlichen Helden in der französischen Staatsumwälzung*, či obdobně koncipovaný několiksvazkový podrobný přehled obětí revoluce z řad katolického kléru – G. T. J. Carron *Die Glaubensbekenner der gallikanischen Kirche am Ende des achtzehnten Jahrhunderts; ein Werk nach echten Urkunden*.

Ačkoli obsahovým jádrem Scharabatkeho bibliotéky je teologie a církevní historie, obsahuje i publikace z oblasti lékařství, zahradnictví nebo geografie. Původce knihovny měl rovněž zájem o aktuální dění a kulturu, jeho knihovna obsahovala okrajově i krásnou literaturu.

Pomineme-li větší počet knih vydaných ve Vídni, je zajímavé, že se Scharabatke soustřeďoval více na publikace vydané v německých zemích než na území Habsburské monarchie. Stejně tak i skutečnost, že řada titulů (včetně historických) má přímý vztah k německým zemím, dokládá Scharabatkeho orientaci právě na tuto oblast, jež byla v dané době vnímána jako zdroj moderních trendů.

Pokud jde o vnější úpravu Scharabatkeho knih, nejčastěji se v grafické výzdobě (většinou na frontispisu) objevují portréty autorů či osobností, o nichž díla pojednávají, dále biblické či náboženské motivy, vedle kterých ale můžeme také najít například zobrazení mučení a mučicích nástrojů, scénu ze šmalkaldské války, v přílohách různé mapy, rodokmeny, pečetě a erby, či veduty. Jako součást grafické výzdoby musíme zmínit také drobné dekory, jako iniciály, viněty a vlysy. Z hlediska použitých technik je zastoupen okrajově dřevoryt, ve větší míře pak mědiryt, oceloryt i litografie.

U většiny knih je text vysázen frakturou, místy se vyskytuje také italika (především v latinsky psaných textech a v poznámkách pod čarou), švabach (například v nadpisech nebo při zdůraznění textu), ale i řecké písmo. Knihy hojně obsahují živá záhlaví, arabskou a římskou paginaci, signatury a čísla archů, stránkové kusody a normy ve formě. V textu se často objevují poznámky pod čarou nebo marginální poznámky.

Prvotním účelem vazby byla ochrana knihy před poškozením, estetické hledisko bývalo spíše druhotné. Přesto byl však vzhled knižní vazby během celého vývoje ovlivňován uměleckými, výrobními a komerčními trendy. Výsledný vzhled knihy

tak závisel na zručnosti a uměleckém cítění řemeslníka, požadavcích a finančních možnostech zadavatele. Většina tisků Scharabatkeho bibliotéky byla až na výjimky druhotně svázána, což svědčí o tom, že ke svým knihám přistupoval s velkou láskou. Atraktivní a zjevně i finančně náročné provedení vazeb napovídá, nakolik byl pro Scharabatkeho důležitý estetický vzhled jeho knihovny.

Nejčastějším typem vazby ve zkoumaném souboru je vazba celokožená, při níž jsou lepenkové desky a hřbet potaženy hnědou stříkanou kůží. Desky zdobí většinou jednoduchá slepotisková rámová kompozice, hřbet bývá plochý. Kompozice výzdoby hřbetu vychází z geometrie mezivazných polí, které jsou imitovány slepotiskem (zlacením). Při vytváření souběžných zlacených ornamentálních pásů knihvazač užíval speciální kolečka nebo válečky, občas jsou užity také knihářské kolký s konturami různých ozdůbek. Součástí hřbetů jsou dále zlatě ražené zkrácené hřbetní názvy knih na červených papírových štítcích, v případě vícesvazkových děl jsou na hřbetu také zlatě rašená čísla svazků na modrých, případně zelených štítcích. Připomeňme, že celokožená vazba je nejkvalitnějším a současně nejnákladnějším typem knižní vazby. Velmi častou a méně okázalou variantou v Scharabatkeho bibliotéce je polokožená vazba, kde je kůže použita pouze na části knihy náchylné k poškození – tedy rohy a hřbet, na zbytek je použit papír, který však svým zpracováním imituje použitou kůži, takže na první pohled vazba působí jako celokožená. Méně často se v souboru objevuje celokožená vazba v černé kůži, která se od výše popsaného typu vedle barvy odlišuje také tím, že výzdoba hřbetu je sice také zlacená, rovněž jsou imitována mezivazná pole, ale většinou jen jednoduchou případně dvojitou linkou, ornamentání pás se objevuje pouze na krajích hřbetu a hřbetní názvy nejsou na papírových štítcích, ale jsou zlatě raženy přímo na hřbetu. Zcela okrajově je v knihovně zastoupena také nejlevnější varianta vazby, kterou je celopapírová vazba, při níž byl použit obyčejný nebo škrobový papír. Na předešlý se objevuje vedle obyčejného ručního papíru také papír mramorovaný, katanový či škrobový. Ořízka je nejčastěji natíraná, červená, dále žlutá, případně zelená.

V účetních knihách v archivním fondu Farní úřad Sosnová se během Scharabatkeho úřadování již od roku 1817 v rámci výdajů v položce „*Auf Reparationen*“ opakovaně objevují částky vyplacené opavskému knihvazači Antonu Czeppanovi za vazby či převazby úředních i liturgických knih, případně nákup nových čistých knih pro farní agendu. Srovnáme-li některé z úředních knih z fondu Farní úřad Sosnová, které prošly rukama Antona Czeppana, s díly z Scharabatkeho soukromé knihovny, je zcela evidentní, že jejich druhotnou vazbou dotyčný farář pověřoval právě jmenovaného opavského knihvazače. Nabízí se otázka, zda měl Scharabatke u Czeppana nějaké zákaznické výhody, když mu dodával nejen soukromé, ale i úřední zakázky. Nasvědčovala by tomu skutečnost, že Scharabatke dojížděl až do Opavy, třebaže knihvazačské dílny byly také v Horním Benešově (Otto Schertler), v Krnově (Ignatz Rieger), či v Bruntále, kde to měl ze Sosnové o něco blíž. Blízký vztah k Opavě navíc dokládají i opakované zakázky pro místního pasíře Johanna Siegela. Filigrány na papíru užitým pro předešlý Scharabatkeho knih svědčí o tom,

že opavský knihvazač Czeppan při své práci zjevně používal hlavně papír vyrobený v místní papírně náležející tehdy rodině Ruffů. Zde vyrobený papír nebyl určen pouze pro místní spotřebu, ale vyvážel se také do Haliče a na Moravu.

Vzhledem ke svému stáří a pohnutým osudům je knižní fond v poměrně dobrém fyzickém stavu. Jako největší problém ukázalo hlavně znečištění knih prachem, koženou vazbu místy napadl kožojed a na mnohých knihách lze pozorovat skvrny způsobené vlhkostí. Během katalogizace proto byly knihy částečně mechanicky očištěny, vrstva prachu z vrchní části ořízky byla odstraněna stlačeným vzduchem.

Na knižní fondy historických farních knihoven, jako tomu je i v případě Scharabatkeho bibliotéky, je třeba pohlížet jako na knižní pozůstalost konkrétního duchovního, který svou farnost určitým způsobem formoval. Zachovalé fondy starých farních knihoven mohou sice uchovávat cenné jednotliviny, ale hodnotné jsou zejména jako celek, který organicky vznikl v určitých souvislostech. Pod tímto zorným úhlem pak daná bibliotéka může podávat zajímavá svědectví o tom, co utvářelo myšlenkový svět daného kněze a jak mohl následně působit na své farníky. Stávají se příspěvkem k hlubšímu poznání života, postavení a situace kněžstva i jejich kulturní, sociální a správní role ve společnosti v dané době.

Třebaže se Scharabatkeho bibliotéku bohužel nepodařilo zachránit ve větší úplnosti, zůstává její dochované a v tomto příspěvku představené torzo dostatečně reprezentativní ukázkou toho, jaké informační zdroje profilovaly nižší duchovenstvo na slezské periférii v závěru osvětenství. Připomeňme, že v první polovině 19. století tvořilo náboženství ještě stále podstatnou součást života celé společnosti. Bylo významným znakem sebeidentifikace člověka s daným státem a zároveň jedním z nejdůležitějších prostředků kontroly státu nad obyvatelstvem. Farnost byla pro prostého člověka důvěrně známým mikrokosmem, v němž se odvíjely jeho duchovní potřeby, a víra hrála zásadní roli, neboť dávala jasný smysl lidskému životu. Kostel s farou býval symbolem dané lokality, rodné země, k níž byl člověk zvláště na venkově silně přitahován.

Obraz osobnosti sosnovského faráře Michaela Scharabatkeho nám díky jeho knihovně vyvstává daleko plastičtěji, než jen z několika kusých informací v archivních pramenech. Neznáme žádnou Scharabatkeho podobiznu a do dnešních dnů se už nedochoval ani jeho náhrobek, takže jeho bibliotéka po něm zůstala jako jediná hmatatelná památka. Již při zběžném pohledu na tuto knihovnu je zřejmý jeho mimořádný zájem o knižní kulturu. Scharabatkeho bibliotéka byla svým rozsahem i vnějším vzhledem na poměry obyčejného faráře v nevýznamné lokalitě nepochybně úctyhodná. Lze na ní dokumentovat, s jakou pečlivostí se tento intelektuálně založený kněz věnoval přípravě svých kázání a z jakých zdrojů vycházel. Obdobně můžeme vyzdvihnout míru zodpovědnosti, s jakou se věnoval činnosti katechety, díky čemuž můžeme současně zkoumat, jaké byly v tomto směru tehdy aktuální trendy. Vedle biblistiky tvořily významnou součást Scharabatkeho zájmů také církevní, ale i obecné dějiny. Mezi témata, která Scharabatke prokazatelně hluboce promýšlel, patřil například protestantismus a otázka možného sjednocení ka-

tolické a protestantské konfese. Díky jeho zájmu o soudobé dění můžeme sledovat, jaké stanovisko zaujímal katolicky orientovaná knižní produkce k významným momentům té doby včetně Velké francouzské revoluce. Přestože těžiště Scharabatkeho bibliotéky samozřejmě tkví v teologii a církevní historii, lze díky spektru titulů, které tato knihovna obsahovala, názorně doložit, že oblast zájmů tohoto duchovního byla mnohem širší.

Na konkrétním případě Scharabatkeho knihovny lze ale rovněž názorně dokumentovat smutnou skutečnost, že historické farní knihovny nenávratně zanikají. Lze si samozřejmě klást otázku opodstatněnosti jejich existence vzhledem k omezeným možnostem jejich praktického využití a současně k náročnosti péče o ně. Záchrana, katalogizace a studium farních knihoven však umožňuje nejen zachytit unikátní knižní exempláře, ale navíc přináší mnoho cenných poznatků a obohacuje naše znalosti církevních dějin. Předně jsou však tyto historické knihovny hmatatelným dokladem snah o duchovní i duševní rozvoj někdejších obyvatel daného regionu a jejich záchrana by měla být odrazem naší současné kulturní úrovně a úcty k hodnotám vytvořeným našimi předchůdci.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE PFARRBÜCHEREI VON ZÁTOR (SEIFERSDORF IN SCHLESISCH-MÄHREN). BEITRAG ZUR PROBLEMATIK DER PFARRBÜCHEREIEN, DIE IN DEN STAATLICHEN ARCHIVEN EINGELAGERT SIND

Der Beitrag bringt Historie und Inhalt einer relativ umfangreichen Pfarrbücherei näher, die sich auf dem Pfarramt in Zátor (Seifersdorf) befunden hatte und deren einer Teil nun vom Staatlichen Kreisarchiv Bruntál (Freudenthal) mit Sitz in Krnov (Jägerndorf) verwaltet wird. Der Text verweist zugleich auch auf einen sehr viel weiteren Zusammenhang, der viele staatliche Archive betrifft. Die durch das Archiv von Krnov übernommenen Bücher sind 2014–2015 katalogisiert und in eine elektronische Datenbasis eingetragen worden. Im Verlaufe der Bearbeitung des Bücherfundus fand man heraus, dass der Kern der Bücherei vom Priester Michael Scharabatke (* 1768–† 1848), der die meiste Zeit seines Lebens als geistlicher Verwalter im nahen Sosnova (Zossen) verbracht hatte, als seine Privatbibliothek angelegt worden war. Seine Bibliothek war dann erst eine ganze Reihe von Jahren nach seinem Tode nach Zátor gelangt. Während seines langen Lebens legte Scharabatke eine eigene Bücherei mit seinem außergewöhnlichen Interesse an der Buchkultur an. Seine Bibliothek war mit ihrem Umfang und ihrer äußeren Gestalt für die Verhältnisse eines gewöhnlichen Pfarrers und der ziemlich unbedeutenden Lokalität ganz ohne Zweifel sehr beachtenswert. Man kann an ihr dokumentieren, mit welcher Sorgfalt sich dieser intellektuell veranlagte Priester der Vorbereitung seiner Predigten widmete, von welchen Quellen er ausging und mit welcher Verantwortlichkeit er sich der Tätigkeit eines Katecheten widmete. Neben der biblischen Theologie interessierte sich Scharabatke auch für die Kirchen- und allgemeine Geschichte. Zu den Themen, mit denen sich Scharabatke nachweislich aufs Tiefste beschäftigte, gehörte zum Beispiel der Protestantismus und die Frage einer möglichen Vereinigung von katholischer und protestantischer Kon-

fession. Dank seines Interesses am zeitgenössischen Geschehen können wir verfolgen, welchen Standpunkt die katholisch orientierte Buchproduktion zu den bedeutenden Momenten seiner Zeit einnahm, die Große Französische Revolution eingenommen. Trotzdem dass die Bibliothek von Scharabatke auf der Theologie und Kirchengeschichte beruht, kann man wegen des Spektrums der Titel in seiner Bibliothek sehr anschaulich belegen, dass das Interessengebiet dieses Geistlichen sehr viel weiter war. An einem konkreten Fall der Bücherei Scharabatkes kann man sehr schön den traurigen Fakt dokumentieren, dass die historischen Pfarrbibliotheken unwiederbringlich verschwinden. Die Archivare können diesen Trend nur im Abseits beeinflussen, haben sie doch keinerlei Kompetenz diese Problematik zu lösen.

■ Překlad Artlingua, s.r.o.

SUMMARY

ZÁTOR PARISH LIBRARY. ARTICLE ON ISSUE OF PARISH LIBRARIES STORED IN STATE ARCHIVES

The article presents the history and content of the relatively large parish library that used to be located in the parish office in Zátor, part of which is now managed by the Bruntál State District Archive based in Krnov. The text also highlights a much broader issue that affects many state archives. In 2014–2015 the books taken over by the Krnov archive were catalogued and entered into the electronic database. Over the course of processing the book collection, it emerged that the core of the library was created as a private library by priest Michael Scharabatke (b. 1868 d. 1848), who spent the majority of his life as a church administrator in nearby Sosnová. His library then only made its way to Zátor many years after his death. Over the course of his long life, Scharabatke built up his own library with a special interest in literary culture. His library, both by virtue of its size and its outward appearance, was undoubtedly impressive for the conditions of an ordinary pastor in an insignificant locale. It documents the care with which this intellectual priest devoted himself to his sermons, the sources he drew upon, and the accountability with which he approached the catechism. Aside from bible studies, important interests of Scharabatke's were church history along with general history. The topics which Scharabatke demonstrably delved into included Protestantism and the issue of a possible unification of the Catholic and Protestant churches. Thanks to his interest in current events, we can follow what positions the Catholic-oriented literary production of the time took to contemporary moments, including the French Revolution. Although the focus of Scharabatke's library was on theology and church history, the spectrum of titles that this library contained clearly attests to the fact that the interests of this clergyman were much broader. The specific example of Scharabatke's library also illustrates however the sad fact those historical parish libraries are being irreversibly lost. Archivists can only influence this trend marginally, as it is neither within their power or their means to address this issue comprehensively.

■ Překlad Artlingua, s.r.o.

ZPRÁVY NACHRICHTEN REPORTS

ZPRÁVA O ARCHIVNÍCH SBÍRKÁCH JOSEPHA S. ROUCKA

S blížícím se stým výročím založení Československa se pozornost historiografie stále více obrací směrem k výzkumu problematiky krajanů v USA, bez jejichž příspěvků a podpory protirakouskému odboji v čele s T. G. Masarykem během první světové války by bylo dosažení cíle mnohem komplikovanější, ne-li nemožné. Nacházíme mnoho význačných osobností, včetně historiků česko-americké komunity a jejich plodnou badatelskou práci, která dosud nebyla plně doceněna. Jedním z nich je také rodák ze Slaného Joseph Slabey Roucek (1902–1984).

Josef Rouček se narodil 30. září 1902 do středostavovské rodiny obchodníka, studoval na obchodní akademii v pražském Karlíně, kde mezi jeho pedagogy patřili pozdější prezident Edvard Beneš či primátor hlavního města Petr Zenkl. Během studia na Karlově univerzitě obdržel v roce 1921 stipendium na Occidental College v Los Angeles. Během studií v zámoří se živil jako pianista, lektor jazyků, instruktor na letních táborech a příležitostný herec v němých filmech. V roce 1927 získal titul Ph.D. na New York University, přičemž dizertační práci věnoval problematice menšin v agendě Společnosti národů. Později vyšla v českém překladu v pražském nakladatelství Orbis. Další budoucnost spatřoval doma, ve službách pro Benešovo ministerstvo zahraničí. Okolí jej však přesvědčilo, že republika pomůže spíše důkladnou výzkumnou prací v USA. Po krátkém pobytu v Československu se s novomanželkou Boženou Slabou vrátil, v Hackettstowonu v New Jersey začal vyučovat na univerzitě a publikovat první studie o evropských národnostních menšinách v Americe a o historii vybraných zemí střední a východní Evropy včetně Balkánu. Přijal manželčino příjmení, poameričtil své jméno na Joseph Slabey Roucek. Jeho pilná knižní produkce v oboru politologie, sociologie, historie, etnologie, psychologie, religionistiky, jazykovědy a mnohých dalších fascinovala odborné kruhy. Ač v mnoha ohledech samouk, Roucek vešel ve známost jako popularizátor nejen české, ale obecně slovanské kultury a jazyků. Dokázal si získat užitečné kontakty díky členství v zednářské lóži, Rotary klubu a řadě vědeckých institucí a spolků. Během meziválečných cest po balkánských státech byl oceněn vysokými státními vyznamenáními v Jugoslávii a Rumunsku. Měl pověření amerických zednářů, aby během putování po starém kontinentu navazoval styky s tamními pro-

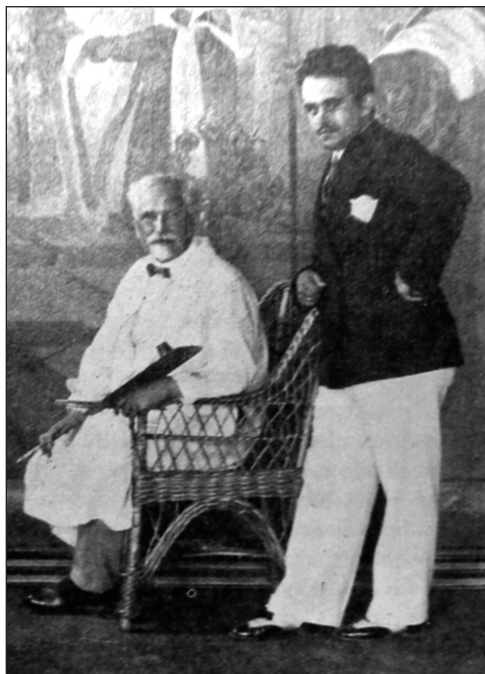
Joseph Slabey Roucek
v českém kroji

tějšky. Při zastávce ve vlasti v roce 1928 jednal s představiteli Národní Veliké Lóže Československé i velmistrem Alfonsem Muchou. Toho navštívil v ateliéru na zámku Zbiroh, kde malíř dokončoval Slovanskou epopej.

V Americe byl Roucek zván na četná přednáškové turné, přičemž jej doprovázela i manželka. Zatímco on hovořil o historii, politice a společnosti v evropských zemích, ona v krojích zpívala národní písně, představovala lokální tance a umění. Pro představení Čechů a Slováků americké veřejnosti učinili více než oficiální publikace či kulturní programy, pořádané pod hlavičkou československé ambasády a konzulátů. Mimoto často navštěvovali starou vlast a zůstávali tak v kontaktu s aktuálním děním.

Po komunistickém puči v roce 1948 se paradoxně zvedla nová vlna zájmu o Československo a Roucek byl ten, koho univerzity v USA, Kanadě i v západní Evropě zvaly, aby odborné a laické veřejnosti osvětlil, jaký vlastně je onen národ v srdci kontinentu, jenž se pyšnil silnou demokratickou tradicí, a přesto si zvolil cestu, dikтовanou dělnickou třídou. Připomeňme, že desítky tisíc lidí raději zvolily útek za hranice a nejistou budoucnost. V roce 1958 Roucek obdržel oficiální pozvání od západoněmecké vlády v Bonnu, aby zde celý semestr přednášel o Československu. Stálý úvazek získal po sobě hned na několika univerzitách: Pennsylvania State University (1933–1935), Hofstra College v Hempsteadu ve státě New York (1939–1948), Bridgeport University v Connecticutu (1949–1967) a Queensborough Community College v New Yorku (1967–1972), odkud odešel na odpočinek.

Roucek s mistrem Alfonsen Muchou
na zámku Zbiroh, rok 1928

V Bridgeportu založil v dubnu 1961 mezinárodní sociologickou společnost Delta Tau Kappa. Tehdy zde působil jako vedoucí ústavu politologie a sociologie a podařilo se mu brzy shromáždit odborníky mnoha národností, aby na setkáních diskutovali o světových otázkách, podporovali dialog napříč kulturami, rasami a náboženstvími.

Roucek byl autorem či editorem nejméně tří stovek publikací, podepsal se i pod nepočítaně článků, studií, příspěvků na konferencích, analýz a knižních recenzí. Jeho produktivita budí obdiv. V online katalogu Worldcat se pod Rouckovým jménem skrývá přes 1 700 záznamů. Je zajímavé, že značnou část svých zásadních děl napsal a vydal během hospodářské krize počátkem třicátých let 20. století, kdy i renomovaná badatelská pracoviště zápolila s nedostatkem financí. Na „amatéra“ Roucka kapacity v oboru hleděly skrz prsty, zatímco on se nenechal vmanévrovat do izolace, ale ještě intenzivněji se pouštěl do výzkumu a dokázal sehnat sponzory ze soukromých zdrojů, zcela mimo vládní dotace a granty. Zaváděl nové badatelské přístupy, často narážel na nepochopení a dogmatismus. Například Rouckovo sociologické dílo tak nebylo plně doceněno současníky, ale objeveno pro svou nadčasovost až nastupujícími generacemi akademiků. Přesto čtyřicet jedna let patřil do redakční rady renomovaného časopisu *American Journal of Economics and Sociology*. Roucek se nezapojoval do rozhádaných exilových struktur po únoru 1948 a posléze po srpnu 1968, avšak záměrně udržoval neustranné nezávislé postavení

a zkoumal fenomén psychologie uprchlíků. Zapojoval se pouze do činnosti Společnosti pro vědy a umění (*Czechoslovak Society of Arts & Sciences*). Vznikla v říjnu 1958 za předsednictví světoznámého matematika Václava Hlavatého a kladla si za cíl udržovat a nadále rozvíjet svobodnou českou a slovenskou vědu a kulturu. V podmínkách nesvobody, panujících v komunistickém Československu, se ti představitelé akademické a kulturní obce, kteří vlast opustili a našli nový domov na Západě, považovali za nositele masarykovských tradic a zodpovědně hodlali nést pochodeň svobody a demokracie, dokud totalitní režim nepadne. Společnost vydávala vlastní periodika (*Proměny, Kosmas, Zprávy SVU*) a dvě stě monografií, vyvinula se v mezinárodně uznávanou organizaci, založila téměř dvě desítky místních poboček, pravidelně pořádala kongresy, konference, festivaly, výstavy, koncerty, veřejné přednášky, diskuse a kolokvia. Úspěšně se vyhnula neradostnému osudu mnohých exilových subjektů, které vinou vnitřních sporů, nedostatku financí či nezájmu mladé generace ustrnuly v pasivitě, nebo postupně zcela zanikly. Roucek byl velmi nápomocen přicházejícím kolegům při hledání zaměstnání a řadu z nich zapojil do vlastních projektů.

Charakteristika díla Josepha Roucka by vydala na samostatnou publikaci. Psal dějiny států, stejně jako historii etnických skupin v USA (od Afghánce po indiány), věnoval se osobnostem Komenského, Husa, Masaryka, psychologa Gustava C. Junga, po revoluci na Kubě důkladně zkoumal kupříkladu systém vzdělávání na „ostrově svobody“, zajímala ho také rasová nerovnost v USA a postavení Afroameričanů, nacionalismus, organizovaný zločin, sionismus, mentálně hendikepovaní, geopolitika v Antarktidě, Pobaltí či Středozevní moři, vývoj politického myšlení a mnohé další. Když 28. října 1984 ve věku dvaosmdesát let zemřel, zůstalo po něm vpravdě rozsáhlé dílo, které posunulo zejména obor sociologie kupředu. Zatímco jména dalších českých sociologů působících na Západě (Otakar Machotka, Jaroslav Krejčí, Ivan Sviták, Jiří Nehněvajsa) nejsou neznámá, na Roucka se neprávem téměř zapomnělo. Kromě jedné kapitoly v knize *České sociální vědy v exilu* (Praha 2011) z pera prof. Miroslava Petruska zřejmě nejsou jiné podrobnější zmínky o Rouckovi v soudobé odborné literatuře.

V České republice existuje jen drobná Rouckova pozůstalost v Náprstkově muzeu afrických, asijských a amerických kultur v Praze (fond č. 114). Ve Spojených státech oproti tomu nalezneme hned dva objemné archivní fondy. Jedná se o *Joseph Slabey Roucek Papers (1920–1985)* o rozsahu 38 kantonů, umístěný v Hoover Institute na Stanford University v Kalifornii, a *Joseph S. Roucek Papers (1931–1984)* o 33 kartonech v Immigration History Research Center na University of Minnesota v Minneapolis. Vzhledem k tomu, že se jedná o materiály českými badateli dosud neprozkoumané, na následujících stranách se nachází detailní soupis obou sbírek v anglickém jazyce.

JOSEPH SLABEY ROUCEK PAPERS (1920–1985), HOOVER INSTITUTE

(originální soupis vytvořen roku 1985)

Karton 1 Neoznačená osobní a pracovní korespondence, 1947–1948. Studie a články (1929–1941)

“Adult Education in Czechoslovakia.” 1932.
“The Albanian Educational Progress.” 1933.
“The Albanian and Yugoslav Immigrants in America.” 1938.
“American Danes.” 1938.
“American Swedes.” 1938.
“Americký Pohled Na Třetí Říši.” 1937.
“Benes, Eduard,” 1934.
“The Case for Czechoslovakia,” 1943.
“Changes in Bulgaria’s Secondary School System,” 1939.
“The Character of Roumanian Politics“
“Characteristics of Albanian Politics,” 1935.
“The City of Prague and Bohemian Freemasonry,” 1929.
“Constitutional Changes in Estonia,” 1936.
“The Czechoslovak Constitution”
“Czechoslovak Women and Democracy” 1938.
“The Development of Latvia’s Educational System,” 1936.
“The Development of Sociology in Yugoslavia,” 1936.
“The Development of the Educational Structure of Yugoslavia,” 1934.
“The Difficulties Facing the Higher Education in Bulgaria,” 1934.
“Education in Bulgaria,” 1934.

“Educational Changes in Slovakia,” 1939.
“The Educational Reforms of Estonia,” 1937.
“Educational Reforms of the Protectorate of Bohemia-Moravia,” 1939.
“Educational Trends in the ‘Second’ Czechoslovakia,” 1939.
“The Educational Work of Yugoslav Sokols,” 1933.
“Experiments in the Measuring of Intelligence and Knowledge of Czechoslovak University Students,” 1933.
“The Extension of ‘Education for Defense’ in Czechoslovakia,” 1939.
“Freemasonry in Czechoslovakia,” 1929.
“The Higher Institutions of Learning and Professional Schools of Yugoslavia,” 1935.
“The Hungarian Irredentist Agitation,” 1929.
“Latvians in the U. S.,” 1936.
“The League of Nations – What it is Today,” 1938.
“The Little Entente (Rumania),” 1930.
“The Little Entente in International Politics,” 1934.
“Masaryk, Thomas Garigue,” 1935.

Karton 2

“Masaryk as Sociologist,” 1938.
“Maurerei in der Tschechoslowakei,” 1929.

“Militaryization in Czechoslovak Education,” 1938.
 “The Minorities Problem and the League (Rumania),” 1938.
 “New Tendencies of Roumanian Politics,” 1931.
 “The Oversupply of the Intelligensia,” 1938.
 “Parliamentary Practice of Czechoslovakia,”
 “The Passing of Parliaments and Rise of Party Governments in Europe,”
 “The Peoples University, Rumania,” 1931.
 “Political Behaviour as a Struggle for Power,” 1941.
 “Procedure in Minorities Complaints,” 1929.
 “The Protection of Minorities,” 1929.
 “The Rattling Bones of Europe,” 1938.
 “Recent Albanian Nationalist Educational Policy,” 1933.
 “The Recent Reforms and Progress in the Czechoslovak Educational System,” 1933.
 “Recent Tendencies of the Roumanian Educational System,” 1931.
 “The Reformed Secondary School System of Greece,” 1940.
 “The Reorganization of the Secondary School System in Germany,” 1938.
 “The Reorganized School System of Bulgaria,” 1934.
 “Resources of Yugoslavia,” 1938.
 “The Results of the School Reform in Poland,” 1939.
 “Romanian Peasant and Agriculture,” 1932.
 “The ‘Second Republic’ of Czecho-Slovakia,” 1939.
 “Secondary Schools of Poland,” 1936.
 “The Secondary Schools of Yugoslavia,” 1936.

“Social Background of Roumanian Politics,” 1932.
 “Social Character of Balkan Politics,”
 “The Social Forces in Greek Politics,” 1934.
 “Sociological Aspects of the Problem of Minorities,” 1940.
 “Sociologie Vojaka v Dobe Valky,”
 “Sociology in Rumania,” 1938.
 “The Sociology of the Diplomat,” 1938.
 “Some Phases of Development of the Czechoslovak Educational System,” 1932.
 “Steps Toward Balkan Union,” 1932.
 “The Subjugation of German Physical Education to German Fascism,” 1933.
 “The Tragedy of Yugoslavia,” 1935.
 “What Can Start Student Riots in Europe,” 1935.
 “The Working of the Minorities System Under the League of Nations,” 1929.
 “World War II – A Survey of Recent Literature,” 1940.
 “World War II and the Balkans,” 1941.
 “The Yugoslav Immigrants in America,” 1935.

Karton 3

Složky k jednotlivým tématům

Albania, 1944–1947
 Americký Sborník Sokolský. 1930.
 “A. O. K. 6” – Rank list for officers. 1916.
 American Relief Administration (ECF), Austria. 1920.
 Atomic Bomb.
 Austria, 1943–1947.

Karton 4

Austria, 1943–1948.

Karton 5

Baltic States, 1944–1948.
Bulgaria, 1943–1948.

Karton 6–7

Czechoslovakia, 1941–1948.

Karton 8

France, 1939–1947.

Karton 9

France, 1946.
Greece, 1941–1948.

Karton 10

Greece, 1941–1949.
Hungary, 1941–1946.

Karton 11

Hungary, 1941–1948.

Karton 12

Hungary, 1947–1948.
Lusatian Sorbs, 1947.
Near East, 1943–1947.
Rumania, 1943–1948.

Karton 13

Rumania, 1944–1947.

Karton 14

Spain, 1940–1947.

Karton 15

Spain, 1945–1947.
Turkey, 1944–1947.
UNESCO, 1946–1948.
Yugoslavia, 1947.

Karton 16–23
Fotografie, obrázky na skle

Eastern Europe

Karton 24 Tiskoviny

Austria
Balkans
Baltic States
Bulgaria

Karton 25–26

Czechoslovakia
Czechoslovaks in the USA

Karton 27

Fascism
Germany
Italy
Japanese Relocation

Karton 28

Jews

Karton 29–31

Minorities, U. S.

Karton 32

Nationalism
Poland
Political geography

Karton 33–35

Propaganda, World War II
Public opinion, World War II

Karton 36

Reconstruction

Karton 37

Refugees
Rumania
Slavs in the USA
Soviet Union

Karton 38

Subversive activities
U.S. foreign policy
War, 20th Century
World war and education

**JOSEPH S. ROUCEK PAPERS (1931–1984)
IMMIGRATION HISTORY RESEARCH CENTER**

(originální soupis vytvořen roku 1995)

**Karton 1 Obecná korespondence
(1942–1981)**

Alesevich, Eugene, 1967–1979.
Austria, various individuals,
1958–1974.
Balch Institute, 1975–1980.
Bardis, Panos D., 1965–1971.
Belok, Michael V.,
1967–1982.
Carter, Janis, 1946–1950.
Caxton Printers, 1963–1970.
Center for Migration Studies,
1969–1974.

Karton 2 Korespondence s jednotlivci

Czechoslovakia, various individuals,
1957–1981.
D. Van Nostrand Company,
1956–1969.
DeShazo, E. A. and Helen (see also
DTK senes), 1968–1975.
Dushnyck, Walter (*Ukrainian
Quarterly*), 1962–1981.
Eisenberg, Bernard, 1979–1982.
England, various individuals,
1955–1958, 1960–1966, 1968–1978.
“Eternally,” 1953–1955.
Fic, Victor M. and Alexandra,
1964–1979.
Fischer-Galati, Stephen (*East
European Quarterly*), 1970–1979.

Germany, 1956–1981.
Greenwood Press, 1969–1982.
Grolier Society Publications,
1961–1973.
Gross, Feliks, 1964–1980.
Hastings College, 1975–1976.
Immigration History Research Center,
1969–1983.
India, various individuals. 1961–1977.
Italy, various individuals,
1961–1979.

Karton 3

Japan, various individuals, 1962–1966.
Kanca, Diane, 1976–1977.
Karpas, Mel, 1962–1965.
Lerner Publications Company,
1966–1974.
Littlefield, Adams, & Company,
1963–1968.
Lottich, Kenneth V., 1963–1982.
Martindale, Don, 1970–1978.
Mercieca, Charles, 1967–1972.
Mohan, Raj P., 1963–1982.
Occidental College, 1975–1982.
Pan, Jack M., 1973–1982.
Philosophical Library Publishers,
1947–1974.
Prentice-Hall, Inc., 1960–1964.
Prpić, George J., 1966–1976.
Rastogi, D. P., 1963–1975.
Singapore, various individuals,
1965–1973.
Škvor, Jiří (George), 1961–1978.
Sorokin, Pitirim A. and Elena,
1963–1968.
Spain, various individuals, 1963–1978.
Spragens, William C., 1968–1979.
Sturm, Rudolph and Marie,
1960–1980.
Twayne Publishers, 1968–1971.

Twentieth Century Pilgrims,
1976–1977.
Van Patten, James, 1971–1979.
Viest, Karol and Zdena, 1972–1981.
Vrga, Djuro J., 1969–1976.
Yearbook of Education
(Evans Bros. Ltd.), 1960–1970.
Zinam, Oleg, 1973–1982.

Karton 4 Delta Tau Kappa

Korespondence 1965–1982.

Karton 5 Dokumenty podle tématu

Acculturation, 1947–1968.
Advertising, 1973–1974.
Albania, 1960–1979.
Albanians in the the USA.,
1950–1976.
Aliens, 1973–1981.
American Indians, 1946–1981.

Karton 6

American Indians – education,
1947–1961.
American Indians in American
literature, 1949–1961.
Amish, 1947–1962.
Anglicanism, 1968–1969.
Anti-movements, 1946–1980.
Anti-Semitism, 1949–1981.
Armemians in the USA,
1945–1980.
Asians in the USA, 1976–1981.
Australia, 1964–1973.
Austria, 1960–1981.
Austrians in the USA, 1947–1966.
Authority, 1973–1981.

Karton 7

Baltic States, 1970–1971.
Baptists, 1960–1966.
Basques, 1955–1980.
Beneš, Edvard and the Masaryks, 1976–1981.
Black Americans, 1965–1982.
Black Americans – civil rights, 1964–1974.
Black Americans – education, 1965–1976.
Black Americans – employment, 1966–1967.
Black Americans – novel accomplishments, 1972–1976.
Black Americans – politics, 1967–1975.
Black Americans – communism and radicalism, 1965–1978.
Black Americans – religion, 1972–1974.
Black Americans and Africa, 1965–1966.
Black Power, 1965–1978.
“Bohemia”, 1964–1977.
Brain-Drain, 1967–1970.
Brazil, 1966–1975.
Buddhism, 1965–1974.
Bulgarians and Macedonians in the USA, 1949–1976.
Burma.

Karton 8

Cajuns, 1974–1976.
Calvinism, 1957–1966.
Cambodia.
Canada, 1964–1971.
Canada – immigrants and minorities, 1965–1973.
Canadians in the USA, 1962–1974.
Caste, 1964–1967.

Catholics, 1957–1982.
Catholic education, 1964–1972.
Censuses, 1960–1972.
Children, 1974–1977.
China, 1960–1961.

Karton 9

Chinese in the USA, 1946–1982.
Christianity, 1958–1961, 1977–1980.
City University of New York, 1976.
Civil Rights, 1963–1977.
Class, 1962–1974.
Colonial America, 1963–1967.
Columbus, Christopher, 1961–1977.
Comintern and Cominform.
Communism, 1964–1977.
Communism in the United States, 1965–1978.
Community, 1963, 1972–1978.
Congregationalists, 1960.
Crime, 1963–1973.
Crime – aliens, immigrants, minorities, 1961–1982.
Croatia, 1971–1977.

Karton 10

Croats in the USA, 1966–1976.
Cultural Pluralism, 1949–1976.
Culture and culture change, 1965–1966.
Culture and sub-culture, 1969–1972.
Cyril and Methodius, 1972–1974.
Czechoslovakia, 1941–1982.

Karton 11

Czechoslovakia – education, 1967–1969.

Czechoslovakia – freemasonry, 1965.
Czechs abroad, 1960–1981.
Czechs in the USA, 1937–1983.
Dependent peoples, 1962–1963.
Disciples of Christ, 1959–1966.
Discrimination, 1964–1965.
Dissidents, 1979–1980.
Doukhobors, 1944–1963.
Dutch in the USA, 1947–1971.
Eastem and Central Europe, 1960–1982.
Eastem Orthodox, 1962–1969.

Karton 12

Eastem Orthodox, 1970–1974.
Education, 1961–1976.
Education – immigrants, minorities, and refugees 1961–1981.
Education. Intercultural, 1962–1968.
Education, Progressive, 1973.
Emigration, 1960–1980.
England. 1955–1967.
English in the USA, 1947–1969.
English influence on America.
Entertainment, 1963–1966.
Episcopalians, 1960–1961.
Equality and inequality, 1964–1970.
Eskimos, 1962–1976.
Espionage, 1972–1973.
Estonia, 1949–1981.
Ethics, 1969–1978.
Edmic communities, 1963–1974.

Karton 13

Ethnic communities, 1975–1978.
Ethnicity, 1973–1983.
Ethnicity and ethnocentrism, 1970–1979.
Ethnicity and politics, 1978.

Exile, 1960–1962.
Family, 1963–1966.
Fascism in the USA and abroad, 1962–1966.
Filiopietism, 1964–1977.
Finland, 1959–1961.
Finns in the USA, 1949–1961.
Food, 1975–1978.
Food, Ethnic, 1976–1977.
Foreign and foreign language press, 1948–1975.
Foreign and foreign language radio, 1960–1961.
France, 1947–1968.
Freemasonry, 1965–1982.
French in the USA, 1944–1980.

Karton 14

Gambling, 1975–1979.
Genealogy.
Genetics, 1972–1973.
Genocide, 1970–1977.
Geopolitics, 1963–1964.
Germans in the USA, 1937–1981.
Germany East, 1976.
Gibraltar, 1966–1969.
Great Britain. 1978–1980.
Greece, 1960–1979.
Greeks in the U.S., 1945–1981.
Gypsies, 1956–1967.
Hawaii, 1948–19681.
Hinduism, 1964–1977.
Holocaust, 1978–1981.
Homosexuality, 1972.

Karton 15

Housing and slums, 1980.
Human relations, 1949–1960.
Human rights, 1958–1981.

Hungarians in the USA, 1949–1978.
Hungary, 1950–1976.
Illiteracy, 1975–1979.
Immigrants – novel contributions,
1963–1975.
Immigration, 1949–1983.

Karton 16

Immigration – policies, 1960–1961.
Immigration, „new“ and „old“, 1973.
India and Indians in America,
1969–1973.
Intellectuals, 1965–1967.
Intelligence, 1974–1976.
Intergroup relations, 1970–1973.
Intermarriage, marriage, and family,
1964–1973.
International relations.
Ireland, 1949–1980.
Irish in the USA, 1949–1980.

Karton 17

Israel and Zionism, 1955–1977.
Italians in the USA, 1949–1981.
Italians in the USA and Benito
Mussolini, 1966–1973.
Japan, 1963–1976.
Japanese in Canada, 1962–1965.
Japanese in the USA, 1949–1983.
Jesuits, 1954–1982.
Jewish education, 1961–1971.
Jewish literature, 1959–1972.

Karton 18

Jews abroad, 1945–1982.
Jews in the USA, 1939–1982.
Judaism, 1949–1981.

Ku Klux Klan, 1962–1970.
Labor – immigrants and minorities,
1963–1965.
Laos, 1970–1971.
Language.
Latin America.

Karton 19

Latvia, 1957–1980.
Latvians in the USA, 1949–1978.
Leadership, 1961–1968.
Literature, 1961–1975.
Lithuania, 1949–1977.
Lithuanians in the USA, 1946–1978.
Lutherans, 1959–1972.
Macedonia, 1944–1977.
Mafia and organized crime,
1965–1974.
Mediterranean Sea, 1971–1972.
Melting Pot, 1966–1976.
Mennonites, 1948–1962.
Methodists, 1959–1964.
Middle East, 1969.
Middle Easterners in the USA,
1961–1975.
Mexicans in the USA.
Migrants and Minorities.

Karton 20

Missions, 1959–1970.
Moravian brethren, 1960–1969.
Mormons, 1947–1970.
Mucha, Alfons, 1953–1972.

Karton 21

Nationalism, regionalism,
and separatism, 1966–1978.

Palestine, 1976–1980.
Permissiveness, 1969–1972.
Philanthropy, 1962–1966.
Poland, 1959–1961, 1982.
Poles in the USA,
1942–1982.
Music

Karton 22

Poles in the U.S.
Pope John Paul II., 1979–1980.
Pornography and obscenity, 1979.
Politics – Immigrants
and Minorities. Portugal.

Karton 23

Post-mortem, 1971–1972.
Prejudice, 1949–1967.
Presbyterians, 1960.
Press, Religious. 1960–1974.
Press - immigrants and minorities,
1951–1974.
Protestants, 1957–1971.
Puerto Rico and Puerto Ricans
in the USA

Karton 24

Puritans, 1945–1976.
Quakers, 1947–1974.
Quebec, 1961–1981.
Quotas, 1978.
Race and racism.

Karton 25

Radicalism, 1960–1981.

Radio and television, 1946–1976

Karton 26

Refugees.

Karton 27

Romanians in the USA, 1958–1978.
Ruthenia, 1945–1981.
Ruthenians (Carpatho-Rusyns)
in the USA, 1969–1980.
Russians in the USA, 1945–1968.
Religion.

Karton 28

Russians in the U.S., 1969–1980.
Scandinavian countries, 1945–1977.
Science, 1965–1976.
Scotch-Irish in the USA, 1949–1963.
Scotland, 1947–1963.
Second generation and marginality,
1947–1981.

Karton 29

Self-determination, 1972–1974.
Serbia, 1967–1973.
Serbs in the USA, 1963–1977.
Sexuality, 1972.
Skinner, B. F., 1971–1972.
Slavery, 1965–1967.
Slavs, 1943–1980
Slovaks in the USA, 1940–1980.
Slovenia, 1973–1980.
Slovenians in the USA, 1954–1980.
Small nations, 1972–1974.
Social welfare, 1970–1977.

Social work, 1957–1976.
Sokols, 1961–1974.
Sorbs (Wends), 1945–1969.
Sorokin, Pitirim, 1942–1967.

Karton 30

Sorokin, Pitirim, 1968–1977.
South.
Spain.

Karton 31

Status and prestige, 1968.
Suburbs, 1964–1970.
Sudetenland, 1965–1970.
Swiss in the USA, 1947–1967.
Switzerland, 1958–1976.
Terrorism, 1970–1976.
Theater, ethnic, 1979–1980.
Travel, 1975–1976.
Ukraine, 1961–1974.
Ukrainians in the USA, 1961–1982.
U.S.S.R.

Karton 32

Vikings and prehistory
of North America, 1938–1971.
Violence, 1970.
Virgin Islands, 1962–1967.
War and peace, 1971–1972.
WASPs, 1968–1972.
Welsh, 1946–1976.
West Indians in the USA, 1968–1979.
West Indies, 1969–1979.
World War II – minorities, 1942–1963.
Yugoslavia, 1948–1981.
Yugoslavs in the USA, 1962–1977.

Karton 33

Sbírka fotografií a negativů,
sedm fotoalb s tematikou Hollywoodu
ve 20. letech (portréty herců,
filmové aktivity Josepha S. Roucka).

■ Martin Nekola

ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ ARCHIVÁLIÍ V ARCHIVU ZÁPADNÍHO FRÍSKA

Díky partnerství nizozemského města Hoorn a středočeské Příbrami jsem měla možnost na podzim 2017 navštívit Archiv západního Fríska v Hoornu (*Westfries Archief*). Mým zasvěceným průvodcem byl Jan de Bruin, zástupce ředitele této instituce.

Westfries Archief je Regionálním historickým centrem pro východní část západního Fríska, severní provincii Nizozemska. V roce 1974 se západofrišské obce dohodly na přemístění svých archivů do společného regionálního archivu, který jim umožňuje vykonávat zákonem určené povinnosti při správě historických fondů, přičemž archiválie jsou v zásadě veřejné a přístupné všem zájemcům. Nejprve byl archiv umístěn v malých prostorech v budově hoornské radnice, které nesplňovaly současné požadavky na ukládání archiválií. V roce 2000 bylo rozhodnuto o výstavbě vzdušné budovy v Blauwe Berg, která byla otevřena v říjnu 2006 a byla realizována s ohledem na dobrou dopravní dostupnost. Je majetkem města Hoorn. Zvláštností stavby je „zavěšený depozitář“, částečně umístěný nad studovnou se čtyřiceti místy. Je zde multifunkční prostor pro výstavy, pořádání kurzů, přijímání pracovních skupin a školních tříd v rámci environmentálního vzdělávání a pro schůze historických sdružení. Klimatizované depozitáře pojmu 9 kilometrů historických dokumentů, fotografií, tiskovin, map, kreseb, filmů a nosičů zvuku. Tato kapacita by měla podle propočtů stačit na dalších dvacet let. V současné době spravuje Westfries Archief asi 4,5 km archiválií. V příštích dvou letech se předpokládá převzetí kilometru archiválií z obcí. Archiv shromažďuje a spravuje archiválie a sbírky publikací a obrazového materiálu regionálních osobností, spolků, církevních institucí, úřadů, společností atd. Nejstarší dokumenty pocházejí ze 14. století z fondů měst Hoorn, Enkhuizen a Medemblik, velmi zajímavý je cenný papír z roku 1606 z dob nizozemské Východoindické společnosti. V archivní knihovně se nachází přes 25 000 titulů, což je největší sbírka regionálních publikací.

V roce 2004 byla založena nadace Přátelé Archivu západního Fríska (*Stichting Vrienden van het Westfries Archief*) s cílem povzbuzovat a podporovat práci archivu v oblasti historického výzkumu v západním Frísku v nejširším slova smyslu. Tato podpora je nutná při zvláštních projektech, nákupech knih a archiválií v případech, kdy na ně v rozpočtu archivu chybí prostředky. Díky Přátelům Archivu západního Fríska byly fondy a sbírky archivu obohaceny o jedinečné dokumenty, jako jsou například historické mapy a filmy či zpěvník z roku 1650. Nadace také publikovala tři knihy o historii západního Fríska a uspořádala řadu exkurzí. Nadace považovaná za veřejně prospěšnou instituci sdružuje výhradně dobrovolníky, kteří nadaci věnují nejméně 10,00 € ročně. Přátelé archivu získávají předplatné zpravodaje, pozvání na Den Přátel, slevy na kurzy a jiné akce, pozvánky na speciální přednášky a výlety.

Obr. 1 Badatelna se zavěšeným deponářem

Westfries Archief řídí zástupci sedmi sdružených obcí. V archivu trvale pracují dva archiváři a pět dalších zaměstnanců. Fungují zde dvě fyzicky oddělené počítačové sítě. Jedna je pro zaměstnance a je připojena k počítačové síti obce Hoorn. Druhá síť byla vytvořena pro návštěvníky studovny a z bezpečnostních důvodů byla odpojena od obecní sítě. Veřejnosti slouží badatelna, asi čtyřicet procent archiválií a sbírek je přístupných prostřednictvím výborně propracovaných databází.

Historie a provádění digitalizace ve Westfries Archief je z našeho pohledu velmi zajímavá. Archiv nejprve provedl průzkum různých existujících elektronických depotů a zjistil, že se nemůže připojit k žádnému z nich. Možnostem a problémům digitální archivace se začal věnovat v rámci pilotního projektu e-depot Západní Frísko teprve v roce 2014, a to ve spolupráci s firmami DiVault a Archive 2020. Cílem tohoto projektu bylo získat praktické zkušenosti s nahráváním, ukládáním, spravováním a zpřístupňováním digitálních informací (digitálně udržitelných záznamů) v elektronickém úložišti.

Západofríské obce zároveň vyjádřily své ambice přejít v dohledné době k plně digitalizované práci a v důsledku toho k digitální archivaci. Obce Hoorn, Medemblik a Stede Broec daly pilotnímu e-depotu, který vycházel z národního standardu ED3 (*Eisen Duurzaam Digitaal Depot*), k dispozici svá již dříve zdigitalizovaná stavební povolení včetně plánů jednotlivých staveb. Tyto datové soubory pak byly zpřístupněny veřejnosti. Pilotní projekt skončil začátkem roku 2015.

V rámci politického plánu „Proaktivní archiv 2015–2017“ Westfries Archief stanovil, že od 1. ledna 2018 nabídne zúčastněným institucím společný e-depot. Pro-

Obr. 2 Westfries Archief

jekt plánu byl dokončen koncem roku 2016. Byly připraveny scénáře pro vybudování společného e-depotu Westfries. Zúčastněné instituce začaly od roku 2017 s digitalizací svých dokumentů, která po harmonizaci v regionu přejde ve vybudování společného elektronického depozitáře s Westfries Archief. Bylo zřejmé, že je třeba nastavit regionální plán metadat, identifikovat přidružené aplikace, postarat se o pořízení a koncepci elektronického depotu a v neposlední řadě rozhodnout o jeho udržitelném financování.

K 16. říjnu 2017 bylo na webu archivu k dispozici 3 031 375 popisů. Jsou zde kompletní inventáře archivních fondů, část spisů, skeny fotografií a starých map, 92 898 stran novin od roku 1804 atd. Stejně jako u nás jsou i zde badatelsky nejžádanější genealogické údaje. Kromě 2 515 zdigitalizovaných matrik (téměř všech uložených v archivu) lze vyhledat údaje o 1 597 636 osobách, přepsané z matrik a jiných soupisů obyvatelstva během necelých dvou let. Stačí jen zadat do vyhledávače některý z údajů – jméno, datum atd. a objeví se všechny dostupné údaje o této osobě včetně skenů archiválií, ze kterých byly údaje přepsány.

Jak je možné, že archiv dokázal v tak krátkém čase přepsat tolik genealogických záznamů z archiválií? Archiv se připojil k projektu, kterého se zúčastňuje více než deset dalších nizozemských archivů. Systém je založen na dobrovolnictví a na tom, že většina amatérských genealogů se velmi ráda dělí o výsledky svého bádání. Tento projekt dobrovolníkům nabízí možnost seznámit se s komunitou v konkrétním městě nebo vesnici západního Fríska. „*Můžete se dokonce setkat s vlastními předky*“, vybízí archivní web ke spolupráci další dobrovolníky. V současné době jich pracuje

pro archiv šestnáct, přičemž nejpilnější z nich žije na Novém Zélandu. Jsou to lidé, kteří umí číst stará písmena jako gotickou kurzívu a kurent. Dobrovolníci archivu se pouze zaregistrují na stránce www.velehanden.nl, jejímž heslem je, že „každý může archiv zpřístupnit online“. Ze svého počítače například doma se připojují přes webové stránky do systému s připraveným formulářem, do kterého vypisují například údaje z matrik a evidencí obyvatelstva. Vyplněné formuláře jsou poté zveřejněny na internetu a slouží jako vyhledávací záznam (index) skenů, dokud není správnost souboru zcela ověřena. Za provedení vyhledávacího záznamu (indexu) získají tři body, po zkontrolování indexu další tři body. Body si mohou proměnit na kupón, za který mohou získat různé publikace, kopírovací kartu, USB apod. Zajímavou a nejhodnotnější odměnou za 4 000 bodů je však prohlídka archivu s průvodcem včetně setkání a schůzky s archivářem!

Každý druhý pátek v měsíci archiv organizuje pro všechny dobrovolníky setkání. Průběh a výsledky digitalizace jsou průběžně publikovány na webu archivu, a to včetně graficky dobře zpracovaného šotu dodavatele technického prostředí, ve kterém se vysvětluje, co se děje s informací, než je uložena do e-depotu.

V současné době je k indexování připraveno více než 154 000 snímků, které čekají na své dobrovolníky. Vzhledem k tomu, že dobrovolnictví je v Nizozemsku rozšířenou praxí, jistě nebudou čekat dlouho.

■ Věra Smolová

DIGITALIZACE V PAMĚŤOVÝCH INSTITUCÍCH 2017

Zcela ojedinělou celostátní konferenci z prostředí paměťových institucí uspořádal ve dnech 18. až 20. září 2017 Státní oblastní archiv v Třeboni, a to v souvislosti s výročním deseti let trvání digitalizace v jihočeských archivech. Ty se totiž staly průkopníky tohoto fenoménu, když jako první v České republice zpřístupnily kompletní matriční sbírku na stránkách svého digitálního archivu. Hlavní organizátoři se hned od zahájení příprav odmítli orientovat jen na vlastní výsledky a úspěchy a pojali proto celý projekt jako interdisciplinární. Konference pod názvem *Digitalizace v paměťových institucích 2017* (nikoliv náhodou zkracována jako DPI 2017) vzbudila, navzdory počátečním pochybnostem, velký zájem ze strany všech oslovených zařízení humanitního zaměření. Těch bylo po konečném sestavení programu dvaadvacet a pokrývaly nejrůznější odvětví, od archivů, knihoven a muzeí, přes fotoarchive až po instituce z vědeckého a univerzitního okruhu. Konference byla členěna na osm bloků, z nichž se první tři pondělní věnovaly především prostředí archivů, tři úterní pak především prostředí muzeí a poslední dva středeční nakonec prostředí méně známých institucí, které se digitalizaci věnují; za ně lze jmenovat Českou televizi anebo Výzkumný ústav geodetický, topografický

Zahájení konference úvodním slovem senátora Milana Štěcha

a kartografický. Zvláštní pozornost si jistě zasloužily dva příspěvky z rakouských zemských archivů z Lince a ze Svatého Hypolita a velice zajímavá prezentace zástupkyně genealogické společnosti FamilySearch. Digitalizaci prezentovalo celkem 36 přednášejících v 27 příspěvcích.

Pořadatelé cíleně vybírali z institucí neziskových, povětšinou státních anebo nadačních tak, aby nevznikl nežádoucí prostor pro vzájemné prolínání se soukromým sektorem. Od začátku byl kladen důraz na to, aby byli mezi přednášejícími výhradně zástupci těch organizací, které provádějí digitalizaci prakticky, od přípravy přes vlastní snímkování až po post-processing, zpřístupňování a následnou technickou podporu. V žádném případě za tím nestál úmysl konkurovat již zavedeným a po několik let obecně známým konferencím a seminářům s podobným zaměřením. Digitalizace v paměťových institucích 2017 představila cestu, po níž se ubírají její aktivní účastníci, leckdy s minimálním finančním zajištěním, avšak s o to větším nadšením pro věc samotnou. To ve svém zahajovacím projevu zdůraznil i předseda horní komory Parlamentu České republiky, senátor Milan Štěch, který tuto konferenci osobně zaštitil, což samo o sobě hovoří o jejím celospolečenském významu. V úvodním bloku se této problematice dotkli také ředitel kanceláře náměstka ministra vnitra Ondřej Mátl, zástupkyně odboru archivní správy a spisové služby ministerstva vnitra Lenka Linhartová, a emeritní ředitel slovenské

Pohled do konferenčního sálu.

archivní správy Peter Kartous. Jeho místo na konferenci bylo přitom nezastupitelné, protože právě před deseti lety stál u zrodu digitalizace v jihočeských archívech. Na to koneckonců poukázal ředitel Státního oblastního archívu v Třeboni Václav Rameš, který svou řečí úvodní blok zakončil.

Vlastní průběh konference průběžně moderovali čtyři zástupci jihočeských státních archívů, jednotlivé bloky byly odděleny přestávkami. Přednášky probíhaly ve Schwarzenberském sále treboňského zámku, za jehož zapůjčení patří velké poděkování Národnímu památkovému ústavu a potažmo i správě zámku; účastníci měli k dispozici i sousedící kavárnu s drobným občerstvením. Jednotlivé prezentace byly promítány na klenutou stěnu za přednášejícího, což umožňovalo snadné zhlédnutí všemi přítomnými v sále. Za zcela ojedinělou pak lze považovat instalaci sekundární projekce na plátno, která fungovala jako orientační, s průběžnými informacemi o přednášejících a jejich příspěvcích, o přestávkách a jednotlivých blocích. Její součástí byla i časomíra, odměřující 20 minut na každý příspěvek, včetně akustických signálů před vypršením vymezené doby, mimo prezentace se tu zobrazoval skutečný čas. Každý konferenční den byl zakončen diskusí s názvem *DiGiArchiv* pro všechny, jíž vedl informatik a tvůrce jihočeského digitálního archívu Martin Hankovec. Všechny konferenční materiály spojoval společný znak, jímž se stalo speciálně ztvárněné logo od grafika Ondřeje Chlapce, ale i zelená barva, použitá na 14. číslo sborníku *Archivum Trebonense*, vydaného monotematicky rovněž k desetiletému výročí digitalizace v jihočeských archívech.

Konference DPI 2017 měla vyzdvihnout význam praktické digitalizace (nejen) českého kulturního dědictví, poukázat na její nezastupitelnou roli ve zpřístupňování historických materiálů veřejnosti a zdůraznit kritéria ochrany, dostupnosti a technické udržitelnosti. Tato předsevzetí, soudě podle prvních kladných ohlasů účastníků, se podařilo naplnit, což je o to více potěšitelné, že se jednalo o projekt bez návaznosti na předchozí tradice. Zda se bude jednat o první a zároveň poslední konferenci tohoto druhu, anebo zda se podaří zajistit její pokračování, záleží na ochotě vzájemně spolupracovat a vyměňovat si nabyté zkušenosti. Cesta vzniku mezioborového fóra na poli digitalizace v paměťových institucích je v tomto ohledu stále otevřena.

Logo konference.
Grafik
Ondřej Chlapec

Seznam přednášejících podle programu. Jakub Kaiseršat, Státní oblastní archiv v Třeboni | Martin Hankovec, Státní oblastní archiv v Třeboni | Inna Anatolija Koňušin, FamilySearch | Pavel Doležal a Marek Trojak, Zemský archiv v Opavě | Petr Kocourek a Jan Římovský, Státní oblastní archiv v Plzni | Markéta Vladyková, Státní oblastní archiv v Litoměřicích | Miroslav Kunt, Národní archiv | Pavel Holub, Moravský zemský archiv v Brně | Štěpánka Běhalová, Muzeum Jindřichohradecka | Martin Flosman a Vladislav Kusko, Vojenský ústřední archiv | Aleš František Plávek, Státní oblastní archiv v Třeboni | Jiří Cukr, Státní oblastní archiv v Třeboni | Marie Tůmová a Lucie Swierczeková, Národní muzeum | Martin Šámal a Jan Šejbl, Národní muzeum | Gerhard Marckhgott, Oberösterreichisches Landesarchiv in Linz | Werner Berthold, Niederösterreichisches Landesarchiv in Sankt Pölten | Hana Hubáčková a Kateřina Lemberková, Státní oblastní archiv v Třeboni | Lucie Boháčková, Archiv bezpečnostních složek | Magdalena Sedlická a Jarka Vitámvásová, Židovské muzeum v Praze | Petr Cajthaml a Lenka Vašková, Archiv Univerzity Karlovy | Tomáš Foltýn, Národní knihovna České republiky | Petr Hudičák, Fotoateliér Seidel Český Krumlov | Zuzana Meisnerová Wismer, Langhans archiv Praha | Filip Antoš, Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický | Nikola Rezek a Martin Bouda, Česká televize | Helena Malá, Krajská knihovna Vysociny Havlíčkův Brod | Jiří Toman, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Všem přednášejícím patří od organizátorů upřímný dík za jejich zajímavé příspěvky!

■ Aleš František Plávek

VODNÍ MLÝNY VI

Celostátní seminář Vodní mlýny VI uspořádalo ve dnech 16. až 18. října 2017 Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě. Seminář proběhl za účasti odborníků a zájemců o molinologii z řad muzejníků, archivářů, památkářů, hydrologů, architektů, konzervátorů mlýnských strojů a motorů, majitelů mlýnů, ale i poučených laiků a příznivců internetové databáze vodnimlyny.cz, kteří se zajímají o vývoj, historii a technické vybavení (nejen) vodních mlýnů.

Na třicet referátů a odborných příspěvků bylo během pondělního a úterního dne předneseno v zasedacím sále Městského úřadu ve Vysokém Mýtě. Úvodní referát PhDr. Magdy Křivanové byl věnován vzpomínce na průkopníka české molinologie, autora či spoluautora řady odborných studií a publikací a velkého znalce mlýnů a dalších technických památek Ludka Štěpána (*Lidové stavitelství Chrudimska* (1987); *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů*, část 1–2 (1990, 1995); *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách. Historie a technika vodních a větrných mlýnů, hamrů, pil, valch, olejen, stoup...* (2000); *Chrudimsko: utváření venkovských sídel* (2001); *Chrudimsko: ztracené i zachráněné poklady* (2003); *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách* (2008); *Chrudimsko: mlýny a další zařízení na vodní pohon* (2013)...).

První přednáškový blok pokračoval zamýšlením nad rozmístěním mlýnů v české krajině (PhDr. Jan Škoda), způsobem evidence a popisu rožmberských mlýnů na přelomu 16. a 17. století (Mgr. Jaroslava Škudrnová) a pojednáním o krupnicích (PhDr. Radim Urbánek).

Následovalo představení sborníku *Mlynářská symbolika aneb 900 let mlynářského znaku*, v němž jsou zahrnuty příspěvky přednesené na stejnojmenné konferenci konané 6. a 7. června 2016 v Pardubicích. Sborník vyšel jako dvojčíslo Časopisu Národního muzea (Časopis Národního muzea. Řada historická, 185, 2016, č. 1–2). Pro malý náklad a zvýšený zájem již není k dostání v obchodní síti, ale jednotlivé příspěvky je možné zdarma stáhnout ve formátu .pdf na internetových stránkách Národního muzea www.nm.cz.

Další přednáškový blok se skládal z diskusních příspěvků zaměřených na mlynářské instituce a firmy na výrobu mlýnského technologického vybavení. Konkrétní pozornost byla věnována elektrárnám na stejnosměrný proud, které budoval i v mlýnech na Klatovsku František Křižík (PhDr. et Mgr. Jiří Chmelenský), dějinám továrny Leopolda Kašpara na výrobu sladovnických a mlýnských strojů v Senici na Hané (okr. Olomouc) (Ing. Milan Starec) a písemné pozůstalosti po firmě Appl a jejímu pořádání (Mgr. Rudolf Šimek).

Následovala řada referátů o historii mlýnů: o zaplaveném Novém mlýně na Vltavě a jeho proměnách (PhDr. et Mgr. Jiří Chmelenský), o lodních mlýnech na Labi (PhDr. František Ledvinka), o přeměně vodních mlýnů a pil na textilní továrny na území Frýdlantska (Mgr. Petr Freiwillich, Ph.D.), o vlivu německé oku-

pace na hospodářskou situaci mlýnů na Benešovsku (Mgr. Šárka Janotová), o velkém suchu i povodních, které postihly české mlýny v letech 1874 a 1875 (Ing. Libor Elleder) a o dalších výzkumech původu mlynářského znaku (Mgr. Lukáš Kovář).

Rada odborníků pohovořila o opravách, renovacích, konzervaci a obnově mlýnů i jejich technologického vybavení. Předvedli ukázky renovace elektrických strojů (Jiří Svatoš), vodní turbíny a transferované převodové výstroje vodního mlýna (David Veverka), větrného mlýna Světlík v Horním Podluží v děčínském okrese (PhDr. František Ledvinka). Byl popsán a na několika posterech prezentován stavebně historický vývoj Podhlavického mlýna v okrese Liberec (Mgr. Miroslav Kolka, Mgr. Ivan Peřina) a plány a projekt jeho citlivé přestavby na penzion (Tomáš Pochop, Ing. arch. Jan Mach).

Přímo v terénu proběhla praktická ukázka metod měření průtoků vody, kterou si připravili hydrologové z Českého hydrometeorologického ústavu doc. RNDr. Jan Unucka, Ph.D., a Mgr. Jan Šrejber. Měření probíhalo v náhonu Panského mlýna ve Vysokém Mýtě za pomoci starších přístrojů – hydrometrické vrtule a zařízení FlowTracker, které využívá ultrazvukových vln. Samotné měření přímo ve vodě bylo možné vyzkoušet v zapůjčeném neoprenovém oblečení (dobrovolník PhDr. Radim Urbánek). Byl představen i nejmodernější přístroj ADCP (*Acoustic Doppler Current Profiler*). Měření s ním zvládlo i několik dobrovolníků, kteří přecházeli po můstku nad náhonem a táhli přístroj ve tvaru plováku na laně. Průběh a výsledky všech měření byly ihned k vidění ve speciálním softwaru na notebooku. Na internetových stránkách www.chmi.cz je k dispozici popis *Jak se měří průtok vody?* doplněný fotografiemi výše popisovaných přístrojů a jejich užití v praxi.

V badatelně Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě byl představen funkční model malého parního strojků, který sestrojil restaurátor mlýnských strojů David Veverka. Zájemci si také mohli prohlédnout novou část expozice muzea věnovanou vysokomýtské firmě Stratílek, která vyráběla hasičskou techniku, a zúčastnit se prohlídky města a jeho nejvýznamnějších historických objektů.

Na odpolední molinologické dílny navázalo pojednání o průzkumech a dokumentaci prostředí i jednotlivých objektů, ať již náhonů a dalších dochovaných vodních děl v krajině (doc. RNDr. Jan Unucka, Ph.D., Mgr. Jan Šrejber), předpokládaného náhonu pod hradem Nístějkou v Krkonoších pohledem nedestruktivní archeologie (Mgr. Lucie Galusová, Ph.D., Přemysl Špráchal), strojního zařízení (David Veverka) a mlecích kamenů z hradu Vízmburka a z opevnění Havlíčkova Brodu (Ing. Jiří Slavík) nebo konkrétních objektů: Vítáčkův mlýn na Berounce (Mgr. Rudolf Šimek) a rozbor fragmentů barokní obuvi a oděvů nalezených pod podlahou sýpky Panského mlýna ve Starosedlském Hrádku v okrese Příbram (Mgr. Rudolf Šimek).

Poslední přednáškový blok představil zrekonstruovaný mlýn v obci Oblazy v podhůří Tater (Ing. Martin Petráš) (více informací na www.oblazy.sk), novinky v databázi vodnimlyny.cz (Mgr. Rudolf Šimek), příběh krádeže stříbrné sochy svatého Jana Nepomuckého a její souvislosti s Podhajčským mlýnem u obce Lnáře (Roman Tykal) a přinesl informace o výzkumech vodních cejchů a dalších vodních

značek (Ing. Libor Elleder) a mapování vodních provozů v okresech Domažlice a Tachov (Zdeněk Procházka).

Třetí den byl věnován exkurzi do mlýna v Horkách (www.mlyn-horky.cz) s dochovaným strojním zařízením. Následovala návštěva barokní sýpky v Českých Heřmanicích, Horního mlýna v Chocni, nové expozice cihlářství v Orlickém muzeu a Boudova salonku v Chocni.

Referáty ze semináře Vodní mlýny VI vyjdou ve sborníku, který bude k dostání v tištěné formě nebo ke stažení na internetových stránkách Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

■ Martina Pekařová

KONFERENCE K DĚJINÁM ARCHIVŮ

Ve dnech 19.–20. září 2017 uspořádal Štátny archív v Nitre u příležitosti 20. výročí zrekonstruování původní secesní kúrie, v němž je nyní sídlo archivu, mezinárodní konferenci *Dejiny archívov – Archívy dejín*. Konference se konala v prostorách letohrádku knížete Aldobrandiniho v nedalekých Mojmírovcích, který dnes slouží jako sídlo regionálního muzea Mojmírovce. Hlavním tématem mezinárodního dvoudenního setkání bylo ohlédnutí se za dějinami archivnictví i jednotlivých archivů, zejména na území někdejší podunajské monarchie.

Veronika Nováková (Štátny archív v Nitre, pracoviisko Archív Šaľa) v úvodním přehledném referátu *Archívy na Slovensku v medzivojnovom období* ocenila přínos Václava Chaloupeckého jako inspektora slovenských archivů a knihoven, který se v nelehké „popřevratové“ době snažil zabránit jejich vývozu především do Maďarska, a který se také pokusil o pasportizaci stavu slovenských archivů dotazníkovou formou (anketou), ve které oslovil 49 slovenských archivů a také 11 na Podkarpatské Rusi. Jeho činnost ale nebyla zcela úspěšná, zejména kvůli poměrům, vzájemné rivalitě ministerstva vnitra a ministerstva školství a národní osvěty.

Ve druhém pilotním vystoupení **Daniel Doležal**, ředitel SOA v Praze, shrnul vývoj českého archivnictví po roce 1990 s převažujícími klady, ať již to byla výstavba nových archivních budov v devadesátých letech 20. století, s výraznou personální a finanční dotací státních archivů, přijetím nového archivního zákona č. 499/2004 Sb. apod., který bohužel nenašel odpovídající pandán ze slovenské strany. Jen v kuloárech slovenští kolegové správně ocenili výrazný náskok současného českého archivnictví např. v zpřístupňování pomůcek a dokumentů na webových stránkách – příklad digitalizace matrik je jen jedním z těchto ukazatelů a rozdílů, ale zdaleka ne jediný.

Pro českého posluchače byly zajímavým zjištěním mnohokrát naznačené velké rozdíly v tradici českého a slovenského archivnictví, které plně odrážejí odlišný historický, společenský a právní a tudíž i správní vývoj Předlitavska a Svatoštěpánské koruny, pakliže v Čechách skončilo krajské zřízení a tedy i krajské úřady po revoluci 1848. Tehdy konstituované podkrajské úřady apod., které navíc vydržely pouze do obnovy ústavnosti, jsou spíše okrajovou záležitostí a nikdy nenabýly té vážnosti a důležitosti jako stoliční kongregace a pozdější župy. Právě písemnosti těchto samosprávných šlechtických orgánů, župní archivy, se staly základem slovenských archivů, a namnoze základem příštích oblastních archivů.

Miroslav Martinický (Štátny archív v Žiline) hovořil o důsledku josefínských správních reforem, o scelení a rozluce Liptovsko-oravské stolice v letech 1785–1790, které měly za následek několikeré stěhování archivu z místa na místo. Na něj navázala exkurzem do dějin Gemerské stolice **Monika Nagyová** (Štátny archív v Banskej Bystrici) a přinesla několik zajímavých postřehů z kongregačních zápisnic o úkolech archivů a archivářů. Stoličné archivy měl na starosti ideálně župan, fakticky notář. Archivy došly značných ztrát hlavně v bouřlivém 17. století za tureckých válek a domácích povstání. Na konkrétních příkladech byla také ukázána modernizace za Marie Terezie směřující k zavedení předpisů do úřadování.

O Archivu Tekovskej stolice, tedy oblasti zhruba odpovídající Horehroní, hovořil archivář z pořádkující instituce **Ladislav Holečka**. Podobně jako v jiných stolicích i tady byl kladen důraz na uspořádání „kongregačních zápisnic“, tedy zápisů ze shromáždění celé stoliční šlechty a někdy i porřízení opisů špatně čitelných či poškozených „originálů“ a jejich registování. Dále se archiv dělil na soudní a veřejnosprávní spisy, k nimž byly postupně zhotovovány elenchy. Dokonce se někteří archiváři věnovali i archontologii a sestavovali repertoria stoličních úředníků. Na vlastní archivářskou práci ale těmto úředníkům zbývalo málo času, protože většinu času měli vyhledávat a zakládat spisy, pořizovat jejich opisy a již tehdy bylo obvyklé časté stěhování archivovaných písemností z prostorových i jiných důvodů apod.

Milan Belej, rovněž ze Štátného archívu v Nitre, se zabýval župními fondy z období Slovenské republiky, tedy let 1940–1945, a jejich zpřístupnění na příkladu Nitranské a Šarišsko-zemplínské župy. Na základě hloubky popisu pomůcek a jejich kvality došel k přesvědčivému závěru, že čím více je fond zpřístupněn a popsán, tím větší je jeho badatelské vytěžení.

O postupné sebereflexi svého neutěšeného postavení a zároveň o narůstajícím sebevědomí svědčí hnutí župních archivářů za společenské uznání a zvýšení platů v letech 1903–1911, v němž ředitel ŠA v Nitre (neboli ředitel pořádkující instituce) **Peter Keresteš** přiblížil Memorandum župních archivářů ze 16. dubna 1908, které inicioval jeho „předchůdce“ Ján Romhányi z Nitry (původně Ján Roháč, který si pomadřarštil jméno až v roce 1907 v souvislosti možná s Apponyiho zákony a dalším maďarizačním tlakem, který po roce 1918 „zmizel“ v Maďarsku a byl především zapáleným genealogem. Jeho rukopisná studie o župní šlechtě má dodnes velký význam stejně jako jeho genealogicko-heraldická kartotéka.) V něm zdůraznil velké jazykové a odborné nároky na výkon této funkce a přitom rozpor ze

skutečností, kdy se archiváři museli většinou věnovat správní agendě na úkor zpřístupňování starých dokumentů. Ani postátnění župních úředníků v roce 1904 pro ně neznamenal vyšší finanční ohodnocení. Navíc od devadesátých let 19. století docházelo k nárůstu badatelské agendy v župních archivech.

Další neopomenutelnou součástí velkých – oblastních archivů byly tak jako v Čechách, tak i na Slovensku zemědělské („*pôdohospodárske*“ archívy), vlastně písemnosti šlechtických velkostatků, a proto jim také byla spolu s župními archivy věnována zasloužená pozornost hned v několika referátech. **Daniela Tvrdoňová** (Slovenský národní archiv v Bratislavě) za níž přednesla referát Ivana Červenková z téhož pracoviště, protože autorka je v současné době na mateřské dovolené, nastínila organizační vývoj od jeho vzniku v letech 1947–1948 (předtím Slovensko zastřešoval čs. státní zemědělský archiv v Praze), kdy se v první řadě jednalo o zabezpečení konfiskátů až po jeho začlenění do státní sítě archivů v polovině padesátých let 20. stol. Tento velký celek – jednalo se o cca 12 680 bm – byl podle místa svozů organizován do oblastních poboček, pozdějších oblastních archivů, které ne vždy sídlil v příslušném krajském městě, takže archiv v Nitře po léta sídlil na Bojnickém zámku. Pozoruhodné je, že v ústředí archivu pracoval dnešní doyen slovenské historiografie Richard Marsina, na pobočkách pak třeba Mária Jeršová-Opočenská, jinak dlouholetá archivářka Slovenského národního múzea v Martine a Jozef Watzka.

Pobočce Pôdohospodárskeho archívu v Trenčíně se věnoval **Štefan Hrivňák** (Archív mesta Bratislavy). Podobně jako D. Tvrdoňová konstatoval kromě nebývalého odborného úsilí a lidských kvalit archivářů – historiků (někdy jediného, jako to bylo v případě vedoucího této pobočky Jozefa Watzky), naprosto neutěšený stav nejen personálního, ale i o prostorového vybavení, byrokratické průtahy, lhostejnost nadřízených orgánů. Jejich výsledkem byly ztracené a neodborným uschováním i nenávratně zničené dokumenty. Přitom v této pobočce byl uložen podle R. Marsiny nejkrásnější patrimoniální fond Illesházy, o jehož záchranu a zpracování se zasloužil právě J. Watzka.

Dalším velkou skupinou předchůdců a součástí dnešních archivů byly především městské archivy. Jejich osudy v Nitranském kraji po roce 1945 nastínila **Olga Kvasnicová**, emeritní ředitelka Štátného okresného archívu v Topolčanoch, která připravila pečlivý faktograficky popisný přehled budování sítě tehdejších okresních archivů v padesátých letech 20. století.

Katarína Konečná, ředitelka Pohronského múzea v Novej Bani podala svědomitý a zasvěcený pohled do neutěšené minulosti tohoto fondu o rozsahu 75 bm, který dosud v archivu (Štátny archív v Banskej Bystrici, pracoviisko Kremnica) čeká na své zpracování a který byl v minulosti tamními měšťanosty přehlížen a byl trpěn dokonce prodej písemností řezníkům na balení masa...

Připomněla ovšem také zasloužilého archiváře Ferdinanda Bočka a osobnost výrazné, vskutku mimořádně fundované badatelky Nedy Relkovič Davori z Uhorského krajinského archívu v Budapešti, která k archivu a k městu získala i osobní vztah.

Lukáš Paluga (Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno) predstavil fond mesta Komárno o rozsahu úctyhodných 850 bm, o jeho strukture, zmínil i skutečnost, že pečetidla byla na přelomu 19. a 20. st. odevzdána do Budapešti a rovněž zajímavé byly instrukce a přísaha o mlčenlivosti pro městské archiváře.

Božena Malovcová (Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad) zasvěceně a s elánem představila nejkrásnější a nejvzácnější listiny a dokumenty z tohoto archívu včetně erbovní listiny města Kežmarok z 15. století (z roku 1463), která je jednou z nejkrásnějších svého druhu na Slovensku a zvláštní tím, že udělený městský znak není umístěn na okraji, ale ve středu panovnické listiny Matyáše Korvína.

Dalibor Státník (SOA v Praze – SOKA Mělník) na příkladu českých zkušeností budování jednotného archivnictví v především v Kraji Praha, s přihlédnutím ke zkušenosti okresu Mělník, otevřeně nastínil nejen pozitiva jako nadšení a elán archivářů, ale též úskalí, o nichž řada kolegů hovořila (nedostatečné prostorové a jiné vybavení) a navíc ještě časté přehlížení ze strany národních výborů vyložil jako znak imanentní totalitnímu režimu. Ten se snažil centralizací archiválií omezit místní samosprávu a získat kontrolu nad církvemi a spolky a mj. tak potlačit regionalismus. Není možné odhlédnout od koincidence násilných svozů písemností z venkovských obcí se souběžně a rovněž násilně probíhající kolektivizací. Teprve po listopadu 1989 získal takto vybudovaný systém v naprosto jiných materiálních a demokratických podmínkách svůj smysl a naplno rozvinul své možnosti, jak o nich mluvil D. Doležal.

O Ústrednom banskom archívu pre Slovensko v letech 1950–1958 a jeho vědecko-výzkumné činnosti referovala **Janka Schillerová** (Slovenský národní archív v Bratislavě, specializované pracovisko banský archív). Jeho vznik byl iniciován z hospodářských důvodů izolovaného socialistického státu, který se hlavně na počátku padesátých let 20. století zřejmě v souvislosti s ocelovou koncepcí první upraveného prvního pětiletého plánu snažil o maximální zisk surovin a rud a to i zahájením těžby v již zrušených nebo utlumených provozech. K zajištění efektivity mělo sloužit právě shromáždění „montán“ a hlavně odborníků, schopných číst důlní mapy, orientovat se v dokumentech a sestavovat příslušné elaboráty o efektivnosti obnovy těžby a její historii a tedy i efektivnosti nové těžby apod. V roce 1958 byl archiv začleněn do sítě státních archivů.

Richard Pavlovič, ředitel Štátneho archívu v Košiciach, se zabýval Archivní rozlukou po roce 1945 mezi Maďarskem a Československem. Její počátky sahají do rozpadu monarchie a následného vyjednávání o návratu archiválií z Maďarska do ČSR, přičemž na sebe narážely zcela odlišné koncepce československé a maďarské, kdy čs. strana vyžadovala mnohem více, než bylo pro maďarskou stranu přijatelné. Byla to doba, kdy podle R. Pavloviče vlastnictví archiválií posilovalo státoprávní integritu. Vše bylo předmětem i mezinárodních úmluv z pařížských předměstí. Po druhé světové válce byla maďarská strana ochotna vrátit jen to, co bylo v roce 1944 odvezeno před blížící se frontou z obsazených území Slovenska po první vídeňské arbitráži. Vše bylo řešeno mezi ministerstvy zahraničních věcí za účasti Vladimíra Clementise, aby bylo pokračováno tam, kde se přestalo v me-

živálečném období, přičemž podle Maďarska spisová rozluka (tedy nikoliv archivní, jako tomu bylo v případě české strany a „Vídne“) v roce 1927 naplnila znění Trianonské smlouvy. Československá strana na to měla jiný názor. Po roce 1948 se spory utlumily, protože pro ČSR byla než tato otázka důležitější výměna obyvatelstva a pak SSSR si nepřál žádné oficiální a manifestované rozpory ve svém bloku. Ve Štrbském protokolu z roku 1948 se MLR zavázala k jisté restituci archivních a muzejních předmětů, nicméně další jednání a předávání probíhala celá padesátá léta, vlastně až do roku 1968.

K mezinárodnímu rozměru konference přispěli rovněž maďarští archiváři. Z Maďarska **Zolltán Hegedüs** z Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Győri Levéltára doplnil slovenské kolegy kapitolami z historie archivu Mošonské župy v 18.–20. století, která se rozkládala na severozápadě dnešního Maďarska v bezprostředním sousedství Bratislavy a z Rumunska **Vass Csongora** z Karlovského Bělehradu (Alba Iulia) (Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár). Ten vystoupil s tématem dějin římskokatolických archivů v Sedmihradsku, jejichž jádrem je Arcibiskupský a Kapitulský archiv. S podporou maďarské vlády archiv přikročil k digitalizaci druhopisů matrik a kanonických vizitací a rovněž k editaci soupisů, přehledů a popisu archivních fondů.

Na závěr představila **Henrieta Žažová** z Ústavu dejin Trnavskej univerzity se **Štefanem Hrivňákem** připravovaný *Biografický slovník slovenských archivárov*, v němž by měli být uvedeni nejen současní, ale i minulí archiváři, třeba právě ti zmiňovaní průkopníci archivnictví na Slovensku, správci stoličných, či župních archivů a která by měla mít elektronický rozměr, ale rovněž by měla vyjít příští rok knižně.

■ Daniel Doležal – Dalibor Státník

OSOBNÍ ZPRÁVY PERSÖNLICHE NACHRICHTEN INDIVIDUAL REPORTS

MILADA HLOCHOVÁ PĚTASEDMDESÁTILETÁ

Drobná, usměvavá žena s neuvěřitelně živýma očima a pevným odhodláním zvířet nad nástrahami výpočetní techniky, která jí zkrížila cestu během poslední etapy profesní dráhy – tak jsem poznala PhDr. Miladu Hlochovou v roce 1999 a tak ji znám vlastně i dnes; v obličeji sice přibýlo pár vrásek, tělo se potýká se zdravotními problémy, ale oči (a duše) jsou stále živé a zvidavé. A přestože na počítači či mobilním telefonu dodnes občas zmáčkne nesprávný „čudlík“, svůj život si už bez moderních technologií nedokáže představit.

Milada se narodila 12. prosince 1942 ve východočeské Poličce do rodiny bankovního úředníka Josefa Šoltyse. Otce, který zahynul v koncentračním táboře, nikdy nepoznala. Od dětství ráda poslouchala příběhy o dobách dávno minulých, a aniž si to tehdy ještě uvědomovala, měla velké štěstí na jejich vypravěče: díky mnohaletému přátelství paní Šoltysové a Růženy Prudičové, budoucí manželky Jiřího Čarka, mezi ně patřil i pozdější ředitel pražského městského archivu a jeho otec Alois, velký milovník archeologie a starožitností. Láska k historii se nakonec odrazila i v Miladině volbě povolání. Po maturitě na poličské jedenáctileté střední škole (1960) se přihlásila ke studiu českých dějin a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně, kde se stala žákyní profesora Jindřicha Šebánka. Když o pět let později obhajovala diplomovou práci s názvem *Listiny kláštera sv. Jiří na Pražském hradě* a skládala státní závěrečnou zkoušku, bylo již o jejím dalším osudu rozhodnuto.

V polovině šedesátých let 20. století se stabilizovala dlouhodobě špatná personální situace Archivu hlavního města Prahy a na jaře 1965 archiv dokonce získal systemizované místo pro pátého vysokoškoláka. Pražská katedra pomocných věd historických a archivního studia v danou dobu neměla mezi svými studenty vhodného adepta, a tak bylo místo na doporučení profesora Šebánka nabídnuto Miladě Šoltysové. O několik měsíců později, 1. srpna 1965, vstupovala čerstvá absolventka do vrat Clam-Gallasova paláce již jako nová pracovnice pražského městského archivu, kterému nakonec zůstala věrná po více jak čtyřicet let.

První léta strávená v instituci budované od dob Karla Jaromíra Erbena byla pro Miladu především dobou získávání nových a nových zkušeností. Pod vedením PhDr. Miluše Svobodové pronikala do problematiky předarchivní péče a převzala skartační dohled nad organizacemi zřízenými hlavním městem Prahou. Velmi rychle se zapracovala i při pořádání a inventarizaci archivních fondů, činnosti, která ji pak jako jedna z hlavních pracovních povinností provázela až do konce kariéry. Seznam archivních fondů, na jejichž zpracování se – ať už sama nebo ve

spolupráci s kolegy – podílela, by byl dlouhý, na tomto místě připomenou jen pořádání a inventarizaci písemností Svazu československých měst a obcí, knih civilně soudního senátu pražského magistrátu (tzv. Judiciálu), do té doby rozdělených do několika celků, živnostenských spisů oddělení E hlavní magistrátní spisovny či spisů a plánové dokumentace technické sekce Zemského národního výboru. Za její hlavní přínos v oblasti zpřístupňování archiválií lze bezesporu považovat zpracovávání fondů s velkým vypočítacím potenciálem pro hospodářské dějiny Prahy a přilehlých obcí, především *Okresní správy politické Karlín*, *Okresního dohlédacího hejtmána Karlín* (oba ve spolupráci s manželem PhDr. Jiřím Hlochem)

a hospodářského odboru magistrátu OH IV z let 1927–1949, dosud čekajícího na své dokončení. Vedle pořádacích prací se další Miladinou doménou stala evidence *Jednotného archivního fondu* (dnes NAD) a práce v oblasti archivní prevence; opomenout nelze ani její mnohaleté působení v badatelně archivu, správu Sbírký rukopisů či aktivní podíl na reprezentaci archivu, spojený především s účastí na přípravě řady výstav.

O poznání méně prostoru věnovala PhDr. Milada Hlochová publikační činnosti, což je do jisté míry důsledek dobových okolností. V roce 1969, na samém počátku profesní kariéry, mladá archivářka neskrývala svůj kritický postoj k dění ve společnosti a politickému směřování Československa, za což byla potrestaná zákazem publikační činnosti a následně ukončením členství v redakční radě *Pražského sborníku historického* (1966–1970). S výsledky její badatelské činnosti se tak můžeme setkat např. ve zprávách k důlní činnosti na území Prahy, zpracovávaných v šedesátých letech 20. století z důvodu zpřesnění urbanistického plánování, nebo v publikaci Jiřího Čarka *Městské znaky v českých zemích* (1985), pro niž – spolu s dalšími spolupracovníky – sbírala podklady v mimopražských archivech jako členka Komise pro otázky znaků českých měst a městeček (1968–1979), založené Archivní správou Ministerstva vnitra. V osmdesátých letech 20. století dostala příležitost zapojit se do přípravy populární kolektivní práce *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, konkrétně sv. 6 (*Východní Čechy*; 1989) a sv. 7 (*Praha a okolí*; 1988), ale spolu s manželem Jiřím Hlochem vydala i oceňovanou pramennou studii *První stálá veřejná divadla pražská* (Documenta Pragensia, 3, 1983,

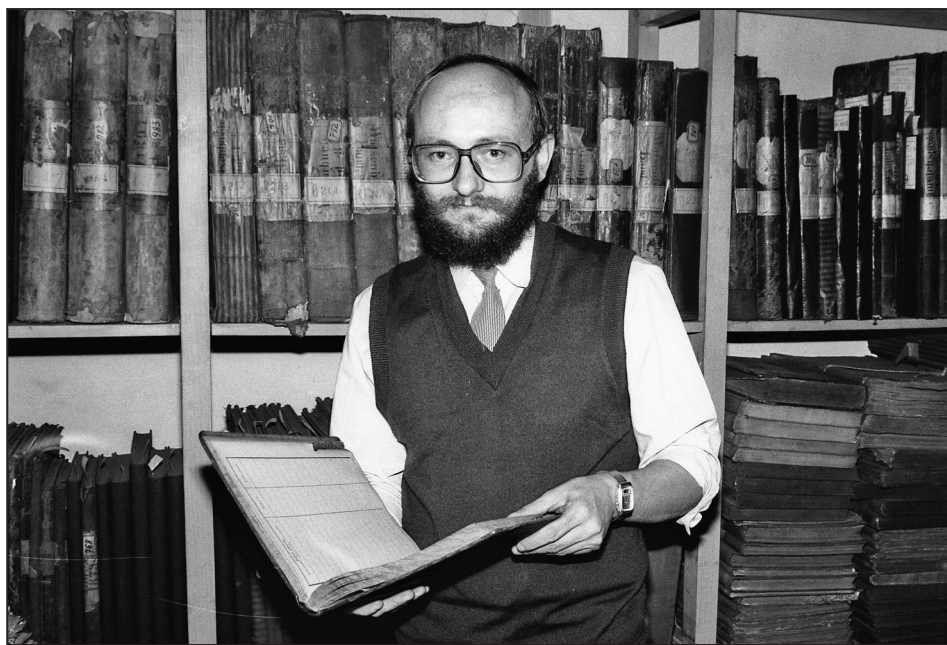
s. 7–68). V konferenčním sborníku Archivu hlavního města Prahy vydala také text *Hospodářská politika města Prahy v 1. pol. 20. stol.*, v němž v základním nástinu zúročila svoji mnohaletou práci s prameny hospodářské povahy a současně upozornila na téma, které stále čeká na podrobné zpracování (Documenta Pragensia, 14, 1997, s. 119–126). Zatím naposledy (a opět v tandemu s manželem Jiřím) se příspěvkem *Ukrajinské reálné gymnázium v Modřanech a jiné ukrajinské emigrantské aktivity* (In: V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám. Praha 2007, s. 141–148) připojila ke gratulantům svého letitého kolegy a současně ředitele Archivu hlavního města Prahy.

Když v roce 2000 Milada Hlochová odcházela do důchodu, mohla si být jistá, že v Archivu hlavního města Prahy za sebou zanechává nesmazatelnou stopu. Ostatně, nešlo o odchod definitivní. O dva roky později jsme ji opět začali potkávat na chodbách archivu, kam se vrátila na částečný úvazek a až do roku 2008 se věnovala především pořádání písemností někdejší pražské hlavní školy u Matky Boží před Týnem. Osobně věřím, že léta strávená „mezi regály“ pro ni byla i přes občasnou nepřízeň osudu šťastná: dělala práci, která ji nikdy nepřestala bavit, našla si tady životního partnera a řadu přátel, se kterými se dodnes ráda setkává, měla možnost předávat své zkušenosti mladším kolegům, kteří stále vděčně čerpají z Miladiných znalostí pražské městské správy a jejích písemností. Za sebe i za ostatní kolegy z Archivu hlavního města Prahy přeji PhDr. Miladě Hlochové k jejímu životnímu jubileu hodně zdraví a ještě mnoho šťastných let v kruhu rodiny a přátel.

■ Jana Konvičná

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU ANTONÍNA BARCUCHA

Na rok 2017, který se v Ostravě nesl ve znamení nejrůznějších „sedmičkových“ výročí, z nichž největší bylo 750 let od první písemné zmínky o městě, připadlo také životní jubileum dlouholetého ostravského archiváře PhDr. Antonína Barcucha. Narodil se 1. 7. 1957 v Ostravě. Studoval na gymnáziu ve Vítkovicích, později přeloženém do Hrabůvky. Po maturitě v roce 1977 se chtěl původně věnovat studiu historie, avšak vzhledem k perzekuci jeho matky pro nesouhlas se vstupem vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968, se nakonec rozhodl pro ideologicky ne tak exponované archivnictví, což se ukázalo být šťastnou volbou. Na Filozofické fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně se pak pod vedením Jana Janáka zaměřil na problematiku dějin státní správy v 19. a 20. století, které se staly předmětem jeho diplomové práce při absolutoriu v roce 1982 i rigorózní zkoušky o dva roky později.

Bezprostředně po završení vysokoškolských studií nastoupil roku 1982 do Archivu města Ostravy, s nímž spojil celou svoji dosavadní profesní kariéru. Loni tak vlastně Antonín Barcuch oslavil i půlkulaté výročí svého působení v této instituci, které jen nakrátko přerušila v roce 1985 vojenská služba, v současnosti se stává nejdéle sloužícím ostravským archivářem. S touto prací začínal v době, kdy byl městský archiv odborným zařízením Národního výboru města Ostravy a kdy podléhal snad ještě o něco většímu vlivu všemocné komunistické strany, než jaký tehdy panoval tou dobou v jiných archivech. Poslední léta tzv. normalizace se v ostravském archivu nesla ve znamení nepolevujícího politického a ideologického sešněrování, jakož i úporné snahy o dosažení lepších technických a materiálních podmínek pro uložení archiválií. O to větší naděje vzbuzovaly listopadové události roku 1989, které také zde odstartovaly zásadní změny.

V letech 1992–1995 vykonával Antonín Barcuch funkci ředitele Archivu města Ostravy. V době, kdy se ujímal ředitelského postu, byl konečně schválen záměr a vypracován projekt na stavbu nové archivní budovy. Na dokončení stavby, zahájené roku 1993, a navazující rekonstrukci historické budovy v letech 1996–1997 participoval posléze i z pozice zástupce ředitele, jímž je do dnešních dnů. Konečnou fází rozsáhlé stavebně technické modernizace ostravského archivu byla příprava a realizace stěhování archivních fondů a sbírek, přičemž mnohé z nich byly při té příležitosti alespoň prozatímně zpracovány. Na tom všem odvedl Antonín Barcuch vedle jiného velký díl organizační práce.

Během své praxe vytvořil doposud na čtyři desítky archivních pomůcek. V osmdesátých letech 20. století to byly zejména fondy obvodních národních výborů fungujících v rámci územně správního uspořádání statutárního města Ostravy či místních národních výborů někdejších samostatných obcí, sloučených s Ostravou při poslední integrační vlně. Bohaté zkušenosti s materiály správních úřadů zúročil též při katalogizování plenárních zasedání poválečného ostravského Ústředního národního výboru i při právě dokončované reinventarizaci tohoto rozsáhlého fondu. V průběhu devadesátých let 20. století pracoval na zpřístupnění fondů místních lidových soudů a několika písemných pozůstalostí, mezi nimi též dvou osobností spjatých s minulostí městského archivu – Jaroslava Zahradníka a Oldřicha Duška. Podstatnou část jeho odborné archivní činnosti po celou dobu zaujímá metodika spisové služby a předarchivní péče. Zvláště v posledních letech jsou s narůstající byrokratizací veřejné správy a její digitalizací na něj kladeny v tomto směru stále vyšší nároky. Teprve až budoucí generace historiků budou moci docenit jeho zásluhu na zajištění obsahové celistvosti některých stěžejních archivních souborů pro dějiny Ostravy druhé poloviny 20. století.

V letech 1994–2003 působil jako externí pedagog na katedře české literatury a dějin umění Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Přednášel především pomocné vědy historické a cvičil studenty kunsthistorie v těchto disciplínách. Ve své badatelské činnosti se od samého počátku věnuje regionálním dějinám a vlastivědě Ostravska. Jeho pestrá publikační činnost představuje mimo jiné desítky časopiseckých článků a studií. K nejvýznamnějším patří zevrubně zpracované místopisy ostravských městských částí Přívoz, Slezská Ostrava, Vítkovice, Mariánské Hory, Zábřeh nad Odrou a Hulváky, na nichž spolupracoval s kolegyní Evou Rohlovou. V tomto plodném autorském spojení vznikla i vlastivědná zpracování dějin ostravských obcí Proskovice, Hrabová či Pustkovec. Samostatně připravil přehled historického vývoje centrálního městského obvodu Moravské Ostravy a Přívozu. Je též dlouholetým přispěvatelem *Biografického slovníku Slezska a severní Moravy*. Své široké znalosti o minulosti Ostravy využil jako člen autorského kolektivu zatím posledního monografického zpracování dějin města, vydaného před pěti lety. Od roku 1998 je členem redakční rady sborníku *Ostrava*, vycházejícího nyní v pravidelné roční periodicitě.

Změny politického klimatu v polistopadové éře motivovaly Antonína Barcucha k větší veřejné angažovanosti. Hned v prvních svobodných komunálních volbách se stal na léta 1990–1994 členem zastupitelstva města Havířova, jehož byl v té době obyvatelem. Svoji profesní specializaci pak uplatnil od roku 1992 jako člen komise Rady města Ostravy, konkrétně byl činný v komisích heraldické, názvoslovné a letopisecké. Podílel se na schvalování obecních symbolů – znaků a praporů – všech 23 nově ustavených samosprávných městských obvodů a v roce 1997 připravil k vydání soubornou publikaci o ostravských znacích a praporech.

Ačkoliv je Antonín Barcuch ostravský rodák, nezapře svým jménem ani bodrou, veselou povahou valašské rodové kořeny. Možná, že právě s nimi také souvisí jeho láska k horám. Ve volném čase se pravidelně věnuje horské turistice a příležitostně

i náročnějšímu alpinismu. Vztah ke sportu si ostatně budoval od dětství jako gymnastický a atletický cvičenec v rámci TJ Baník Ostrava OKD. Po určitou dobu byl členem Klubu českých turistů při Nové huti. Na svém kontě má slušnou řádku úctyhodných sportovních výkonů, z nichž k největším patří jistě výstup na nejvyšší horu Evropy Mont Blanc či zdolání dalších alpských vrcholů Großglockner a Marmolada. Jako ostravský patriot má však pochopitelně nejbližší k Moravskoslezským Beskydám. Beskydskou turistiku nejen aktivně pěstuje, ale zabývá se též její historií. Nezbývá než jubilantovi popřát mnoho štěstí a zdaru do zdolávání dalších běžných metrů archivních i metrů nadmořské výšky.

■ Radoslav Daněk

RENATA PISOVÁ JUBILUJÍCÍ

Rok 2017 byl pro PhDr. Renatu Piskovou, historičku, archivářku a muzejní pracovníci, rokem jubilejním v ohledu životním i pracovním.

Dvacet let je a zůstává ředitelkou Státního okresního archivu v Jihlavě. Tolik let v této funkci nebylo dopřáno žádnému z jejích předchůdců. Její působení v historickém městě Jihlavě je však podstatně delší.

Renata Pisková se narodila jako Svačinová dne 23. 12. 1957 v Novém Městě na Moravě, ale rodové kořeny Svačinových byly spjaty s Bystricí nad Pernštejnem, kde vyrůstala a v roce 1977 na tamním gymnáziu maturovala. Vlivem složitých osudů některých příslušníků rodiny a rodu nebyl její vstup na vysokou školu jednoduchý.¹⁾ A tak na Jazykové škole v Brně rozvíjela své jazykové předpoklady, než byla napodruhé přijata na brněnskou Filozofickou fakultu. V letech 1978–1982 vystudovala obor historie a dosáhla titulu PhDr. Po studijním pobytu v brněnské pobočce Ústavu československých a světových dějin Československé akademie věd nastoupila v roce 1983 do Muzea Vysočiny v Jihlavě, kde několik let vedla společensko-vědné oddělení. Věnovala se dokumentaci novodobých dějin, pořádání, katalogizaci a revizi muzejních sbírek a také výstavní činnosti včetně scénářů a tištěných katalogů. Kromě drobnějších příspěvků do regionálního periodika Jiskra napsala článek *Z historie jihlavského muzea 1892–1945* (Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, 6, 1988, s. 143–166). Postgraduálně pokračovala ve studiu, nejprve muzeologie, pak pedagogiky a zejména germanistiky. To už v letech 1992–1997 vedla spisovnu Městského úřadu v Jihlavě a od roku 1994 jí bylo svěřeno rovněž vedení kroniky města.

V roce 1997, po zdravotně vynuceném odchodu PhDr. Karla Křesadla, se na základě výsledku výběrového řízení stala PhDr. Renata Pisková ředitelkou Státního okresního archivu v Jihlavě. Její situace nebyla lehká a snadná, i když mohla po-

stupně zúročovat zkušenosti z celého svého dosavadního jihlavského působení. Úspěšně se snažila o posílení role archivu v životě města, okresu a regionu Vysočiny i ve vnímání širší veřejnosti. Zmínit je možno jen výběrem konkrétní počiny a některé publikační výstupy.

V reprezentativní ediční řadě *Historický atlas měst České republiky*, iniciované a vydávané Historickým ústavem Akademie věd ČR, v. v. i., která nyní čítá 29 svazků, byla Jihlava vydána jako první moravské město v 8. svazku v roce 2000.

Na přelomu tisíciletí se jihlavští archivní pracovníci pod vedením Renaty Piskové zapojili do výzkumu iniciovaného Československou obcí legionářskou a výsledkem byla publikace *Českoslovenští legionáři 1914–1920. Rodáci a občané okresu Jihlava*, vydaná 2001, s bohatou obrazovou dokumentací a v působivé úpravě. Dokladem snahy o rozvíjení publikační činnosti jsou vedle několika dalších samostatných titulů zejména periodika *Jihlavská archivní ročenka* (3 svazky za léta 1999–2002) a na ni navazující *Jihlavský archivní občasník* (2 svazky za léta 2003–2007), jehož třetí svazek vyšel po delší odmlce na konci loňského roku.

Když byla vážně ohrožena příprava moderních dějin města Jihlavy pro ediční řadu *Dějiny měst* v Nakladatelství Lidové noviny, Renata Pisková se ujala vedení početného autorského kolektivu a dovedla rozsáhlé dílo k vydání v roce 2009, dotisk 2010. Reprezentativní kniha *Jihlava. Historie / Kultura / Lidé* představila v této řadě Jihlavu jako první z moravských měst.

Archiv vyvíjí výraznou výstavní činnost za účasti všech pracovníků a spolupracuje s dalšími institucemi domácími i zahraničními. Z výstav, které jsou většinou doprovázeny publikacemi, lze uvést jen některé: *Stalo se v době nesvobody – Komunismus na Vysočině* (2001), *Vlnářská centra Evropy. Brno – Jihlava. Od počátků do 20. století* (Brno – Jihlava 2008), *Chvála hudbě* (2011), *Nikdy zcela neodešli. Jihlavští Němci / Sie waren nie ganz fort. Die Iglauer Deutschen* (výstava 1911 v Jihlavě a 2012 v Heidenheimu, publikace 2013), *Počátky konců* (o světových válkách, 2015).

Hudební vlohy a láska k hudbě byly Renatě Piskové dány už do kolébky, její starší sestra je profesionální houslistka a hudební pedagožka. Hra na klavír a niterné potěšení z hudby vůbec provází jubilantku celým životem, takže nepřekvapí její autor-

ský podíl na publikaci *Počátek cesty. Gustav Mahler a Jihlava v archivních pramenech* (Jihlava 2000, 2. doplněné a upravené vydání 2012). Článek *Pozůstalostní spis po Bernardu Mahlerovi* (Jihlavská archivní ročenka, 4, 2002) vyšel rovněž německy (Nachrichten zur Mahler-Forschung, 52, 2005). V zahraničí publikovala také *Messbuch aus Iglau* (Misál z Jihlavy) (Denkmalpflege in Niederösterreich, 49, 2013).

PhDr. Renata Pisková byla v roce 2013 poctěna Cenou města Jihlavy „za dlouhodobou a soustavnou archivní a historickou práci ve prospěch města Jihlavy a širšího regionu Vysočiny“.

Nepochybně zejména její zásluhou jihlavský archiv ve spolupráci s vedením města a dalšími institucemi připomněl životní jubilea někdejšího ředitele jihlavského archivu i muzea vydáním publikací – v roce 2010 *František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia*, v roce 2015 *Sedm století Jihlavy v obrazech* (obrazy Gustav Krum, text František Hoffmann). Sama jsem zavázána ředitelce Renatě Piskové díkem za to, že po dlouhých letech, kdy jsem se svému někdejšímu působišti spíše vyhýbala, začala jsem do jihlavského archivu chodit ráda.

■ Jaroslava Hoffmannová

Poznámky:

¹⁾ K tomu Lukáš Fasora, *Univerzitní student. Příklad Jaroslava Mezníka a Renaty Svačinové*. In: Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století. Brno 2011, s. 284–303.

PROFESOR ANDRZEJ TOMCZAK, NESTOR POLSKÝCH ARCHIVÁŘŮ A NÁŠ VELKÝ PŘÍTEL, ZEMŘEL (* 12. 9. 1922 – † 8. 2. 2017)

Bylo to už dávno, koncem padesátých či počátkem šedesátých let, když jsem na pozvání z toruňské univerzity, které inicioval tamní adjunkt Jerzy Serczyk (1927–2006), poprvé navštívil tuto mladou a dynamickou univerzitu. Sešel jsem se tam s řadou kolegů, starších i mladších. Nicméně dominantní postavou se už tehdy pro mne stal blízký přítel právě zmíněného J. Serczyka, totiž specialista na archivní a diplomatickou problematiku, tamní adjunkt Andrzej Tomczak. Padli jsme si, jak se říká, hned do oka, a naše přátelství skončilo až jeho smrtí, která přes Tomczakův požehnaný věk smutně překvapila. Stojí za to poohlédnout se zpět a přiblížit stručně jeho život a dílo, které inspirovalo i leccos u nás. Nešlo ovšem jen o jeho přednášku, kterou o polském archivnictví, jeho dějinách a tehdejším stavu přednesl na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy 27. října 1970 a na kterou si ti dříve narození jistě vzpomenou,¹⁾ nebo tu o deset let později v pražském univerzitním archivu, kde podal přehled stavu výzkumu o polských univerzitních archivech.²⁾ Zejména ale už zde lze upozornit i na impuls polského slovníku archivářů 20. století,

na němž se Tomczak rovněž podílel pro obdobné, ale širě koncipované, naše dílo.³⁾ A už úvodem třeba zmínit řadu pobytů na katedře pomocných věd historických, ať samostatně či s exkurzemi toruňských studentů.

Obraťme ale pozornost k vlastnímu životnímu běhu a vědeckému působení A. Tomczaka. Obě tyto větve byly bohaté jak na peripetie životní, tak na vědecké i pedagogické výsledky. Profesor Tomczak se narodil ve vsi Biesiekierz poblíž druhého největšího polského města Łódź, kde také započal svá studia. Přesto pocházel z obou stran z intelektuálního prostředí. Děd z matčiny strany byl významným polským filozofem (Kazimierz Twardowski, profesor ve Lvově), strýc z otcovy strany pak biskupem sufragánem łódžským. Tomczakova studia přerušil nacistický vpád do Polska a tak poté, co Łódź byla anektována říší, přešel do tzv. „General Gouvernementu“. Tam porůznu manuálně pracoval, ale zejména studoval a posléze maturoval na podzemním lyceu ve Varšavě, na jehož výuce se následně podílel stejně jako na další podzemní činnosti v rámci „Armii Krajowej“, nejvýznamnější nekomunistické odbojové organizaci.

Poté co skončila válka, začal svá vysokoškolská studia v Łódži, ale již druhý studijní rok jej lze sledovat jako posluchače univerzity Mikuláše Kopernika v Toruni, nástupkyni polské univerzity wileňské, kde se stal žákem významného znalce jagellonského údobí polských dějin a prvního toruňského rektora Ludwiga Kolanowského. Již za studií historie a pomocných věd historických se stal jejím pracovníkem. Tam také podal magisterskou práci o kancléři posledních Jagellonců Walenty Dembińskim. Ta se pak v rozšířené formě stala podkladem jeho práce doktorské. Tomczakova akademická kariéra byla poté z politických důvodů (členství v Armii Krajowej) ukončena a on musel univerzitu opustit. Protože ještě během studií praktikoval ve varšavském AGADu (*Archiwum Głównie Akt Dawnych*), mohl se ucházet o místo archiváře v łódžském vojvodském archivu, kde pak působil od r. 1950 do r. 1957, nakonec ve funkci vedoucího oddělení sbírek. Tam měl blízko zejména k mapovým sbírkám, které ho oslovily. Náklonnost k tomuto materiálu si uchoval až do konce svého života a kartografické problematice věnoval i řadu svých důležitých vědeckých prací metodologických i analytických a získal přitom tak znamenitou průpravu pro své budoucí práce ediční.

Po jistém politickém uvolnění (polský „Październik“ 1956) se mohl v roce 1957 na univerzitu vrátit a stal se adjunktem na Katedře archivistiky a pomocných věd historických, která působí v rámci tamního Historického ústavu a kde rozvinul bohatou pedagogickou i vědeckou činnost. Obé může být připomenuto jen v základních obrysech a třeba odkázat na příslušné pomůcky.⁴⁾ Sledujme zatím další mezníky Tomczakovy toruňské vědecké dráhy, které se již odehrávaly bez větších turbulencí. V roce 1965 se stal docentem a současně vedoucím archivně-pomocné vědního oddělení, které se stalo na dlouhou dobu jediným výslovně archivním studiem v celém Polsku. V roce 1974 byl jmenován mimořádným a o sedm let později řádným profesorem. I když v r. 1992 odešel na emerituru, přesto ještě dalších 14 let zůstával v svazku s Historickým ústavem na částečný úvazek, aby ostatně ani poté univerzitu zcela neopustil.

Odhlédneme-li od Tomczakových různých vedoucích funkcí jak v rámci Historického ústavu, tak v rámci polského archivnictví, je třeba zmínit i působení doslova v desítkách grémií, vědeckých společnostech, redakčních radách a zejména také jeho účast na práci *Polskiego słownika biograficznego*, kam napsal řadu biogramů. K tomuto žánru ovšem osvědčoval náklonnost i jinak a tak se lze setkat doslova s dalšími desítkami kratších či delších biografii o osobách polské a zejména archivní minulosti i současnosti v nejrůznějších polských časopisech. Ostatně impozantní řada svazků *Biografického słownika*, tohoto opravdu sekulárního díla, byla ozdobou jeho útulného toruňského bytu na ulici Kraszewskiego 22.

Tomczakovo působení lze vedle nedocenitelného organizačního a v plnosti dnes vlastně už ani nepostižitelného úsilí, rozdělit na pedagogické a vědecké. Pokud jde o to pedagogické, mělo a má dodnes ve světě polské historie a archivnictví své nezastupitelné místo a dosud není pouze součástí historie polských humanitních věd. Na 150 magistrů prošlo jeho školením, byla to i řada doktorů, kteří se stali významnými odborníky a archiváři a dostali se nezřídka i do čela některých klíčových polských archivů, kde působí dodnes.

Ale i Tomczakovu práci vědeckou je potřeba rozčlenit, protože zasáhla několik autonomních oblastí. U vědomí toho, že se dopouštím menší či větší schematicnosti, možno říci, že se ubírala zejména následujícími směry. Především to byla práce archivně teoretická a archivně praktická. Dále to byla užší oblast polské raně novověké diplomatiky s na ni navazující činností ediční, která z tohoto materiálu vycházela. Posléze šlo jednak o práci v oblasti historické geografie a kartografie a také o Tomczakovy vstupy do vlastní historie, především raně novověké, i když se s jeho jménem zejména jako redaktora setkáváme i při velkých syntézách.⁵⁾ A při všech těchto snahách zaslouží zmínky pravidelná činnost recenzentská ze všech výše uvedených oblastí, kde zejména *Slovenské archivistice*, ale i různým slovenským monografiím otvíral dveře do polské archivní, ale nejen archivní komunity.

V archivnictví není ovšem možno postihnout a charakterizovat všechny ty stati porůznu roztroušené v oborových periodikách, ale ani těch obecně historických. Ty archivně teoretické ovšem podávají nejen výčet konkrétních aktivit, ale řeší i různé teoretické otázky a postihují i v řadě biografii různě koncipované vstupy do historie oboru, který vlastně spolupomáhal definitivně stabilizovat. Tak zejména vydal dodnes základní a ve dvou vydáních vyšeší historii polských archivů,⁶⁾ kterou doprovází – vedle úvodem citovaného slovníku archivářů – jak již na to také bylo upozorněno, celá řada jejich časopiseckých biografii nedávné i vzdálenější minulosti a ovšem nejenom jich. Tak řeší otázku teritoriální pertinence archiválií (č. 154), pozornost věnuje archivnímu vzdělání (jen ilustrativně č. 200, protože jinak se tento zájem objevuje průběžně), dbá o archivní bibliografii (č. 189) či uvažuje o významu archivnictví pro (polskou) kulturu (č. 208). Druhou významnou pomůckou je základní učebnice oboru,⁷⁾ jejímiž spoluautory byli H. Robótka a B. Ryszewski. Tomczakův podíl na 540stránkové knize je ovšem dominantní, zhruba totiž tvoří skoro 70 % obsahu. Archivistika tu je pojímána jako vědecká disciplína v plném významu toho slova.

Raně novověké diplomacie věnoval zejména dvě knihy zásadního významu, které vyšly v bezprostřední návaznosti. Pokud jde o další rozpravy, je třeba odkázat na výše citované bibliografie. Obě knihy, zejména druhá z nich, patřily totiž k prvním, které prolomovaly v polské literatuře hranici mezi středověkem a novověkem. V první o kancléři W. Dembińském⁸⁾ jde o knihu, kde diplomatika je zasažena do širokého rámce politické historie soupeření střední šlechty s magnátským a snah o revindikaci korunního zboží, kdy Dembiński jako kancléř reprezentuje její snahy, kterým pomáhá svou vysokou funkcí. K funkci královské kanceláře v této době se obrátil i v samostatné rozpravě (č. 42). Druhá práce je věnována kanceláři wrocławských biskupů.⁹⁾ Má širší rámec několika staletí a pracuje s impozantním pramenným materiálem pocházejícím nejméně z tuctu archivů. Autor se snaží, nejsem si jist, zda to je udržitelné, zformulovat dvojí pojetí termínu kancelář. Jednak v novověké diplomacie, jednak v archivistice. Nicméně ve vlastním zpracování, které považuje za „archivistické“ je plně práv i diplomatickým předpokladům i výstupům.

K diplomacie se volně váže i Tomczakova úzká spolupráce na rozsáhlé edici lustrací (tj. soupisů majetků) v jednotlivých oblastech novodobého Polska. Sám se podílel na vydávání lustrací ve Velkopolsku a na Kujavách (č. 48, 144 a 151), aby vedle toho řadu dalších svazků kvalifikovaně recenzoval.

Svébytným objektem Tomczakova zcela osobního zájmu se od dob jeho působení v archivních službách stal materiál kartografický. Věnoval se mu jak v úvahách metodologických – instrukce pro popis map (č. 9), tak zejména zpracováním konkrétních dokumentů ve formě inventářů (č. 5, 22, 41, 91), ale i edicemi obrazovými (č. 194), tak rozborů jednotlivých oblastí, ale zejména měst. Že mezi nimi pochopitelně převládá Toruň, není jistě překvapením (č. 110, 113, 155, 218, 180, 239), přicházejí i doklady odjinud, častěji zejména Łęczyca (č. 41, 58). Mohly tu být ovšem citovány pouze ilustrativní příklady.

Při listování Tomczakovou bibliografií ale narážíme i na další zdánlivě odlehlá témata. Tak např. z dob jeho pobytu v Lodži máme několik studií, které se týkají jejího sociálního vývoje v 19. století, často prezentované mapovým vyjádřením (č. 10, 14 26). Ale najdou se i další texty z oblasti politických či vojenských dějin i dějin turistiky a to nezdědka na zapadlých místech. Čtenáře tak letmo napadá myšlenka, zda by nebylo dobře některé takové texty vydat v pietní reedici...

Andrzej Tomczak ale nebyl jen mužem vědy, měl i další krásné lidské vlastnosti a vynikal zcela mimořádnou empatií. Miloval svou dcerku a jejího synka. Miloval i krásnou knihu a darmo nebyl zvolen čestným členem Toruňské bibliofilské společnosti. Nade vše pak miloval hory, a pokud mu to zdravotní stav dovoľoval, do pozdního věku prochodil „s plecákem“ snad všechny polské, Bieszczady především. A nelze na závěr nezmínit jeho pravidelnou účast na setkáních s kardinálem Wojtylou, zejména na ta z nich, jež Wojtyla, později již jako papež Jan Pavel II., pořádal pro své blízké přátele v papežské letní rezidenci Castel Gandolfo. A uměl o nich velmi poutavě vyprávět, i když to před rokem 1989 bylo možno pouze „pouchu“.

Vzhledem ke svému významu není divu, že se stal nejen důležitou osobností v polských archivních strukturách, ale byl zvolen i za člena krakovské Polskiej Akademii Umiejętności. Vyjmenovávat doslova desítky jeho členství (i čestných), v nejrůznějších odborných společnostech nebo grémiích jeho univerzity případně Polské akademie věd či v redacních radách tu nemá smysl, stačí, konstatuje-li, že nešlo o pouhá členství, ale o aktivní naplňování příslušných funkcí doslova v celém Polsku. Proto také obecná uznání na sebe posléze nenechala čekat. Mezi nimi nchybí ani to uznání od slovenských archivářů. Jinak zmiňme jen ta nejvýznamnější: v r. 2013 byl A. Tomczakovi na Zamku Królewskiem udělen „*Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski*“, o rok později čestný doktorát univerzity ve Štětíně a v r. 2015 to byly medaile „*Pro Patria*“ a „*Krzyż z Mieczami Orderu Krzyża Niepodległości*“, který ocenil Tomczakovy zásluhy občanské. Ostatky zesnulého spočinuly na hřbitově v obci Gieczno, která se nachází nedaleko jeho rodiště a jejíž historii věnoval Tomczak před lety pietní knihu (1997).

Tomczakova bohatá pozůstalost byla uložena v archivu toruňského UMK a nepochybně se stane vzácným svědectvím nejen pro jeho osobnost, ale i v širokém rámci pro dějiny Tomczakových oborů – a to nejen na toruňské Almae matris.

■ Ivan Hlaváček

Poznámky:

¹⁾ Vyšla v českém překladu v rozšířené podobě pod názvem *Rozvoj polského archivnictví v posledních 50 letech a jeho současný stav*. Archivní časopis (dále AČ), 20, 1970, s. 214–230.

²⁾ Stav výzkumu Archivu Jagellonské univerzity a archivů dalších polských univerzit. In: *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 19-2, 1979, s. 13–18.

³⁾ Viz i AČ, 39, 1989, s. 251–253.

⁴⁾ Jinak je třeba odkázat na poněkud zevrubnější biografie. Ta první pochází z pera jeho nejbližšího přítele Jerzego Serczyka a uvádí sborník k počtě Tomczakových šedesátin: *Archiwistyka i nauki pomocnicze historii (Acta Universitatis Nicolai Copernici – Historia XIX)*, Toruń 1984, s. 5–8 s návaznou bibliografií, kterou sestavil Adam Makowiecki na s. 9–21, která ale nezahrnuje publicistickou činnost, ani články v novinách... Dále jde o stručnou anonymní biografii na internetu s. v. a pak o nekrolog Tomczakova žáka Janusze Tandeckého v *Studia źródłoznawcze. Commentationes*, 55, 2017, s. 317–319. Z Tomczakových bibliografií je třeba zmínit ještě dvě: první, opět z pera A. Makowieckého, která má celkem 244 položky a doplňuje jednotliviny i z období před r. 1982. Přichází ve sborníku *Historia i Archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Andrzeja Tomczaka*, Toruń-Warszawa 1992, s. 11–27. Číslo uváděná v textu v závorkách se vztahují k tomuto soupisu. Knize je připojen i soupis magisterských a doktorských prací, které vznikly pod jeho vedením. A posléze tu poslední, definitivní z r. 2011, jejímž autorem je Ireneusz Czarczyński v knize *Dorobek naukowy i dydaktyczny toruńskiego ośrodka archiwistyki*, jenž vyšel pod redakcí Haliny Robotki, Toruń 2011, s. 271–314, která obsahuje na 350 záznamů, i když i ta je neuzavřená.

⁵⁾ Tu mám na mysli zejména reprezentativní sborník *Polska – Francja*, Warszawa 1983, 630 s.

⁶⁾ *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982 v rozsahu 387 stran.

⁷⁾ *Archiwistyka*, Warszawa 1989.

⁸⁾ Walenty Dembiński. Kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584), Toruń 1963, 188 s.

⁹⁾ Kancelaria biskupów wrocławski w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.), Toruń 1964, 291 s.

MEČISLAV BORÁK

(* 31. 1. 1945 – † 15. 3. 2017)

V polovině března 2017 zemřel ve věku 72 let známý historik, muzejní pracovník a vysokoškolský učitel, ale také žurnalista a scenárista profesor PhDr. Mečislav Borák, CSc. Narodil se v Růždce u Vsetína, většinu dětství a mládí však prožil ve Frýdku-Místku, kde maturoval na střední všeobecně vzdělávací škole. Po studiu žurnalistiky na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze se v roce 1969 vrátil na Ostravsko, ale protože se nechtěl jako začínající novinář podílet na nastupující „normalizaci“, nastoupil jako psycholog a sociální pracovník v ostravském družstvu Zlatník. V roce 1972 získal na své *alma mater* doktorát filozofie, od poloviny sedmdesátých let pracoval jako historik ve Slezském muzeu v Opavě a poté ve Slezském ústavu ČSAV (AV ČR) v Opavě, kde na sklonku osmdesátých let získal vědeckou hodnost kandidáta historických věd. Po listopadu 1989 přednášel postupně na Ostravské univerzitě v Ostravě, Slezské univerzitě v Opavě a Univerzitě Palackého v Olomouci, kde se v roce 2001 habilitoval. Od roku 1993 se znovu stal pracovníkem Slezského zemského muzea, roku 2000 začal spolupracovat s Centrem pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války a v roce 2004 nastoupil na Filozoficko-přírodovědeckou fakultu Slezské univerzity v Opavě, kde byl v roce 2009 jmenován profesorem československých a českých dějin, a poté působil v Ústavu středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě.

Bohaté a různorodé aktivity profesora Mečislava Boráka byly podrobně zachyceny u příležitosti jeho životních jubileí, naposledy při jeho sedmdesátinách v článkách Jiřího Friedla (*Profesor Mečislav Borák jubilující*. Slovanský přehled, 101, 2015, č. 1, s. 234–237) a Dušana Janáka (*Životní jubileum profesora Mečislava Boráka*. Soudobé dějiny, 22, 2015, č. 3–4, s. 596–604; *K jubileu profesora Mečislava Boráka*. Slezský sborník, 113, 2015, č. 1, s. 174–188; *A Search for Truth and Justice, Upon the Jubilee of Professor Mečislav Borák*. Central European Papers, 3, 2015, č. 1, s. 8–33), proto připomenu jen ty nejdůležitější. Jeho badatelská i publikační činnost byla zakotvena v oblasti historického Těšínska a českého Slezska, dokázal však tento regionální rozměr úspěšně překročit a propojit s rovinou celostátní i mezinárodní. Zabýval se československými dějinami 20. století, zejména dějinami Slezska, situací polské menšiny v kontextu česko-slovensko-polských vztahů a problematikou okupace a odboje za druhé světové války. Po roce 1989 se stal jednou z nejvýraznějších postav výzkumů politických represí obyvatelstva od konce

třicátých do poloviny padesátých let 20. století v Československu i ve střední a východní Evropě. K jeho stěžejním tématům patřil kupř. katyňský zločin z roku 1940 a jeho oběti původem z českých zemí, především Poláci z Těšínska, nebo tzv. retribuční soudnictví v letech 1945–1948, svébytný tematický okruh představoval výzkum holokaustu a různých forem perzekuce židovského obyvatelstva. Zvláště významná pak byla jeho role při výzkumu politické perzekuce československých občanů v Sovětském svazu v letech 1918–1956. Ke všem těmto tématům se opakovaně vracel, po úvodních, často průkopnických studiích či monografiích, následovaly detailní výzkumy dílčích problémů, které po letech vyústily v nové zpracování dané problematiky, jak ukazují už jeho práce o nacistických zločinech na Těšínsku (*Životická tragédie*. Ostrava-Karviná 1978; *Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku*. Ostrava 1990; *Svědectví ze Živic. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie*. Český Těšín 1999).

Profesor Borák byl autorem dvou desítek odborných knih a více než půldruhé stovky studií a článků. To vyžadovalo intenzivní archivní výzkum, který v devadesátých letech 20. století probíhal především v ústředních i regionálních českých, ale i polských archivech, který byl mj. v letech 1994–1995 podpořen stipendiem Nadace Batoryho. Výsledkem byly desítky materiálových a analytických studií k historii odboje a okupace v českých zemích v letech 1938–1945, ke stíhání zločinů a provinění spáchaných za okupace v tzv. retribučním soudnictví v letech 1945–1948 či k poválečným táborovým systémům, mezi nimiž nacházíme i edice archivních pramenů k polskému záboru Těšínska v říjnu 1938 aj. V této době vznikají i první počítačové databáze stíhaných či perzekvovaných osob, které využil v první české syntéze retribučního soudnictví (*Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v českých zemích a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Ostrava 1998), o kterou se heuristicky i metodicky opírají i současná bádání, i při pozdějších výzkumech židovské problematiky a antisemitismu v retribučním soudnictví (*Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu: židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948: (sborník příspěvků)*. Ed. M. Borák. Praha – Opava 2002; *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy*. Sborník příspěvků. Ed. M. Borák, Praha – Opava 2002). Dlouhodobé výzkumy holokaustu a různých forem perzekuce židovského obyvatelstva, které už v polovině devadesátých let 20. století nabyly mezinárodní rozměr (*Transport do tmy. První deportace evropských Židů*. Úvodní slovo Václav Havel. Ostrava 1994; *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. 2. přeprac. vyd. Ostrava 2009; *The First Deportation of the European Jews: the Transports to Nisko nad Sanem (1939–1940)*. Opava 2010), jej na počátku nového tisíciletí dovedly k problematice restitucí kulturních statků obětí II. světové války, jíž se věnoval do konce života. Bádál nejen v archivech střední a východní Evropy, ale i v Yad Vashem v Jeruzalémě a Wiener Library v Tel Avivu, byl editorem patnácti publikací s touto tematikou (např. *The Lost Heritage of Cultural As-*

sets. *The documentation, identification and repatriation of the cultural assets of WWII victims*, Prague 2005; „The West“ Versus „The East“ or The United Europe? *The different conceptions of provenance research, documentation and identification of looted cultural assets and the possibilities of international cooperation in Europe and worldwide: proceedings of an international academic conference held in Poděbrady on 8-9 October, 2013*. Prague 2014 aj.) a patřil k uznávaným odborníkům v mezinárodním měřítku.

Od sklonku osmdesátých let 20. století věnoval trvalou pozornost katyňskému zločinu z roku 1940. Po vydání prvních prací (*Vraždy v Katyňském lese*. Ostrava 1991; *Symbol Katynia*. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR. Czeski Cieszyn 1991) pokračovalo dvě desetiletí nesmírně náročné vyhledávání, evidence a verifikace obětí původem z českých zemí, především Poláků z Těšínska či se vztahem k němu, v ruských, ukrajinských, polských, českých a německých materiálech. Výsledky shrnula monografie obsahující životopisy téměř 500 osob, zastřelených příslušníky NKVD v Katyni, Charkově, Tveru, v ukrajinské Bykovni a na dalších místech SSSR (*Ofiary Zbrodni Katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*. Opava 2011), v bádání však pokračoval až do konce života.

Na začátku nového tisíciletí se řada výše zmíněných témat propojila při výzkumu politické perzekuce československých občanů v bývalém Sovětském svazu v letech 1918–1956, realizovaných v letech 2001–2014 s podporou tří výzkumných projektů MZV ČR a GA ČR týmem historiků, který vedl. Výsledky úvodního průzkumu ve fondech ústředních ruských archivů, sdružení Memorial a Muzea Andreje Sacharova v Moskvě prezentoval v letech 2002–2003 (např. *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Vydání druhé, upravené. Opava 2003), v dalších letech se cíleně zaměřil na studium nezákonných poprav československých občanů, zejména obětí „velkého teroru“, v českých, ruských a po roce 2005 i ukrajinských archivech a institucích v Kyjevě, Užhorodě, Berehovu a Lvově, později ve Státním archivu Žitomirské oblasti v Žitomiru, Archivu Bezpečnostní služby Ukrajiny (SBU) v Kyjevě a dalších. K hlavním výsledkům těchto výzkumů patří jak elektronická databáze obětí represí, zahrnující dnes na čtyři a půl tisíce osob, tak množství studií a sborníky zachycující postup bádání (zejména *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Část I. Vězni a popravení. Část II. Váleční zajatci a internovaní*. Sborník studií. Ed. Mečislav Borák. Opava 2007), ale především dvě Borákovy zásadní monografie. V první ukázal mechanismy sovětských politických represí a přinesl informace o osudech 121 obětí těchto represí pochovaných v Moskvě (*Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*. Opava 2013), ve druhé se zabýval osudy více než 500 Čechů a česko-slovenských občanů popravených na Ukrajině (*Zatajené popravy. Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině. Z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*. Opava 2014).

Součástí obou knih, ale i dalších prací, je erudovaný rozbor odborné literatury, „martyrologů“ (tj. soupisů obětí) a elektronických databází i archivních pramenů, zvláště vyšetřovacích spisů. Je proto symbolické, že posledním velkým dílem, které

dokončil krátce před svou smrtí, byla dvojjazyčná edice pramenů k represím české menšiny na Ukrajině za „velkého teroru“ v letech 1937–1938, připravovaná společně ukrajinským Archivem SBU a Ústavem pro studium totalitních režimů, pro niž napsal úvodní studii a byl editorem za českou stranu.

Při výčtu rozsáhlých tvůrčích aktivit Mečislava Boráka nelze opomenout jak jeho editorskou, expertní a poradenskou činnost, tak činnost publicistickou a popularizační, zahrnující stovky článků, reportáží, rozhlasových i televizních vystoupení. Zorganizoval řadu historických expedic a výprav, jako scénárista i moderátor připravil půldruhé desítky dokumentárních filmů, z nichž měly mimořádný ohlas filmy *Zločin jménem Katyň* z roku 2007, který získal řadu cen na mezinárodních festivalech a přehlídkách, a o dva roky později film *Zatajené popravky*. Do povědomí širší veřejnosti se zapsal i jako autor dvou desítek výstav a muzejních expozic, na jejichž realizaci se u nás i v Polsku podílel. Za svou odbornou i publicistickou činnost získal více než dvě desítky různých ocenění u nás i našich severních sousedů, z nichž připomeňme alespoň „Zlatý důstojnický kříž Záslužného řádu Polské republiky“, udělený mu v červenci 2001 prezidentem Polské republiky. To poslední, Cenu Rudolfa Medka, in memoriam, však už bohužel museli převzít 8. června loňského roku jeho nejbližší.

V osobě prof. Mečislava Boráka ztrácíme skvělého odborníka a tvůrce, kterého vždy zajímaly především osudy obyčejných, „malých“ lidí, zdánlivě nenávratně ztracených ve „velkých“ dějinách, jejichž životní příběhy dokázal zasadit do kontextu oněch „velkých“ dějin. Odešel vzácný přítel, spolupracovník i učitel, který nikdy neváhal pomoci těm, kdo to potřebovali. Budeme na něj vzpomínat...

■ Dušan Janák

BLAŽENA PRZYBYLOVÁ

(* 7. 3. 1952 – † 31. 10. 2017)

V úterý 31. října 2017 v podvečerních hodinách v Ostravě tragicky zahynula PhDr. Blažena Przybylová, historička a dlouholetá ředitelka Archivu města Ostravy. Zpráva o jejím úmrtí hluboce zasáhla celou archivní obec, v níž měla zesnulá mnoho přátel, kteří si jí vážili nejen pro její kvality profesní, nýbrž i lidské. Byla všeobecně oblíbena díky své vstřícné a přátelské povaze, ochotě přispět nejen dobrou radou, ale pokud to bylo v jejich silách, i skutečnou pomocí.

Blažena Przybylová, dívčím jménem Slabá, se narodila v Ostravě, kde vystudovala Střední všeobecně vzdělávací školu na ulici Dr. Šmerala (dnešní Matiční gymnázium). Poté, co v letech 1970–1975 absolvovala obor archivnictví na Filozofické

fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita), nastoupila po dvouleté praxi v Okresním archivu Blansko do Podnikového archivu Železáren a drátoven Bohumín, a tam působila dalších sedmáct let. Během každodenní archivní práce a dohledu na vedení spisové služby v prostředí velkého podniku nezanedbávala ani svůj odborný růst. V roce 1982 na brněnské univerzitě úspěšně obhájila rigorózní práci a získala doktorát filozofie, formou řady drobnějších článků i větších studií se v pozdějších letech věnovala historii bohumínských železáren.

V Bohumíně se usadila natrvalo a založila rodinu. Přesto však nikdy nezapomněla na své rodné město, a jakmile se jí naskytla možnost, přijala v roce 1993 místo archivářky v Archivu města Ostravy. Když se o dva roky později stala také jeho ředitelkou, jejím prvním a nejdůležitějším úkolem, kterého se zdárně zhostila, bylo organizačně zajistit dokončení přístavby archivního depozitáře a následně i rekonstrukce historické archivní budovy. Celý komplex byl slavnostně předán veřejnosti v roce 1997; Archiv města Ostravy v něm po dlouhých desítkách získal konečně důstojné sídlo, jeho archiválie pak bezpečně a nárokům moderní doby odpovídající uložení v klimatizovaném depotu.

Rok 1997 se stal pro archiv v mnoha ohledech rokem přelomovým; jako ředitelka začala Blažena Przybylová klást kromě pořádacích prací mnohem větší důraz na prezentaci archivu široké veřejnosti; snažila se mimo jiné vyvrátit zažitou představu, že archiv je jen zaprášeným skladištěm starého papíru. Byla pevně přesvědčena o tom, že instituce tohoto druhu nesmí zůstat „tajemným“ místem, o němž nemá běžný člověk žádné povědomí. Začít se mělo hned u dětí školou povinných; jejím ideálem bylo, aby každý žák ostravských základních škol alespoň jednou v životě archiv navštívil. Proto byly každoročně realizovány téměř dvě desítky exkurzí pro různé typy škol, jak základních, tak i středních. Založila tradici archivních výstav, pořádaných každoročně v září ve vestibulu Nové radnice v Ostravě. Navázala také spolupráci s měsíčníkem *Ostravská radnice*, v němž publikují archiváři své příspěvky k historii města již dvacet let. Archiv se v následujících letech mnohokrát účastnil různých akcí v rámci Dne otevřených dveří na ostravské radnici při příležitosti státního svátku 28. října. Blažena Przybylová samozřejmě neoslyšela ani výzvu k zapojení se do prvního ročníku oslav Mezinárodního dne archivů v ČR, který připadl na rok 2009; od tohoto data realizuje archiv úspěšné akce k tomuto svátku již pravidelně rok co rok. Další akcí, určenou veřejnosti, se stal cyklus přednášek pro seniory *Moje Ostrava – moje historie*, uspořádaný spolu s Ostravským muzeem poprvé v roce 2013 v rámci Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí, který je součástí Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity, vyhlášeného Evropským parlamentem a Radou EU na návrh Evropské komise v roce 2012. Ředitelka archivu nejenže zaštiťovala konání těchto přednášek organizačně, ale každým rokem se na nich sama aktivně podílela.

Významně rovněž rozšířila publikační činnost archivu. Právě z iniciativy Blaženy Przybylové bylo v roce 1997 poprvé v knižní podobě vydáno *Ostravské kalendárium*, chronologický přehled, shrnující nejdůležitější události uplynulého roku ve

městě. Od této doby vychází kalendárium každoročně.

Nelze se nezmínit také o sborníku *Ostrava*, jehož tradici založil již v roce 1963 tehdejší ředitel archivu PhDr. Karel Jiřík. Blažena Przybylová se stala předsedkyní redakční rady počínaje jeho 18. svazkem, a to rovněž v roce 1997, rok poté převzala funkci výkonné redaktorky. Nejenže udržela, nýbrž i výrazně pozvedla kvalitu tohoto periodika, v němž své příspěvky publikovaly a dodnes publikují nejvýznamnější vědecké osobnosti regionu; dbala vždy také na to, aby na stránkách sborníku měli možnost prezentovat výsledky svého vědeckého bádání i „domácí“, tedy ostravští archiváři.

Bezesporu velkých úspěchů dosáhl Archiv města Ostravy v letech

1997–2017 na poli digitalizace. Blažena Przybylová dokázala správně ocenit perspektivy tohoto procesu, který byl počátkem druhé poloviny devadesátých let 20. století ještě „v plenkách“, a mezi jehož přednosti patří zajištění ochrany archiválií před poškozením či odcizením. Elektronické zpracování zároveň umožňuje zmnohonásobit dostupnost požadovaných dokumentů badatelům z pohodlí domova. Usilovala proto dlouhodobě nejen o dostatečné vybavení archivu technikou, nýbrž i o zajištění financí, potřebných k digitalizaci větších objemů archiválií u externích firem. Bezesporu velkým úspěchem bylo získání prostředků z integrovaného operačního programu v rámci projektu *Digitalizace Archivu města Ostravy*; v letech 2012–2013 mohlo být díky tomu zdigitalizováno více než 6 000 úředních knih (zápisů ze zasedání obecních rad a obecních výborů, obecních a školních kronik, domovských matrik aj.) o celkovém objemu 1 600 000 stran. Na základě zkušeností z této velké akce iniciovala pak ředitelka zpracování digitalizační strategie na léta 2015–2025. Díky dlouhodobé podpoře digitalizace se Archiv města Ostravy dostal v této oblasti na přední pozice mezi veřejnými archivy v ČR.

Nehledě na množství časově náročných povinností, souvisejících s výkonem ředitelské funkce i funkce výkonné redaktorky sborníku a kalendária, našla si Blažena Przybylová čas i na ryze archivní práci, jakou je pořádání archiválií, ale také na činnost badatelskou a vědeckou; stala se sama autorkou nebo spoluautorkou řady publikací (mj. *Muži s mocí. Portréty starostů Moravské Ostravy 1861–1918*, *Českoslovenští legionáři, rodáci a občané Ostravy*, *Z vrozené dobrotivosti – privilegium Karla IV. pro Ostravu*). Bezesporu nejvýznamnější však byly zcela nové dějiny

města Ostravy, které vydalo v roce 2013 nakladatelství Lidové noviny pod názvem *Ostrava. Historie – kultura – lidé*, na nichž se podílela nejen autorsky (v kapitolách věnovaných létům 1618–1763 a 1938–1945), ale zaštiťovala jejich přípravu také jako vedoucí autorského kolektivu. Kromě toho byla dlouholetou přispěvatelkou *Biografického slovníku Slezska a severní Moravy*, celou řadu drobnějších příspěvků, věnovaných osudům zdejší židovské komunity a také dějinám finančních ústavů na území města zveřejnila v časopisech *Vlastivědné listy*, *Těšínsko*, v *Archivním časopise*, ve sborníku prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity *Historica*, ale také ve sbornících z odborných konferencí, především *Židé a Morava* v Kroměříži.

Z množství dalších aktivit nutno alespoň zmínit členství v redakční radě *Vlastivědných listů*, v redakčním kruhu *Archivního časopisu*, v komisích Rady města Ostravy (muzejní a letopisecké, názvoslovné a heraldické), působení ve výboru pro udělování čestného občanství a cen města, v Památkové radě Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ostravě. Blažena Przybylová jako archivářka tělem i duší byla samozřejmě také dlouholetou aktivní členkou České archivní společnosti a v letech 2002–2008 zastávala funkci místopředsyně výboru této profesní organizace.

Velkou váhu přikládala i výchově mladých historiků a archivářů; sama řadu let archivnictví na Ostravské univerzitě vyučovala a studentům, kteří přicházeli do Archivu města Ostravy absolvovat odbornou praxi, věnovala – vzhledem ke značnému množství svých dalších povinností – snad až nadstandardní pozornost. Nepatřila nikdy k těm, kteří studentskou praxi řeší ukládáním jednoduchých manuálních úkolů typu stěhování kartonů z jednoho depozitáře do druhého. Snažila se vždy, aby přínos těchto praxí byl oboustranný, tedy aby studenti dokázali odvést kus užitečné práce, ale zároveň si přitom odnesli maximum nových poznatků o chodu a fungování archivu i o významu a obsahu konkrétních archivních fondů, s nimiž přišli do styku.

Oceněním všech těchto dlouhodobých aktivit se stala medaile Za zásluhy o české archivnictví, která byla Blaženě Przybylové udělena ministrem vnitra v roce 2012 při příležitosti jejích šedesátých narozenin.

V roce 2017 si město Ostrava připomínalo 750. výročí od první písemné zmínky, která se nalézá v listině olomouckého biskupa Bruna z roku 1267. Archivu města Ostravy v této souvislosti připadla samozřejmě velmi důležitá role a jeho ředitelce nejen místo v organizačním výboru oslav, ale také značné množství povinností, souvisejících s pořádáním nejrůznějších doprovodných akcí. Sama připravila cyklus reportáží s historickou tematikou pro regionální televizi, iniciovala realizaci velké putovní výstavy, věnované dějinám 23 ostravských městských obvodů a v neuvěřitelně krátkém čase při skutečně obrovském pracovním nasazení dokázala jako redaktorka připravit k vydání hned dvě objemné publikace – *Ostrava. Počátky a vývoj středověkého města* a *Ostrava v datech* – přičemž na druhé se podílela také autorsky. Poslední publikaci, dedikovanou 750. výročí města, měl být 31. svazek sborníku *Ostrava*, jehož přípravu dokázala redakčně zajistit prakticky až do po-

slední fáze. Jeho slavnostní prezentace, která se konala 30. listopadu 2017, se však již nedočkala.

V úterý 7. listopadu 2017 se s Blaženou Przybylovou v kostele Panny Marie Královny v Mariánských Horách rozloučil početný zástup smutečních hostů v čele s primátorem města Ostravy Tomášem Macurou. Dlužno dodat, že mnohým z nás bude chybět nejen jako agilní a schopná organizátorka, dobrá archivářka, ale také jako milá a laskavá kolegyně.

■ Jozef Šerka

ŽIL A PRACOVAL MEZI NÁMI (NEDOŽITÉ 60. NAROZENINY JANA OLEJNÍKA)

Dne 8. prosince 2017 jsme si připomněli nedožití 60. narozeniny Mgr. Jana Olejníka, dlouholetého archiváře, později ředitele Státního okresního archivu ve Strakonících, absolventa Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, ale také člověka s výrazným literárním a výtvarným talentem, a především člověka, který byl všestrannou a vzácnou osobností.

Do strakonického archivu nastoupil v roce 1977 jako absolvent gymnázia. Vybral si povolání, pro které měl nadání a které bylo zároveň i jeho koníčkem. Aby uspokojil svoji touhu po poznání, začal dálkově studovat Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kterou v roce 1984 zdárně dokončil. Již o tři roky později byl jmenován do funkce ředitele. Nebyla to léta jednoduchá. Archiv zrovna čerstvě přesídlil na zámeček Střela nedaleko Strakonice, kde podmínky pro uložení archiválií nebyly ideální. Po stěhování archivu, které proběhlo pouze s využitím sil okresních archivářů a dvou řidičů, přidělených z ONV, bylo nutné věnovat se další fyzicky namáhavé práci. Řada materiálů byla uložena v několika depozitářích nacházejících se mimo město Strakonice, které bylo nutné ještě přemístit. Další tlak na něj byl vyvíjen ze strany tehdejšího vedení ONV, které požadovalo jeho vstup do KSČ. Přes veškeré hrozby se mu však podařilo tento tlak přestát a vytrvat do roku 1989, kdy došlo ke změně politického režimu. Ale i nový systém přinesl svá úskalí. Zámek byl vrácen v restituci, a tak bylo zapotřebí zajistit nové místo pro uložení archiválií. To se podařilo v létě roku 1997, kdy byla slavnostně otevřena nová budova Státního okresního archivu ve Strakonících.

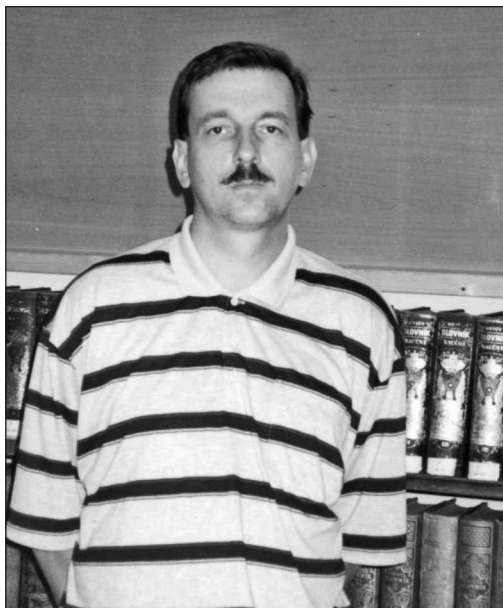
Ač převážná část jeho badatelských a publikačních aktivit směřuje k městu Blatná a přílehlému regionu, jeho dětství je kupodivu spojeno s podtatranskou vesničkou Važec, kde téměř celý svůj tvůrčí život strávil jeho dědeček, akademický malíř Jan Hála. Z tohoto kraje pochází také jeho otec, známý slovenský etnograf, PhDr. Ján Olejník. Svůj pozitivní vztah ke Slovensku, a především k Važci a jeho obyvatelům, si Jan Olejník uchoval po celý svůj život. Po návratu do Čech bydlel s ma-

minkou v Blatné, která byla rodištěm jeho předků a úplně ho očarovala. Stala se pro něj milovaným domovem. Sem se soustřeďoval i směr jeho zájmů. Aktivně působil v různých organizacích a spolcích nebo s nimi úzce spolupracoval. Byl zde oblíbenou a uznávanou osobností.

Jeho bibliografické práce čítají řadu publikací, článků a historických studií, z nichž některé mají monografický charakter a jsou věnovány z velké části právě tomuto městu a přilehlému regionu. V posledních letech svého života se věnoval pracím převážně z novějších dějin Blatenska, můžeme uvést např. zdařilou publikaci *První světová válka a vyhlášení samostatnosti v Blatné r.*

1918 nebo studii *Karel Strakatý*, věnovanou prvním pěvci naší hymny. Neopomíjel však ani starší dějiny regionu, o čemž svědčí četné příspěvky do Blatenských listů, v kterých působil jako člen redakční rady. Jeho činnost se ale samozřejmě nemezovala jen na oblast Blatenska. Pozornost věnoval i historii Vodňanska, Strakonicka a Volyňska, jak dokládá řada statí publikovaných například ve *Výběru, časopisu pro historii a vlastivědu jižních Čech*, kde byl též členem redakce. Není možné opomenout ani jeho rozhled mimo oblast profesní. Jeho zájem se kromě historie ubíral také směrem výtvarným. Bylo obdivuhodné, s jakou lehkostí a obratností dokázal vyjádřit své myšlenky ať v literárním či ve výtvarném projevu. Stal se ilustrátorem řady publikací a jeho obrázky dokázaly potěšit a zahřát u srdce snad každého.

Já jsem ho ale obdivovala především pro jeho přístup k lidem, který byl naprosto nezištný. V jeho žebříčku hodnot stála na prvním místě vždy rodina, ale nikdy neodmítl radu nebo pomoc ani naprosto cizímu člověku. Vždy si našel čas na přátelské popovídání a snažil se být maximálně nápomocný. Miloval lidi a oni milovali jeho. Samozřejmě, že jako každý člověk měl i své nedostatky. Ale to, co v něm bylo dobré, je vždy dalece zastíněno. I po letech nám chybí jeho milé a upřímné slovo, které bylo pro všechny pohlazením po duši. Tento jemný a laskavý člověk si získal srdce všech, kteří ho znali.

■ Jana Lískovcová

Jiří Petráš – Libor Svoboda (eds.), *Předjaří. Československo 1963–1967*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů a Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2016, 408 s. ISBN 978-80-87912-45-4 (ÚSTR), ISBN 978-80-87311-74-5 (JČM).

Obsáhlá kolektivní monografie vychází z příspěvků prezentovaných na třetí mezinárodní konferenci, konané v Českých Budějovicích ve spolupráci Ústavu pro studium totalitních režimů, Jihočeského muzea a Státního oblastního archivu v Třeboni v budově jeho organizační složky Státního okresního archivu České Budějovice. Tentokrát pouze brožovaný sborník obsahuje 34 příspěvků přednesených zde ve dnech 20.–21. května 2015. Kvůli rozmanitosti témat a velkému množství přednášejících byla konference rozdělena na několik bloků. Obdobným způsobem do čtyř oddílů (**Kultura; Regiony, společnost, církve; Průmysl; Politika a mezinárodní vztahy**) byly seskupeny i články v publikaci. Příspěvky jsou doplněny podrobným poznámkovým aparátem, sporadicky se objevují dobové fotografie či kopie archiválií, některé údaje jsou pro přehlednost uvedeny v tabulkách. Závěrečná část sborníku obsahuje podle příjmení autorů abecedně seřazená anglická resumé otištěných studií s klíčovými slovy, přehledně sestavený seznam použitých pramenů, respektive využitých archivních fondů a literatury, dále seznam zkratk, soupis členů autorského kolektivu, společný jmenný rejstřík pro hlavní text a poznámky. Redakce se stejně jako ve dvou předchozích sbornících z českobudějovické konference ujali Jiří Petráš z Jihočeského muzea v Českých Budějovicích a Libor Svoboda z Ústavu pro studium totalitních režimů.

Po výstižném zhodnocení období „zlatých šedesátých“ oběma editory v úvodu sborníku byl do bloku **Kultura** jako první zařazen příspěvek Dagmar Blümlové, *Úsměvy a úšklebky „šedesátek“ v jejich satíře*, který porovnával bojovnou úlohu satiry v předcházejícím období s jejím vývojem v letech 1963–1967, kdy se stala hlavně glosátorem společenského a kulturního dění. Autorka vycházela z tehdejších Lidových novin, Mladého světa a dalších periodik i nevydané sbírky Aloyse Skoumala. Vážnějším tématem se zabýval Lukáš Kopecký, který v článku *Vězeňská a soudní anabáze spisovatele Jana Beneše*, na základě dochovaného literárního svědectví jeho věznění, rozebral osud odvážného spisovatele figurujícího v procesu s Pavlem Tigridem a Karlem Zámečником. Příspěvek Marka Krejčího *Umění zrychleného času? Na okraj výtvarného umění v období 1963–1967* představil šedesátá léta jako dobu experimentů a touhy umělců po svobodě. Při setkáních s uměním ze Západu dochází ke konfrontaci domácích umělců a jejich snaze prosadit se za hranicemi v době, kdy jejich kontakty byly ostře sledovány Státní bezpečností. V článku *Národní galerie v Praze 1963–1967. V sevření komunismu, či na prahu Evropy?* se Tomáš Sekyrka pokusil zachytit vývoj a činnost této 220 let existující instituce v období šedesátých let 20. století. Zásadou výjimečných osobností jejich tehdejších zaměstnanců se dařilo prolamovat kulturní izolaci padesátých let. O struktuře *Revue Dějiny a současnost v roce 1965*, kdy prošla zásadními personálními proměnami, pojednala Jitka Rauchová. Kvůli ideologickému pochybení byl odvolán vedoucí redaktor Zdeněk Šíkl a nahrazen Zdeňkem Šumberou, za něhož se změnila publikovaná témata i grafická úroveň periodika. Na téma

hudby se v příspěvku *Trhliny v oponě. Fenomény rocku v Československu 60. let* zaměřil Petr Bartušek, který se věnoval vlivu hudby na společnost a politiku v době rozmachu rock'n'rollu a beatu. Všimá si toho, že mnohým umělcům se dařilo nacházet mezery v systému ideové kontroly, čímž narůstaly konflikty zástupců kulturní sféry se stranickým vedením. Docházelo ke změnám populární i masové kultury. Zásadní roli sehrálo divadlo Semafor Suchého a Šlitra i osobnost Mikiho Volka. Rozebrána byla také pozice kritiků. Na základě reprezentativních písní interpretů šedesátých let přiblížil Jan Blüml, ve svém příspěvku *Hudební a kulturní analýza české pop music v letech 1963–1967*, charakter české kultury, která byla směsicí nejrůznějších žánrů. Moderní česká pop music se zformovala v polovině šedesátých let v divadlech malých forem. Písně se hrály ve speciálních pořadech rozhlasu i televize, byly rozebírány v časopisu *Mladý svět*, soutěžily v anketě *Zlatý slavík* i přehlídce *Bratislavská lyra*. *Tematika holocaustu v československé filmové a televizní tvorbě v letech 1963–1967* autora Petra Bednaříka je analyzována na příkladu sedmi děl, která vzbudila velký ohlas v Československu i zahraničí. Příkladem budiž *Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou* nebo *Dita Saxová* zfilmované podle knižní předlohy Arnošta Lustiga. Petr Kopal si v článku *Československý historický film v letech 1963–1967* všimá toho, že již v tomto období byly jako historické vnímány i filmy o druhé světové válce. Po nástupu nové vlny po roce 1963 došlo sice k odvratu od historických témat, i přesto však vznikly pozoruhodné filmy jako *Ostře sledované vlaky* režiséra Jiřího Menzela nebo *Vláčilova Markéta Lazarová*. *Rozhlasový večerníček versus socialistický kalendář* Lenky Trubačové popisuje vznik a počátky tzv. Hajaji – krátké pohádky vysílané každý den v hlavním vysílacím čase a spojené s nezaměnitelným hlasem herce Vlastimila Brodského. Zabývá se zejména reflexí významných dnů ze socialistické-

ho kalendária (např. 25. února, 1. května, 7. listopadu) v textech vysílaných pohádek na jednotlivá výročí. Zařazení tematicky laděných pohádek do programu bylo přijímanou daní za svobodu ve výběru pohádek v průběhu roku. Příspěvek Jiřího Jindry *Československá akademie věd v letech 1963–1967* navázal na jeho studie zveřejněné v předchozích sbornících. Opět se zabýval činností prezidia a vědeckých kolegií akademie, valnými shromážděními, vztahem ČSAV a KSČ, oceněními členů a pracovníků a rozvojem v tomto období. Přílohu tvoří přehledné tabulky s konkrétními údaji.

V oddílu **Regiony, společnost, církve** československý archivář Jiří Cukr v článku *Reflexe světových událostí let 1963–1967 v obecních kronikách Českobudějovicka* rozebírá kvantitu a různorodá témata informací ze světa zachycenou kronikáři v 38 excerpovaných kronikách. Jednalo se o události z politické scény, válečných konfliktů, živelných katastrof, dobývání vesmíru, udělování Nobelových cen a mnoha dalších. Nejvíce záznamů o mezinárodních událostech zaznamenali kronikáři v *Trhových Svinech*. V příspěvku *Piano v kašně. Mělnické vinobraní v roce 1967 – karneval, svátek bláznů, demonstrace nebo jen výtržnost* rozebral mělnický archivář Dalibor Státník události jedné zářijové noci, během níž se mladí lidé pod rouškou anonymity a posilnění vínem dopustili několika výtržností, které je přivedli až před soud. Vnímání plynutí času ve vývoji komunistické společnosti členy OV KSČ Kladno se věnovali Josef Kadeřábek a Zuzana Skořepová ve studii *Jak na Kladně (ne)pukaly ledy. Reakční minulost kapitalismu a světlé zítřky komunismu v lokálním diskurzu kladenského stranického a podnikového aparátu 1960–1963*. Charakteristiku období poloviny šedesátých let a podrobný popis příprav, rozbor, provedení a zhodnocení čtvrté amnestie prezidenta Antonína Novotného vyhlášené v den 20. výročí osvobození ve své studii *Amnestie 1965 a „zlatá šedesátá léta“* provedl Ja-

roslav Rokoský. O naději vkládané komunistickými ideology do nové nastupující generace socialistické společnosti vychované v poválečném období, která nebyla zatížena buržoazními myšlenkami, se rozepsal Jaromír Mrňka v článku *Mládež nová, mládež Gottwaldova? Období poloviny šedesátých let a obrodný proces v Československu jako generační zlom*. V příspěvku nazvaném „Pořadí, v jakém se hodlají upálit, má určit los. Vietnamská inspirace Jana Palacha“ se Petr Blažek věnuje případům sebeupálení budhistických mnichů, které ve svém hrůzném činu následoval student Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, aby vyburcoval veřejnost z rezignace po srpnové okupaci vojsky Varšavské smlouvy. Inspiraci z Vietnamu dokládaly i již nedochované novinové výstřižky, které si Palach shromažďoval. Formulace uvedená v jeho dopise, že si vylosoval jednotku, nápadně připomíná text článku z Rudého práva o tom, že pořadí upalovaných má určit los. Z verzí vydaných v Rudém právu vychází zajímavý rozbor Jana Kalouse, *Nezapomenutelné novoroční projevy „nejkrásnějšího“ prezidenta Antonína Zápotockého*, který jich přednesl jedenáct. Prolínaly se v nich informace z politiky, ideologické fráze i naprosto nevhodná sdělení dokazující neschopnost projevu hlavy státu. Zvláštního postavení představitele církve v socialistickém Československu si ve svém příspěvku *Účast Františka Tomáška na II. vatikánském koncilu – z administrátora farnosti administrátorem pražské arcidiecéze* všimla Jitka Jonová. Jediným katolíkem z Čech, který od vládnoucí komunistické strany dostal povolení zúčastnit se svolaného koncilu, byl biskup Tomášek, působící t. č. jako pouhý administrátor farnosti. V Římě, aby stát zakryl skutečný vztah státu a církve, mohl vystupovat jako biskup, doma nikoliv. Po odchodu arcibiskupa Berana do exilu byl jmenován administrátorem pražské arcidiecéze, kde nakonec působil 26 let. Veronika Halamová se zabývala *Reflexí závěrů II. vatikánského koncilu v myšlení*

československé katolické teologie v textech a kázáních jejich představitelů v období po ukončení koncilu do roku 1967. Ve slovenštině otištěný příspěvek Ivana A. Petranského *Jehovovi svedkovia a štátna moc v Československu 1963–1967* rezebral postupy státu vůči tehdy nepovolené náboženské sektě, realizované Státní bezpečností a vývojovým proměnám mezi jejími členy.

Změnám v řízení ekonomiky v době krize plánovaného hospodářství se věnoval Drahomír Jančík v článku *Mocenské centrum, direktivní plánování a hospodářská realita před nástupem Pražského jara*, který byl zařazen do oddílu **Průmysl**. Miroslav Londák z Historického ústavu Slovenské akademie věd nastínil mnohé *Problémy slovenskej ekonomiky v predjari* a způsoby jejich řešení ve snaze vyrovnání se Slovenska s Českými zeměmi.

Podle Jiřího Topinky byla na počátku šedesátých let 20. století přehodnocena orientace Československa na neefektivní těžký průmysl a provedena mj. *Likvidace neefektivních provozů v těžkém průmyslu na příkladu Berounska*, kde došlo k ukončení těžby železné rudy a změně ve struktuře tamního průmyslu. O historii vývoje a výroby několika typů lokomotiv vyráběných pouze v Závodech Vladimíra Iljiče Lenina v Plzni pojednal Jiří Chmelenský v příspěvku s názvem *Ve znamení vývoje a výroby střídavých elektrických lokomotiv ZVIL Plzeň v letech 1964–1967*.

V oddílu **Politika a mezinárodní vztahy** psal o kurzech týkajících se reformy bezpečnostní práce na ministerstvu vnitra Milan Bárta v článku „*Pouze jako materiál k přemýšlení... aneb Pokus o vědecké řízení bezpečnostní práce 1966–1968*“. Obsahem periodika vydávaného Ústředním výborem KSČ v roce 20. výročí osvobození se zabýval Bohumil Jiroušek ve studii *Moderní dějiny a časopis Nová mysl v roce 1965*, kde si všímá reflexe historického tématu druhé světové války na stránkách po Rudém právu nejdůležitější tiskoviny sledovaného období. Kamil

Nedvědícký podrobně popsal právní souvislosti politického procesu z roku 1967 týkající se spisovatelů Jana Beneše, Karla Zámečnicka a představitele československého exilu Pavla Tigrida v článku *Případ „Pavel Tigríd a spol.“ Stalinský proces v éře vrcholné destalinizace*. Společný příspěvek Jiřího Kohoutka a Jana Slavička *Československo totalitární či autoritativní? Příspěvek k poznání povahy režimu ČSR v letech 1963–1967* rozebírá charakteristické rysy totalitárního režimu vycházející z několika vědeckých teorií a dochází k poznání, že v Československu se v této době jednalo sice o slábnoucí, avšak stále totalitární režim. Charakteristikou *československé společnosti mezi XII. a XIII. sjezdem KSC* se zabýval Jiří Pernes. Sjezd KSC hledal v červnu 1966 pod vlivem posledního XXII. sjezdu KSSS východiska z ekonomické krize právě v období, kdy se mezi funkcionáře KSC dostávali mladší a vzdělanější lidé, s nimiž přicházely liberalizační tendence, které však byly odmítány prezidentem Novotným a tajemníkem ÚV KSC Hendrychem. Podrobný rozbor fungování veřejné správy na úrovni národních výborů jako orgánů dominující státní správy a minimalizované samosprávy zejména po přijetí zákona č. 65/1960 Sb. a přípravě nového zákona přinesl Jan Dobeš v článku *Zákon o národních výborech z roku 1967. Pokus o obnovu samosprávy?* Ve stati *Predjarie (1963–1967) pokus o znovuzrodenie slovenskej politiky* Stanislava Sikory se uvádí, že do roku 1962 všechny snahy o zformování slovenské politiky ztroskotaly na kauze buržoazních nacionalistů v KSS. Ke změnám došlo až po rehabilitaci a po nástupu Alexandra Dubčeka na místo 1. tajemníka ÚV KSS v roce 1963. Spory Dubčeka a prezidenta Novotného vyvrcholily na jaře roku 1968. O demokratizačních snahách v politice na regionální úrovni pojednal Jakub Pernes v článku *Utváření reformního křídla jihomoravského KV KSC před rokem 1968*, který se významným způsobem podílel na řešení hospodářských problémů. Jedním ze způsobů ochra-

ny státních hranic se zabýval Pavel Vaněk v příspěvku *Rok 1964 a hraniční pásmo*. Tehdy byl vydán nový rozkaz ministra vnitra, který zohlednil zkušenosti získané od roku 1951, kdy vzniklo hraniční a zakázané pásmo s různými režimy pohybu osob.

Kolektivní monografie stejně jako konference, z jejichž příspěvků vyšla, se ze všech možných úhlů podle zájmů autorů věnuje situaci v Československu v letech 1963–1967 a navazuje na úspěšnou tradici dvou předchozích sborníků.

■ Irena Krčilová

Jaroslav Miller – Jana Burešová – Miloš Trapl, Český exil v Austrálii (1948–1989). Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 276 s.

Nová kniha tří historiků Jaroslava Millera, Jany Burešové a Miloše Trapla se věnuje osudům českého (a okrajově i slovenského) exilu v nejbližším světovém kontinentu, Austrálii. Jde o téma, které se dočkalo až nyní komplexního zpracování. Již v devadesátých letech 20. století začínaly vznikat dílčí studie, mapující osudy jednotlivců, nebo se zaměřovaly na český exil v konkrétní části Austrálie. Všichni tři autoři působí na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a již v minulosti se tématem exilu každý z nich zabýval. Například Jaroslav Miller vydal v roce 2014 knihu *Zapadlí vlastenci: Český exil v Západní Austrálii (1948–1989)*. Nutné je zmínit fakt, že na zmiňované katedře funguje od roku 1993 Centrum pro československá exilová studia, které má k dispozici rozsáhlý archiv a věnuje se publikační činnosti.

Archivní materiál uložený v olomouckém Centru pro československá exilová studia byl jedním ze zdrojů při psaní práce o českém exilu v Austrálii. Škála pramenů je velice široká od Národního archivu v Praze, Archivu bezpeč-

nostních složek nebo Památník národního písemnictví. Pochopitelně nešlo zcela pominout místní – austrálské – prameny. I s těmi je v textu pracováno a jde především o denní tisk austrálský, či český (a slovenský) exilový. Z austrálských archivních fondů je pracováno s těmi, které mapují činnost Sokola v Sydney a Melbourne a také spolku Beseda. Vzdálenost Austrálie od České republiky tak v tomto směru nijak neusnadnila badatelům situaci. Možný detailní výzkum by byl velice nákladný a protáhnul by se na několik let.

Kniha přináší hned v úvodu několik informací, které zcela určitě nepatří mezi všeobecně známé. Austrálie patřila mezi země, která po druhé světové válce přijala vůbec nejvíc uprchlíků, mnohem více než tradiční azylové země Velká Británie, USA, či Kanada. Šlo o imigrační vlnu podpořenou austrálskou vládou a v letech 1945–1973 přišlo do země tři a půl milionu uprchlíků, což tvořilo polovinu populace předválečné Austrálie. Češi a Slováci, kteří se rozhodli pro příchod do této země, o ní v drtivé většině případů nic nevěděli, jejich znalost angličtiny byla malá. Celkem jich do země protinožců odešlo 12 000. Nově příchozí musel v utečenec-kém táboře podepsat kontrakt, kde se zavazoval k tomu, že dva roky bude pracovat na pozici, která mu bude přidělena. Muži, bez ohledu na vzdělání, káceli stromy v pralesích na Tasmánii, stavěli železnice nebo těžili nerosty. Tato podmínka byla i důvodem, proč si řada uprchlíků pobyt v Austrálii rozmyslela a přesídlila například do USA.

Značná část knihy se věnuje struktuře a politické orientaci českého i slovenského exilu, činnosti různých spolků a organizací. Na rozdíl od USA v Austrálii neexistovala tradice krajan-ských spolků, až na malou skupinu Čechů, kteří do Austrálie přišli ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Ti však nenacházeli s poúnorovými a posrpnovými emigranty společnou řeč, protože jejich smýšlení bylo prokomunistické.

(Tento fakt využívala československá rozvědka k infiltraci politického exilu v Austrálii).

Odlehlost Austrálie se projevila i ve vlivu, který měla exilová politická reprezentace v Radě svobodného Československa i jinde. Členské základny největších spolků čítaly maximálně několik set členů, kteří byli rozesteti na obrovském území. Jejich reálné fungování tak mělo své limity. Na druhé straně kniha ve své poslední kapitole ukazuje, že český exil za sebou zanechal ohromující kulturní dědictví. Vycházela celá řada periodik, pořádaly se hudební, rozhlasové i literární pořady a vystoupení.

Kniha je velmi cenným a přínosným příspěvkem k poznání dosud nepopsané kapitoly. Nečiní si nárok na to být úplným a vyčerpávajícím elaborátem. Již teď je jisté, že bude inspiračním východiskem pro mnoho badatelů, kteří se v současnosti problematice austrálského exilu věnují (zde připomeňme například studie Martina Nekoly nebo Pavla Kreisgera).

■ Martin Dolejský

Blanka Jedličková, *Ženy na rozcestí. Divadlo a ženy okolo něj 1939–1945*. Praha, Academia 2016, 248 s.

Jako třetí svazek edice 1938–1953 nakladatelství Academia vydalo v roce 2016 knihu Blanky Jedličkové (nar. 1987) *Ženy na rozcestí. Divadlo a ženy okolo něj 1939–1945*. Jedná se o druhé a doplněné vydání. To první z roku 2015 vyšlo v edici *Studentské práce*, a bylo oceněno prvním místem ve studentské soutěži nakladatelství Academia. V roce 2016 autorka převzala ocenění Magnesia Litera – DILIA Litera pro objev. Autorka vystudovala obor Kulturní dějiny na Univerzitě Pardubice a nadále zde působí jako doktorandka. Působí také jako odborná pracovnice oddělení dějin 20. století v Historickém ústavu akademie věd ČR.

Tématem práce je, jak už název napovídá, období okupace a Protektorátu Čechy a Morava. Autorka hned v úvodu předesílá, že se na zkoumané období snažila podívat z trochu jiného pohledu, než jak je zvykem. Tedy ne skrze politické dějiny, ale přes dějiny každodennosti a společnosti. Postupovala tak, že si vybrala několik žen a jejich osudy, jednání a postavení komparativní metodou zkoumala. Kniha se nezabývá divadelními dějinami, jak by se mohlo zdát. Divadlo slouží autorce pouze jako prostředník k nalezení zajímavých ženských osudů.

Kniha je rozdělena do šesti kapitol. V první autorka seznamuje čtenáře s tématem a metodou výzkumu. Pohled na ženu skrze protektorátní každodennost je tématem kapitoly druhé. Po stručném nastínění postavení žen v meziválečném Československu a v době druhé republiky se snaží popsat postavení žen ve válečné realitě. Třetí kapitolu autorka věnovala pojmům kolaborace, odboj, odpor, rezistence a většinová společnost. Snaží se o nové uchopení a vymezení těchto pojmů. Další kapitola je věnována literatuře, tisku, rozhlasu, filmu a pochopitelně divadlu. Tedy médiím, která měla ve válečném období značný vliv a ohlas. Tyto čtyři kapitoly, které zaujímají téměř polovinu knihy, jsou východiskem ke kapitole páté, která rozebírá for-

mou medailonků jednotlivé osudy žen spjatých více či méně s divadelním prostředím. Vybrány jsou ženy Milada Marešová, Anna Letenská, Jana Šedová Popperová, Nina Jirsíková, Anna Sedláčková, Marcela Sedláčková, Zdena Kavková-Innemannová. Výběr je pestrý. Jde o ženy různých sociálních vrstev i politických názorů od obětí nacismu (Anna Letenská) po odsouzenou kolaborantku (Zdena Kavková-Innemannová). Závěrečná kapitola je závěr, kde autorka shrnuje své poznatky, následuje seznam pramenů a literatury, seznam vyobrazení a rejstřík. Součástí knihy jsou i fotografie zmíněných žen.

Kniha je zajímavá hned z několika důvodů. Tím prvním je ten, že stojí na pomezí několika oborů a konceptů pojmání dějin – gender studie, kulturní a sociální dějiny a částečně i dějiny politické. Autorka si dokázala udržet odstup a její práce se nestala dějinami divadla, ani pouhými medailonky zajímavých žen. Za použití mnoho případových studií nám podává obraz ženy v období okupace. Jejich osudy jsou zasaženy do rámce protektorátní reality. Ocenění, kterých se dostalo této knize, jsou zcela určitě zasloužená. Kniha si najde své čtenáře jak mezi zájemci o politické dějiny, dějiny okupace, ale také u badatelů v oboru gender studies.

■ Martin Dolejský

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

PhDr. Radoslav Daněk, Ph.D., Archiv města Ostravy, Špálova 19, 702 19 Ostrava-Přívoz;
rdanek@ostrava.cz

Mgr. Martin Dolejský, kurátor Městského muzea v Čelákovících,
Vykáň 51, 289 15, pošta Kounice; martin.dolejsky@atlas.cz

PhDr. Daniel Doležal, Ph.D., Státní oblastní archiv v Praze, Archivní 4, 149 00 Praha 4-Chodovec;
daniel.dolezal@soapraha.cz

Mgr. Branislav Dorko, Ph.D., Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově,
Říční okruh 12, 794 01 Krnov; b.dorko@br.archives.cz

Mgr. Lucie Dorko, Zemský archiv v Opavě, Sněmovní 1, 746 22 Opava; l.dorko@zao.archives.cz

Emer. prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., katedra PVH a AS, FF UK Praha,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1; ivan.hlavacek@ff.cuni.cz

PhDr. Jaroslava Hoffmannová, Šternberkova 16, 170 00 Praha 7; hoffmannovi@razdva.cz

prof. PhDr. Dušan Janák, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě,

Ústav středoevropských studií, Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava; dusan.janak@fvp.slu.cz

Mgr. Jana Konvičná, Archiv hl. m. Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4;

Jana.Konvicna@praha.eu

Mgr. Irena Krčilová, Moravský zemský archiv v Brně-Státní okresní archiv Pelhřimov,

Pražská 1883, 393 01 Pelhřimov; krcilova@mza.cz

Ing. Mojmír Krejčířík, Elišky Machové 13, 616 00 Brno 16; moj.krejcirik@volny.cz

Bc. Jana Lískovcová, Státní okresní archiv Strakonice, Smetanova 351, 386 11 Strakonice;

jana.liskovcova@ceskearchivy.cz

PhDr. Martin Nekola, Ph.D., nezávislý badatel, odborník na problematiku československého
pouňorového exilu a krajanů ve světě; marnekola@gmail.com

Mgr. Martina Pekařová, Státní okresní archiv Pelhřimov, Pražská 1883, 393 01 Pelhřimov;

pekarova@mza.cz

PhDr. Aleš František Plávek, Státní oblastní archiv v Třeboni, Husova 143, 379 01 Třeboň,

ales.frantisek.plavek@ceskearchivy.cz

PhDr. Věra Smolová, Státní okresní archiv Příbram E. Beneše 337, 261 02 Příbram VII;

vera.smolova@soapraha.cz

Mgr. Dalibor Státník, Ph.D., Státní oblastní archiv v Praze, Archivní 4, 149 00 Praha 4-Chodovec;

dalibor.statnik@soapraha.cz

Mgr. Jozef Šerka, Archiv města Ostravy, Špálova 19, 702 19 Ostrava-Přívoz;

jserka@ostrava.cz